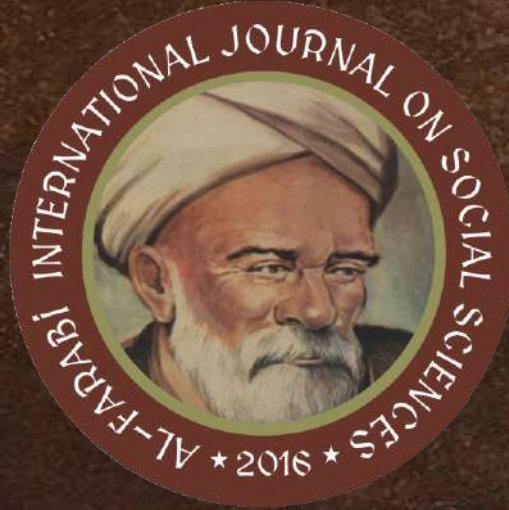

Year : September 2020, Volume 5, Issue 3

AL FARABI

International Journal on Social Sciences

Editor

Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK

IKSAD
Republic of Turkey

JOURNAL ID

The Name of Journal	: Al-Farabi International Journal on Social Sciences
Founded in	: 2016
ISSN	: 2564-7946
Issued in	: September 2020
Publisher of Journal	: IKSAD Publishing House
Chief Editor	: Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK
Editor	: Dr. Kadir AYDIN

Scientific Committee

Dr. Salih Öztürk -	Tekirdağ Namık Kemal University
Dr. Kadir Aydın -	Adıyaman University
Dr. Sehrane Kasımi-	Azerbaycan National Academy
Dr. Zhi Huan -	Çin Minzu University
Dr. A.S. Kistaubayeva -	Al – Farabi Kazak National University
Dr. Abdikalık Kunimjan -	Kazak State Women Pedagogy University
Dr. Ahmed Lid -	El Ezher University
Dr. Akira Hıbıkı -	Tohoku University
Dr. Akmaral S. Syrgakbayeva -	Al – Farabi Kazak National University
Dr. Bahit Kulbaeva -	S.Baybeşev Aktobe University
Dr. Bekzhan B. Meyrbaev -	Al – Farabi Kazak National University
Dr. Cholpon Toktosunova -	Rasulbekov Kırgız Economy University
Dr. D.K.Tölegenova -	Makhambet U. Batı Kazakistan State University
Dr. Elena Belik Veniaminovna -	Vladivostok Devlet Economy University
Dr. G.I. Ernazarova -	Al – Farabi Kazak National University
Dr. Gulşat Şugayeva -	Dosmukhamedov Atyrau University
Dr. İsaevna Urkimbaeva -	Abılay Han International Relations University
Dr. Karligash Baytanasova -	Al – Farabi Kazak National University
Dr. Kulaş Mamirova -	Kazak State Women Pedagogy University

Indexes

COPERNICUS INDEX

Eurasian Scientific Journal Index

Scientific Indexin Service

CiteFactor

ASOS Indeks

ISUU

Root Indexing

DRJI

ResearchBib

Scientific World Index

CONTENTS

Ayşe Füsün GÖNÜL	COVID-19 ve Siyasetin Dijital Dönüşümü	<i>1-7</i>
Dilek Göze Kaya Filiz Gülsün	Türkiye’de Vergi Harcamalarının Gelişimi ve Seçilmiş Bazı Kamu Mali Göstergeleri İçerisindeki Yeri	<i>8-29</i>
Hilal KAYA	The Recurrent Metaphors in English Romantic Poetry: An Ecocritical Rereading of Wordsworth, Coleridge, Shelley and Keats	<i>30-39</i>
Salih BARIŞIK Kubilay ERGEN	Coğrafya Gerçekten Bir Kader Mi: Botsvana Ülkesi Örneği	<i>40-47</i>
Mehmet Fikret GELİBOLU Tolga GÜYER	Temel Bilgisayar Eğitimi Alanında Uzaktan Eğitimde Kullanılan Sınav Türleriyle Cinsiyetler Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi	<i>48-54</i>
Mutlu YORULDU	Vergi Uyumu ve Vergiye Uyum Sağlayan Mükelleflere Tanınan Vergi Teşvikinin Değerlendirilmesi	<i>55-64</i>
Selminaz ADIGÜZEL	After COVID 19 Air Transportation	<i>65-76</i>
Sema ÜSTGÖRÜL Hıdır ÖNÜR Huriye TEKİN ÖNÜR	Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Algıları ile Cinsel Tutumlarının İncelenmesi	<i>77-87</i>

COVID-19 ve Siyasetin Dijital Dönüşümü COVID-19 and Digital Transformation of Politics

Ayşe Füsun GÖNÜL¹

ÖZET

Geleneksel siyasi partilerin temsil krizi nedeniyle, yirmibirinci yüzyılın ilk çeyreğinde alternatif olarak dijital siyasi partiler siyaset sahnesine çıkmışlardır. İnternet kanallarını kullanarak siyaset yapan dijital partilerin amaçları doğrudan demokrasiyi hayata geçirmek ve azalan siyasal katılımı arttırmaktır. Dijital siyaset uygulamalarının yaygınlaşması salgın nedeniyle zorlaşan siyaset yapma süreçlerine katkı sağlayacaktır. COVID-19 salgını nedeniyle dünya genelinde siyaset kesintiye uğramakta ve pek çok ülkede seçimler ucu açık olarak ertelenmektedir. Hükümetler virüsün yayılmasını engellemek için sıkı önlemler almaktadırlar ve uygulanan yasaklar nedeniyle demokrasinin zarar görmesi, rejimlerin otoriterliğe dönüşmesi endişeleri yaşanmaktadır. Sekteye uğrayan siyasetin yeniden normalleşmesi için uluslararası kuruluşlar uyarılar yapmaktadırlar. Doğrudan demokrasiyi ve siyasete azalan ilgiyi canlandırmak, katılımı ve şeffaflığı arttırmak için kurulan dijital siyasi partiler ve dijital siyaset teknikleri, salgın için alınan önlemler yüzünden yavaşlayan siyasetin yeniden hayata geçirilmesi ve hijyen sorunu yaratan yüz yüze siyaseti, kalabalık ortamlarda yapılan toplantıları internet kanallarına taşıyabildikleri için alternatif sağlamaktadırlar. Makalede bilgi iletişim teknolojileri kanalıyla gerçekleştirilen dijital siyasetin; klasik siyasete alternatif olarak uygulanması ve COVID-19 sürecinde, dünyanın pek çok yerinde ertelenen seçimler, toplantılar gibi demokrasi pratiklerinin hayata geçirilmesi ve durgunluğa giren demokrasinin korunması için destek olması argümanı öne sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Partiler, COVID-19, Dijital Siyaset, Demokrasi,

ABSTRACT

Digital political parties entered the political arena in first quarter of twenty-first century as an alternative to the representation crisis of traditional political parties. The purposes of digital parties are to realize direct democracy and increase of participation through internet channels. The proliferation of digital politic techniques will contribute to the politics in pandemic period. Many political activities are cancelled all through the world because of COVID-19 pandemic and in most countries the elections are postponed to uncertain dates. The governments take serious precautions to prevent the pandemic and people are concerned about the changes of regimes from democracy to authoritarianism. The digital parties which are formed to realize direct democracy, to increase political participation, transparency and digital political techniques create alternatives to unhygienic face to face politics and risky crowded meetings. The argument of the article is to recommend digital politics; as an alternative to conventional politics through information communication techniques and to support the protection of democracy which is in recession since many of democracy practices such as elections, meetings are postponed to uncertain dates in many countries in COVID-19 period.

Key Words: Digital Parties, COVID-19, Digital Politics, Democracy

GİRİŞ

Geleneksel siyasi partilerin ve temsili demokrasinin kriz yaşadığına dair tartışmalar yirmibirinci yüzyılın siyasi gündem maddelerinden birini oluşturmaktadır. Nicos Poulantsaz ve Colin Crouch geleneksel siyasi partilerin ve temsili demokrasinin krizine dikkat çeken düşünürler arasında yer

¹Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi Doktora Öğrencisi afusun@gmail.com, ORCID NO:0000-0002-6476-7484

almaktadır. Polulantsaz temsil edenler ile temsil olunanlar arasındaki bağın kopmasının temsil ilişkisini olumsuz etkilemesinden söz etmektedir (Poulantsaz, 2016: 89-91). Temsil edilenler seçtikleri, geleceklerini emanet ettikleri temsilcilerini tanımamaktadırlar, seçilenler ise kendilerini seçenlerle kuvvetli bir iletişim kurmak konusunda yetersiz kalmaktadırlar. Sonuç olarak insanlar siyasete yabancılaşmaktadırlar ve siyasi partilerin yaşadıkları kriz; üye sayılarında azalma, seçmenlerin aidiyet duygularının zayıflaması, oy kullanma oranlarında düşüş, seçmenlerin temsil edilmediklerini düşünmeleri gibi konularda kendini göstermektedir. Söz konusu sorunları değerlendiren siyasetçiler, siyasal katılımı artırmak için alternatif çözüm yolları aramışlardır. Geleneksel siyasi partilerin yarattığı bunalımı bilgi iletişim teknolojilerini kullanarak çözmeye çalışan siyasetçiler dijital parti tekniklerini uygulamaya sokmuşlardır. Avrupa’da denenmeye başlanan dijital partiler demokrasiye katkıları üzerinden olumlu ve olumsuz eleştirilirken, küresel salgın sürecinde sekteye uğrayan siyasete olumlu katkı sağlayacak modeller olarak değerlendirilmeye alınmaktadırlar.

Salgın sürecinin, dünyanın pek çok ülkesinde seçimlerin belirsiz tarihlere ertelenmesi ya da muhalif partilerin etkin kampanyalar yürütemeyeceği ortamlarda yapılması, siyasi partilerin genel kurul, kongrelerinin ertelenmesi, kitle protestolarının yasaklanması, sivil toplum örgütlerinin kongrelerinin ertelenmesi gibi antidemokratik koşullara yol açtığı görülmüştür. Pandemi döneminin ortaya çıkardığı şartlar, dijital siyaset için uygun bir zemin oluşturmaktadır. Dijital siyaset, salgın sürecinde yavaşlayan siyasetin tekrar canlandırılması için alternatif çözüm yollarının taşlarını döşemektedirler. Dijital siyaset ve COVID-19 ilişkisini değerlendirmeye geçmeden önce dijital partilerin ortaya çıkışlarına ve işleyiş biçimlerine değinilecektir.

Dijital siyasetin ortaya çıkışını anlatan bölümden sonra ikinci bölümde corona döneminde siyasetin nasıl yapıldığı anlatılacaktır. Üçüncü bölümde post corona dönemde yüz yüze siyasetin yerini internet üzerinden siyasetin alacağına dair üretilen senaryolara örnekler verilecektir. Dördüncü bölüm tartışmalara yer vermektedir. İnternet üzerinden siyaset yapma tezine karşı geliştirilen anti tezlere yer verilecektir. Son bölüm sonuç ve önerilerden oluşmaktadır.

Makalede geleneksel siyaset yapma tekniklerinin yirmibirinci yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan COVID-19 salgını sürecinde oldukça yetersiz kaldığı ve dünya genelinde durgunluğa giren demokrasinin yeniden canlandırılması için dijital siyasetin destekleyici olarak bilgi iletişim teknolojileri aracılığıyla uygulamaya sokulmasının gerekliliği savı üzerinde durulmaktadır.

Makaleye yönelik literatür taraması neticesinde ‘Süreç İzleme’ (Process Tracing) yöntemiyle çalışılmıştır. İz sürme yöntemi; olayların süreçleri hakkında nedensel mekanizmalarla ilgili hipotezler geliştirmeye yönelik nitel bir araştırma tekniğidir (Özcan, 2018). Pandemi sürecinde siyaset yapma koşullarının değişim nedenleri ve siyasetin dijital dönüşümü değerlendirilmiştir. Makalede ‘Karşılaştırma Yöntemi’ de kullanılmıştır. Geleneksel partiler ile dijital partiler, bilgi iletişim teknolojilerini kullanma farklılıkları konusunda karşılaştırılmışlardır. Araştırmanın kısıtları; COVID-19 ve dijital siyaset ilişkisine dair yeterince kaynak olmamasıdır.

DİJİTAL SİYASETİN ORTAYA ÇIKIŞI

Geleneksel siyasi partiler, Antik Yunan döneminden sonra rafa kaldırılan doğrudan demokrasi modelinin ondokuzuncu yüzyılda temsili demokrasiye evrilmesi sonucunda ortaya çıkmışlardır. Temsili demokraside vatandaşlar doğrudan demokraside olduğu gibi siyasi kararların alınması sürecinde doğrudan fikirlerini söyleme olanağına sahip olamazlar. Temsili demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından olan geleneksel siyasi partilerde demokrasi vekalet sistemi ile yürümektedir. Dijital partiler ise karar alma süreçlerinde üyelerine, teknik portallar üzerinden doğrudan fikirlerini söyleyebilecekleri ve katılım sağlayabilecekleri teknik olanaklar sunmaktadırlar.

Geleneksel siyasi partilerin Avrupa’da ortaya çıkmasına benzer şekilde makalede örnek olarak gösterilen dijital partiler de ilk olarak Avrupa’da deneyimlenmiştir. Doğrudan demokrasiyi hayata geçirmek, katılımcılığı artırmak ve teknoloji çağına ayak uydurmak hedefleriyle kurulan ve bu

amaçlarını gerçekleştirmek için bilgi iletişim teknolojilerini kullanan dijital partiler için Avrupa deneyimidir yorumu yapılmaktadır. Geleneksel partiler teknolojinin ve internetin avantajlarını medya reklamları, viral videolar şeklindeki uygulamalarla kullanmaktadırlar ancak bu uygulamalar genel olarak siyasetçilerden vatandaşa doğru olmak üzere tek yönlü işlemektedir. Vatandaşlar ile siyasetçiler arasında çift yönlü iletişimi, katılımı ve şeffaflığı sağlayacak elektronik demokrasi uygulamaları ise geleneksel partilerin uygulamaya sokmadıkları formlardır. Dijital çağa ayak uyduramayan geleneksel partilere karşın, bilgi iletişim tekniklerini kullanarak siyaset yapan dijital partilere örnek olarak Kuzey Avrupa ülkelerinde *Pirate Party*, İspanya’da *Podemos*, İtalya’da *Five Star Movement*, İngiltere’de *Labour Party*, Fransa’da *France Insoumise* verilebilir. Alexander Kioupkiolis’e göre söz konusu partiler siyasi partilerin ve temsili demokrasinin yarattığı sorunlara karşı tepki olarak ortaya çıkmışlardır (Burdeau, 2019). Dijital partiler, kurdukları platformlar kanalıyla üyeleriyle yeni demokratik açılımlar yapmaktadırlar. İngiltere’de Labour Party ‘My Momentum’ adını verdiği ve üyelerinin partinin karar alma süreçlerine katılabileceği çevrim içi (*online*) bir platform yaratmıştır. Fransa’da *France Insoumise* partisi de çevrim içi (*online*) katılımcı bir platform kullanmaktadır ve partiye üye olmak için mail adresini ve posta kodunu yazarak ‘destekliyorum’ (*jesoutien*) tuşuna basmak yeterlidir. Dijital partilere üyelik, geleneksel siyasi partilere üyelikle kıyaslandığında daha kolaylaşmış ve çabuklaşmıştır. Üye olmak için yerel parti binalarına gidip, yetkililere yüz yüze evrak teslim etme zorunluluğunun kalkması ve kayıt formalitesinin tek tuşla gerçekleşmesi COVID-19 salgınının yaşandığı süreçte, hijyen ve halk sağlığı için de önemli bir korunma sağlamaktadır. Geleneksel partiler, üyelerinden periyodik aidat ödentileri talep ederken, yeni dijital partilerde böyle bir şart yoktur ve üyeler eğer isterlerse internet üzerinden bağış yapabilmektedirler. Üyelik aidatlarının ortadan kaldırılması, üyeliğe giriş duvarlarının radikal olarak aşağı indirildiğini göstermektedir.

Paola Gerbaudo, dijital partilerin sosyal medya kullanmalarına karşın geleneksel partilerin ise televizyon ve basın ağırlıklı siyasi iletişimde takılı kalmış görüldükleri yorumunu yapmaktadır. Crouch’a göre internet gibi modern iletişim araçları aynı zamanda yeni yurttaş girişimlerinin örgütlenmesini ve bu yurttaş grupları arasında eşgüdüm sağlanmasını çok daha kolaylaştırmakta ve ucuzlaştırmaktadır (Crouch, 2016: 22).

Yeni dijital partilerin, siyasetin bazı yöntemlerini de değiştirmekte olduğu gözlenmektedir. Değişikliklerden birisi seçimlerin yürütülme tekniklerinin dijitalleşmesidir. Seçim kampanyaları artık internet üzerinden yürütülmektedir (Heywood, 2018: 287). Aynı zamanda dijital formlar aracılığıyla yurttaşlar siyasi bilgilere ve yorumlara daha kolay ulaşabilmektedirler. Yurttaşlar ilk kez, yönetimin sahip olduğu miktardaki ve nitelikteki bilgiye ortak olabilmektedirler. Yeni dijital teknikler yeni bir aktivist siyaset tarzının (hareket ve kampanyaların) gelişmelerini kolaylaştırmışlardır.

CORONA DÖNEMİNDE SİYASET

COVID-19 salgını nedeniyle pek çok ülke siyasi etkinliklerini belirsiz tarihlere ertelemek zorunda kalmıştır. IDEA kaynaklarına göre dünyada 2020 yılında yapılması planlanan 50 seçim ertelenmiştir ve bu durum demokrasinin, pandemi sürecinde rafa kaldırılması riskini taşımaktadır (IDEA, 2020). Örnekler aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

İtalya’da parlamento üyelerinin sayısının 630’dan 400’e düşürülmesi için yapılması planlanan referandum belirsiz bir tarihe ertelenmiştir. Polonya’da başkanlık seçimi belirsiz bir tarihe ertelenmiştir (AP News, 2020). Rusya’da anayasal referandum ertelenmiştir. İngiltere’de Mayıs 2020’de yapılması planlanan yerel seçimler Mayıs 2021’e ertelenmiştir. Amerika’da politik kampanyalar çevrimiçi (*online*) dönüştürülmüştür. Verilen örneklerde de görüldüğü gibi kimi kesimler tarafından eleştirel gözle yaklaşılacak dijital siyaset tekniklerinin bazı uygulamaları salgın sürecinde gereklilik haline gelmiştir. Sanal bakanlar kurulu toplantıları ve çeşitli portallar üzerinden yapılan siyasi müzakereler, salgın öncesinde dijital siyaset uygulamaları yapmayan siyasetçiler tarafından da kullanılmaya başlanmıştır.

COVID-19 nedeniyle en az 84 ülke ‘olağanüstü hal’ ilan etmiştir ve bu durum gücün yanlış kullanımına dair endişelere yol açmaktadır. Sınır tanımayan muhabirler (*RSF*) pandeminin önümüzdeki yıllarda tüm dünyada basın özgürlüğünü kısıtlayacağına dikkat çekmektedir (Reporters without borders, 2020). Kitlesele toplantıların yasaklanması, seçimlerin ertelenmesi veya seçimlerin muhalefetin eşit şartlarda yarışamayacağı, kampanya yapamayacağı şekilde kontrol altında tutulması demokrasinin erezyona uğrayabileceğine dair verilebilecek örneklerden bazılarıdır. Dünyada otoriter rejimlerin yükselişe geçmesi tehlikesi ortaya çıkmıştır. Avrupa Birliği üyesi 16 ülke, pandemi nedeniyle alınan önlemlerin, yasaların ve demokrasinin prensiplerine zarar verebileceğine dair endişelerini dile getiren bir uyarı bildirisi yayınlamışlardır.

Koffi Annan Vakfı’nın 28 küresel lidere gönderdiği bildiriye göre COVID-19 salgını nedeniyle siyaset üretme sürecinde bazı temel prensiplere saygı gösterilmesi gerekmektedir; 1-Yasalara sıkı bağlılık gösterilmelidir. COVID-19 sağlık önlemleri nedeniyle seçimlerin tarihlerinin değişmesi şeklindeki kararların anayasal hükümlere ve seçim kanunlarına uygun olmaları gerekmektedir, 2-Kararlar danışılarak ve geniş tabanlı siyasal destek ile alınmalıdır, 3-Kamu ile açık ve şeffaf bir iletişim hayati önem taşımaktadır, 4-Medya ve sivil toplumun demokratik erezyonu önleyecek bir rolü olmalıdır, 5-Oy verme istasyonlarında nasıl kayıt olunacağına, nasıl oy kullanılacağına, oyların nasıl değerlendirileceğine dair alınacak önlemler mantıklı ve COVID-19 riski ile orantılı olarak uyumlu olmalıdır, 6-Salgın nedeniyle ertelenen seçimlerin tarihi açık uçlu olmamalıdır. Yeni bir tarih belirlemenin olanaksız olduğu durumlarda, risk ortadan kalktığı zaman özgür, adil ve güvenli seçimler için tarihin nasıl belirleneceği konusunda bir oydaşma, anlaşma ve açıklık olmalıdır, 7- Önlem alan hükümetlerin demokrasinin bütünlüğünü sağlaması ve insan haklarına saygı göstermesi gereklidir.

Salgın sürecinde siyasetçilerin ve sivil toplum örgütleri gibi aktörlerin ve özellikle hükümetlerin uygulayacakları COVID-19 önlemlerinin merkezinde insan hakları, göçmen hakları mutlaka yer almalıdır ve ırk, dil, din, cinsiyet ayrımcılığı yapılmaksızın sağlık hizmetlerinin sağlanması ve sağlık hizmetlerine eşit şartlarda ulaşılabilmenin insan haklarının ve demokrasinin gereği olduğu unutulmamalıdır. Corona sürecinde kimi ülkelerde sağlık politikalarının yetersizliği, kimi ülkelerde de vatandaşa uygulanan ayrımcılık gözler önüne serilmiştir. Amerika’da Latin ve Afrika kökenli vatandaşların sağlık hizmetlerinden beyaz Amerika’lılarla eşit olarak yararlanamadıkları haberleri yayınlanmıştır. Avrupa Birliği üyeleri arasında da sağlık politikalarındaki farklılık, üyeler arasında birlik olmadığı eleştirilerini ortaya çıkarmıştır.

Kriz aynı zamanda internete erişimin önemini ortaya çıkarmıştır. Dünya nüfusunun yarısından fazlası internet erişimine sahip değildir. Çok riskli grupta ve yoksul olanlara internet servisini geliştirmek gerekmektedir. İnternet hizmeti sağlayan şebekeler, faturalarını ödeyemeyenlerin, internetlerini kesmemelidirler. İktidara gelerek başarısını ispatlamış bir dijital parti olan Five Star Movement’ın beş yıldızından (beş ilkesinden) biri olan ‘ücretsiz ve sınırsız internete erişim’ politikasının önemi krizde kendini iyice göstermiştir.

POST CORONA DÖNEMDE SİYASET SENARYOLARI

Pandemi ile değişen yeni dünya düzeninde, siyasetin de eskisi gibi uygulanamayacağı öngörülmektedir ve dijital siyasetin COVID-19 sürecinde ve sonrasında, hijyenik uygulamalar nedeniyle de etkili ve tercih edilir olacağı anlaşılmaktadır. Post- corona dönemde uluslararası düzenin yapısı ve kuralları, siyaset, ekonomi ve güvenlik konularında değişiklikler gösterecektir.

Siyasi etkinlikler içerisinde yer alan kampanya yarışları, yüz yüze tartışmalar, salon toplantıları, seçim günü buluşmaları, oy verenlerin kayıtları, kalabalık mitinglerin gerçekleştirilmesi gibi eylemler, hijyen koşullarını ve sosyal mesafe uygulamalarını sağlamak ve insanların hayatlarını tehlikeye atmamak için değişecektir. Yüz yüze siyasetin yerini internet üzerinden siyasetin alma olasılığı yükselmiştir.

Salgının önemli etkilerinden biri devletlerin varolan ve planlanan dijital iletişim uygulamalarının öneminin artması olacaktır. Hükümetler, yüksek teknolojiyi, dijital alt yapılarını ve siber güvenlik önlemlerini geliştirecek ciddi adımlar atabilirler. Yüksek teknoloji veya bilişim bakanlığı gibi yeni oluşumları duymaya çok uzak olmadığımız bir döneme doğru yol almaktayız. Amerika’da Sanal Kongre (*Virtual Congress*) ve Çevrimiçi Temsilciler Meclisi (*Online House of Representatives*) şeklinde yeni model olasılıklarından söz edilmektedir. Devletlerin çevrimiçi başkanlık oylamaları veya sanal parlamenter seçimler yaptıkları düşünülecek olunursa, sanal saldırıları ve hackerları engelleyebilmek ve seçimleri yüzde yüz güvenli kılmak için ciddi önlemler alınması gerektiği söylenebilir.

Sağlık için bütçeden daha fazla pay ayıracaklarını söyleyen partilerin ve adayların oy verenler tarafından daha çok desteklenecekleri öngörülebilir. Salgın sürecinde ilk kayıpları veren İtalya, Avrupa Birliği üyelerinden istediği sağlık yardımlarına cevap alamamasına karşın Çin’den yardım aldığı için İtalyan vatandaşları Avrupa Birliği üyeliklerini sorgulamaya başlamışlardır. İtalya’da Euroseptic politikalar izleyen populist partilerin yükselişe geçmeleri olasılığı yüksektir. Avrupa Birliği otoriteleri ekonomik olarak daha zayıf olan Doğu ve Güney Avrupa’da Çin’in siyasi ve ekonomik kontrol sağlamasından endişe duymaktadırlar.

Post- corona dönemde küresel politik sistemde de değişiklikler görülecektir. İlyas Gasilov’a göre ülkeler kapattıkları sınırları yüzünden kendilerine yeterli olmayı öğreneceklerdir ve bunlara bağlı olarak rejim değişiklikleri meydana gelebilir. Ulus devletler güçlenebilir ve otoriter rejimlerin sayıları artabilir (Gasilov, 2020). Avrupa Birliği’nin üye devletleri arasında dayanışma eksikliği, sağlık malzemelerinin yetersizliği ve sağlık hizmetlerinin hazır olmayışı, vatandaşların COVID-19’den daha büyük olabilecek bir kriz için birliğin kapasitesini sorgulamalarına yol açmaktadır. Avrupa Birliği’nde bazı ülke vatandaşlarının iyi sağlık bakımı alırlarken bazı ülke vatandaşlarının yetersiz sağlık hizmeti sunan hastanelere mahkum olmaları eleştirilmektedir. Birlik içerisinde ekonomik olarak zayıf olan Güney ile güçlü olan Kuzey’in ve demokratik olarak daha gelişmiş olan Batı ile anti-demokratik eğilimler sergileyen Polonya gibi Doğu ülkelerinin karşı karşıya gelmesi Avrupa Birliği’nin geleceğine kuşku ile bakılmasına yol açmaktadır. Hükümetlerin başarısız olmaları durumunda populist politikacıların seçmenleri kazanmak için şansları artabilir. Salgın sonrası yeni dünya düzeninin eskisi gibi olmayacağı öngörülmektedir. Makalede örnek verilen Beş Yıldızlı Hareket, populist, dijital ve euroseptic politikalar izleyen bir partidir ve makalede anlatılan tüm formları kullanmaktadır. Kayıtlı üyeleriyle kendi oluşturdukları portal üzerinden görüş alışverişi yaparak e-oydaşma formunu gerçekleştirmekte, alacakları kararlarda üyeleri arasında oylama yaparak e-oylama formunu hayata geçirmektedir. Söz konusu elektronik formların COVID-19 nedeniyle işlevsizliği zayıflayan geleneksel siyaset için rol model oluşturma ihtimali yüksektir.

TARTIŞMA

Dijital partilerin yarattıkları platformlar aracılığıyla katılımcılığın ve demokrasinin güçlenmesine neden oldukları ve yeni bir kitle katılım modeli uyguladıkları kabul edilmekle birlikte eleştirilen uygulamaları da dikkate alınmalıdır. Katılımcı demokrasinin çoğunlukla ‘tepkisel demokrasi’ formunu aldığına dikkat çekilmektedir. Tartışma ve kararlara etki edebilmek için ayrılan alanın çok sınırlı olduğu eleştirisi yapılmaktadır. Platformlar üzerinden yönetilen seçimlerin ve referandumların plebisiter bir karaktere sahip olduğu görülmektedir. Dijital partilere demokratik potansiyelleri için büyük ilgi ile yaklaşılırken, plebisiter eğilimleri için çekince konulmaktadır (Gerbaudo, 2018).

İnternet üzerinden trollerin siyaseti manipüle etmesi de ICT (*Internet Communication Techniques*) kullanımının sakıncalı yönlerinden biri olarak tartışılmaktadır. Amerikan Senatosu İstihbarat Komisyonu’na sunulan bir raporda Rusya, 2016’daki başkanlık seçimleri öncesi ‘sosyal medyaya müdahale etmek’ konusunda suçlanmıştır. Rusya’nın propaganda amacıyla facebook, twitter, youtube, instagram gibi sosyal medya kanalları üzerinden Amerikan başkanlık seçimlerini manipüle ettiği açıklanmıştır. İnternet Araştırma Enstitüsü (IRA) adlı Rus şirketinin, sosyal medya üzerinden

muhafazakarların tercihlerini etkilemeye çalıştığı ve Afrika kökenli Amerika'luların oylarını hedeflediği açıklanmıştır (BBC News, 2018). Oxford Internet Institute (OII) dezenformasyon kampanyasının boyutlarını açıklarken, başkanlık seçimleri süresince çekişmeli eyaletlerde sosyal medyaya daha fazla müdahale olduğunu belirtmiştir. OII'nin Rusya özelinde hazırladığı rapora göre, sosyal medyanın politik amaçlı manipülasyonu sadece yabancı ülkeleri hedefleyen bir taktik değildir aksine Rusya kendi sınırları içinde de sosyal medyayı, mevcut iktidarın hegemonyasını sağlamlaştırmak, herhangi bir muhalif saldırıyı hatta direnci önceden tespit etmek, engellemek ve söğürmek için kullanabilmektedir (Şener, 2017). Söz konusu siyasi manipülasyonlar her ülke için geçerli olabilir.

Tarışmaların en önemli konularından biri sosyal medya platformları ile ilgili yeterli yasaların olmayışıdır (Lapowsky, 2018)

SONUÇ VE ÖNERİ

Temsili demokrasinin ve geleneksel siyasi partilerin yaşadıkları krize tepki olarak ortaya çıkan dijital siyasi partilerin yükselişte olduğu görülmektedir. Doğrudan demokrasiyi ve katılımı hedefleyen dijital partilerin üye sayılarının yüksek olması, kurdukları platformlarda olanak sağladıkları müzakere formlarıyla siyasete ilgi duyulmasına yol açmaları ve yeni siyaset teknikleri uygulamaları ilgiyle izlenmektedir ama dijital siyaset için getirilen eleştiriler de önemlidir ve plebisiter tehlike taşıdıkları uyarıları yapılmaktadır. Uyarılar dikkate alınmalıdır ancak COVID-19 sürecinin siyasetin dijitalleşmeye doğru evrilmesine neden olduğu da görülmelidir. Dünya genelinde pek çok seçim salgın tedbirleri kapsamında ertelenmektedir, yasama süreçleri yavaşlamaktadır ve hükümetlerin yaptırımlarının demokrasiyi ve insan haklarını zedeleyebileceği kaygısı uluslararası kuruluşlar tarafından dile getirilmektedir. COVID-19 nedeniyle ülkelerde, belirsiz tarihlere ertelenen seçimlerin, kongreler, toplantılar gibi siyasi etkinliklerin olabildiği ölçüde dijital platformlarda gerçekleştirilmesi demokrasinin yıpranmaması için uygun olacaktır. Elektronik-bilgi, elektronik-oylaşma, elektronik-oylama gibi dijital siyaset tekniklerini uygulayabilmek için siyasi partilerin ve hükümetlerin alt yapılarını geliştirmeleri gerekmektedir. Hükümetler, vatandaşlarının internete ulaşım sağlamaları konusunda kolaylıklar getirmelidirler ve doğru bilgiye kolayca ve kısa sürede ulaşılacak yöntemler geliştirmelidirler. Alternatif medya, dijital kanallardan herkes tarafından takip edilebilmelidir. Geleneksel siyasi partiler, dijital partilerin gerçekleştirmeye çalıştıkları dijital katılım platformu modellerini örnek alıp uygulamaya geçmelidirler. Parti toplantıları, kongreleri her partinin kendi geliştireceği portallar üzerinden yapılabilir. E-oylama hem siyasi partilerin hem de hükümetlerin başvurabilecekleri siyaset tekniği olarak gündeme alınmalıdır. Dijital siyaset ve dijital partiler hem yüz yüze yapılması zorlaşan siyaset için hijyen olanakları sağlayabilecekler, hem de COVID-19 nedeniyle kesintiye uğrayan demokrasilerin hayata geçirilmeleri için alternatifler sunabileceklerdir. Amerika'da öngörülen Sanal Kongre veya Çevrimiçi Temsilciler Meclisi uygulamaları hem siyasetçileri bilgi iletişim teknolojileri üzerinden siyaset yapmaya yönlendirecek hem de vatandaşlara süreci şeffaf bir şekilde izleyebilmeleri olanağını sunacaktır. Salgının gerektirdiği hijyen önlemlerinin, dijital siyaset uygulamalarını gerekli kılarak demokrasinin şeffaflık prensibinin daha çok uygulanmasına yol açması olasılık dahilindedir. COVID-19 sonrası dünya siyaseti eskisi gibi olmayacaktır ve dijital çağın sunduğu alternatifleri uygulayan siyasetçiler, siyasi partiler ve hükümetler demokrasinin hayattta kalmasına katkı sağlamış olacaklardır.

KAYNAKÇA

Annan Foundation (2020). *Democracy Must Not Become The Silent Victim Of The Coronavirus Pandemic*. Erişim adresi: <https://citizentv.co.ke/blogs/annan-foundation-democracy-must-not-become-the-silent-victim-of-the-coronavirus-pandemic-333291/> Erişim tarihi: 20.05.2020.

AP (2020). *Polish Ruling Coalition Postpones Sunday Presidential Vote*. Erişim adresi: <https://apnews.com/908a36d593e86ae089a2f717371e99c9> Erişim tarihi: 07.05.2020.

- BBC News (2018). *ABD Senatosu'na sunulan raporda Rusya'ya 'sosyal medyaya müdahale' suçlaması*. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46569331> Erişim tarihi: 18.12.2018.
- Burdeau, C. (2019). *Digital Parties Disrupt Europe's Traditional Politics*. Erişim adresi: www.courthousenews.com/digital-parties-disrupt-europes-traditional-politics Erişim tarihi: 20.02.2019.
- Crouch, C. (2016). *Post Demokrasi*. Ankara, Dost Kitabevi.
- Gasilov, I. (2020). *How Will Covid-19 Change The Global Political System*. Erişim adresi: www.rusen.org/how-will-covid-19-change-the-global-political-system Erişim tarihi: 14.04.2020.
- Gerbaudo, P. (2018). *Digital Parties on the rise: a mass politics for the era of platforms*. Erişim adresi: <https://www.opendemocracy.net/en/digitaliberties/digital-parties-on-rise-mass-politics-for-era-of-platforms/> Erişim tarihi:13.12.2018.
- Gerbaudo, P. (2019). *The Digital Party*. London, Pluto Press.
- Heywood, A. (2018). *Siyaset*. Ankara, BB101 Yayınevi.
- IDEA (2020). *Global Overview Of Covid-19 Impact On Elections*. Erişim adresi: <https://www.idea.int/news-media/multimedia-reports/global-overview-covid-19-impact-elections> Erişim tarihi:18.03.2020.
- Lapowsky, I., (2018). *How Russian Facebook Ads Divided and Targeted US Voters Before the 2016 Election*. Erişim adresi: <https://www.wired.com/story/russian-facebook-ads-targeted-us-voters-before-2016-election/> Erişim Tarihi: 16.04.2018.
- Özcan, N., (2018). *Nitel Araştırma Yöntemlerinden İz Sürme*. *Journal of Health Services and Education*, 2(2): 58-65. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/666410>. DOI: 10.26567/JOHSE.2018250151.
- Poulantsaz, N. (2016). *Faşizm ve Diktatörlük*. İstanbul, İletişim Yayınları.
- Reporters Without Borders (2020). *2020 World Press Freedom Index: Entering A Decisive Decade For Journalism Exacerbated By Coronavirus*. Erişim adresi: rsf.org/en/2020-world-press-freedom-index-entering-decisive-decade-journalism-exacerbated-coronavirus Erişim tarihi: 2020.
- Şahiner, S., G., (2017). *Rusya'nın 2016 ABD Başkanlık seçimlerini nasıl manipüle ettiğine yönelik yeni detaylar*. Erişim adresi: <https://webrazzi.com/2017/11/06/rusyanin-2016-abd-baskanlik-secimlerini-nasil-manipule-ettigine-yonelik-yeni-detaylar/> Erişim tarihi: 06.11.2017.

Türkiye’de Vergi Harcamalarının Gelişimi ve Seçilmiş Bazı Kamu Mali Göstergeleri İçerisindeki Yeri

Development of Tax Expenditures in Turkey and Its Place in Selected Public Financial Indicators

Dilek Göze Kaya¹, Filiz Gülsün²

ÖZET

Siyasiler mali ve sosyal hedefler için vergileri kullanarak ekonomiye yön vermektedirler. Yürütme erkine tanınan yetkiler doğrultusunda vergiler üzerinde değişiklikler yapılmaktadır. Anayasa çerçevesince mevzuatta belirtilen oran, indirim, istisna, muafiyet ve teşvikler vb. şekillerde yapılan değişikliklerle, elde edilecek kamu gelirinden vazgeçilebilmektedir. Devletin tahsil etmeyi planladığı alacağından vazgeçmesi vergi geliri açısından bir azalış yaratmaktadır. Diğer yandan ise vazgeçilen vergi miktarı özel sektöre kaynak akışı sağlamaktadır. Ekonomik aktörler vergilendirilmeyen kısmı yani ellerinde kalan parayı ekonomiye tüketim, tasarruf ya da yatırım olarak geri aktarmaktadırlar. Bu durum vazgeçilen vergi alacağının bir nevi kamu harcaması olarak görülmesine neden olmaktadır. Gelir olarak kaydedilmeyen kısım kamu harcaması olarak bütçeye dâhil edilmektedir. Bu nedenle devlet tarafından ertelenen, vazgeçilen vergi miktarı ‘vergi harcaması’ olarak tanımlanmaktadır. Mali disiplin sağlama amacıyla saydam ve hesap verebilir bir bütçenin oluşturulmasında vergi harcama rakamlarını içeren raporlarının sunulması büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada vergi harcamalarının, öncelikle ülkemizde uygulama yöntemleri, uygulanış şekli ve vergi mevzuatımızdaki yeri üzerinde durulmaktadır. Ayrıca vergi harcamalarının kamu mali dengesi içinde yarattığı etkiler hakkında mevcut durum ortaya konulmaktadır. Vergi türlerinin vergi harcamaları içerisindeki payı, vergi harcama türlerinin kamu harcamaları içerisindeki payı, vergi harcama türlerinin GSYİH içerisindeki payı, vergi harcama türlerinin vergi gelirleri içerisindeki payı rakamsal olarak verilmektedir. Böylece ülkemizdeki vergi harcamalarının fotoğrafı ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vergi Harcaması, Vergi Harcama Türleri, Vergi Harcaması Tahminleme Yöntemleri, Kamu Harcaması, Türkiye

ABSTRACT

Politicians direct the economy by using taxes for fiscal and social goals. Changes are made on taxes in line with the powers granted to the executive authority. In the framework of the Constitution, amendments made in the legislation in such ways as rates, discounts, exceptions, exemptions and incentives, and so on, will give up the public revenue to be generated. If the government's renounced the receivables it plans to collect creates a decrease in tax revenue. On the other hand, the amount of tax renounced provides a flow of resources to the private sector. Economic actors transfer the non-taxed portion of the remaining money back to the economy as consumption, savings or investment. This situation causes the abandoned tax receivable to be seen as a kind of public expenditure. The part not recorded as income is included in the budget as public expenditure. Therefore, the amount of tax postponed and abandoned by the state is defined as 'tax expenditure'. In creating a transparent and accountable budget for financial discipline, it is very important to submit reports containing tax expenditure figures. In this study, the tax expenditures, are primarily focused on the application methods in our country, the way they are applied and the place in our tax legislation. In addition, the current situation is presented about the effects of tax expenditures on public financial balance. The share of tax types in tax expenditures, the share of tax expenditure types in public expenditures, the share of tax expenditure types in GDP, the share of tax expenditure types in tax revenues are given numerically. Thus, the picture of tax expenditures in our country is revealed.

Key Words: Tax Expenditure, Types Of Tax Expenditure, Tax Expenditure Estimation Methods, Public Spending, Turkey

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, dilekkaya@sdu.edu.tr, Orcid: 0000-0003-3477-1877

² Tekirdağ Vergi Dairesi Başkanlığı, filiz.mert@gelirler.gov.tr, Orcid: 0000-0002-9308-2943

GİRİŞ

Günümüz modern devlet anlayışı gereği kamu otoritesi, toplumun tüm bireylerinin ihtiyaçlarını karşılama konusunda önemli birtakım görevler üstlenmiştir. Devlet söz konusu görevleri kamu harcamaları ile yerine getirmektedir. Kamu giderlerini karşılamada ilk sırada yer alan gelir kalemi şüphesiz vergilerdir. Ancak vergiler tek başına gelir kaynağı olmanın dışında, sosyal ve mali amaçlar doğrultusunda da kullanılan bir politika aracıdır. Vergi, genel olarak devletin kamu gücüne dayanarak aldığı karşılıksız para olarak tanımlanmaktadır. Vergiler, hem kamu sektörünün yarattığı kamusal mal ve hizmetlere kaynak oluşturması hem de ülke konjonktürüne göre ekonomik ve sosyal amaçlara ulaşmada kullanılması açısından etkili bir yasal düzen çerçevesinde kullanılmalıdır (Akdoğan, 2011: 3).

Sosyal devlet anlayışı kapsamında hükümetler vergi harcamaları nedeniyle belirli oranda verginin tahsilatından vazgeçebilmektedir. Bu durum vergi gelirlerinde azalmaya neden olmaktadır. Dolayısıyla vergi harcamaları kamu otoritesinin vazgeçmiş olduğu vergi gelirleri olarak da tanımlanabilir. Devletin bilinçli olarak yarattığı bu durumda kamu harcamalarında olduğu gibi gelirlerde de azalış meydana gelmektedir. Nitekim bu vergi gelirlerinin tahsilatında yaşanan azalış da bir harcama olarak nitelendirilmektedir. Vergi harcamalarının uygulamada her ülkede farklılık göstermesi net bir tanımlama yapmayı zorlaştırmaktadır. Ancak şeffaflık ve saydamlık prensibi gereğince bütçe rakamlarından ayrı olarak değerlendirilmesi, vergi harcamalarına ilişkin gerçekleşen ve tahmini rakamların ayrıca raporlanma gereği de kaçınılmaz olmuştur (Saraç, 2010: 263). Ülkemizde de Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından bugünkü adıyla Gelir Düzenlemeleri Genel Müdürlüğü'nce düzenlenen ve ilki 2001 yılında yayınlanan ve izleyen yıllarda da raporlanmaya devam eden 'Vergi Harcamaları Raporları' ile vergi harcamalarının yaratmış olduğu etkileri analiz etmek mümkün hale gelmiştir.

1. VERGİ HARCAMASI KAVRAMI

1970'li yıllardan sonra kamu kesiminin ülke ekonomisi içindeki payı büyüdükçe kamusal mal ve hizmetlere ayrılan bütçe de artış göstermiştir. Aynı zamanda vergiler, ekonomik ve sosyal amaçlı hedeflere ulaşma konusunda maliye politikası aracı olarak başvurulmakta ve kullanılmaktadır. Bu amaçlar dâhilinde vergi oranlarında yapılan değişiklikler, mükelleflere tanınan muafiyetlerde artışların yaşanması, birtakım vergisel mevzuların vergiden istisna tutulması gibi hususların ortaya çıkması vergi gelirlerinden vazgeçilmesine sebep olmuştur. Böylece kamu harcamalarının yanında vazgeçilen vergileri temsilen "vergi harcamaları" kavramının oluşmasına zemin hazırlamıştır (Ferhatoğlu, 2005: 78).

1.1. Vergi Harcaması Tanımı

Devlet sübvansiyonları adı altında, ilk olarak 1959 yılında Almanya bütçesinde yer alan vergi harcamaları uygulamaları 1967 yılında iki yıllık olarak bütçede düzenlenmiştir (Uğurlu, 2013: 8). Resmi olarak ilk defa Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) Hazine Bakan Yardımcısı, Stanley S. Surrey tarafından 1974 yılında ABD bütçe yasasının ikinci kısmında belirtilen vergi harcaması kavramı, daha sonraki yıllarda birçok ülke ekonomisinde yer almaya başlamıştır (Kayalidere ve Özcan, 2012: 343). Vergi harcamalarının uygulanış şeklinin ülke ekonomilerinde değişiklik göstermesi, tek bir tanımlama yapılmasının önüne geçmektedir. Ancak teorik açıdan bakıldığında uygulamadaki örneklerinden bağımsız olarak tahmin yöntemleri, vergi mevzuatlarındaki yeri göz önünde bulundurulduğunda vergi harcamalarının tanımını yapmak mümkündür (Saraç, 2010: 263). Vergi harcamaları, teorik olarak devletin yürüttüğü politikalar çerçevesince tahsilinden vazgeçtiği vergi gelirleridir. Vergi yükümlüsü açısından bakıldığında ise daha az vergiyle karşı karşıya kalma durumudur. Dolayısıyla vergi harcamaları aracılığıyla vazgeçilen vergi kadar kamu sektöründen özel sektöre doğru kaynak aktarımı gerçekleştirilmiş olmaktadır (Tekin ve Sökmen Gürçam, 2015: 140).

Burada vergi harcamalarının tanımını yaparken ‘benchmark’ kavramının üzerinde durmakta yarar vardır. Genel olarak kıyaslama kriteri olarak tanımlanan benchmark, vergisel çerçevede değerlendirildiğinde ‘Standart Vergi Sistemi’ olarak karşımıza çıkmaktadır. Standart vergi sistemi ise ülkenin vergide belirli oran yapısı ve muhasebe düzeninin olması, uluslararası standartları, kuralları ihtiva etmesi ve normlara tabi olmasıdır. Bu bakımdan değerlendirildiğinde vergi harcamalarını standart vergi sisteminden sapmalar şeklinde tanımlayabiliriz (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2007: 6). Stanley S. Surrey tarafından da bu husus normatif vergi yapısı olarak değerlendirilmiş ve vergi harcamalarını normatif vergi yapısından sapmalar olarak tanımlanmıştır (Ferhatoğlu, 2005: 81-82). Literatürde henüz belirli kesin bir tanımı yapılamamış olsa da ülkemiz açısından bakıldığında vergi harcamaları “*belirli ekonomik ve sosyal amaçlara ulaşmak için, kanunun öngördüğü temel yükümlülük sistemi ile uyumlu olmayan ve kanuni bir hükümden kaynaklanan vergi geliri kaybı veya ertelenmesi şeklindeki kamu harcamaları*” olarak tanımlanmaktadır. Yani kamu otoritelerince indirilen, ertelenen ya da vazgeçilen vergi geliri olarak kabul görmektedir (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2007: 5; Pedük, 2006: 115).

1.2. Vergi Harcaması ve Kamu Harcaması İlişkisi

Kamu harcamaları, devletin kamu hizmeti sunmak adına yapmış olduğu harcamalar olarak tanımlanmaktadır. Daha geniş anlamda kamu harcamaları, yapılacak tüm harcamaların maliyetine katılan unsurların tamamı olarak nitelendirilmektedir. Bu tanımlamadan yola çıkarsak kamu harcamalarının içerisine bütçeye dâhil edilmeyen dolaylı transfer harcamaları gibi harcamalar da girmektedir (Ferhatoğlu, 2005: 78). Vergi harcamaları, tahsilinden vazgeçilmesi sonucu vergi gelirlerinde yaşanan kayıp olması nedeniyle rakamsal olarak bütçeye gelir kaydedilip ardından harcama kanalıyla gider yoluyla rakamsallaştırılmadığı için ‘görünmez harcama’ olarak nitelendirilmektedir (Saraç, 2010: 269). Dolayısıyla kamu otoritesinin 5018 sayılı Kanun gereğince saydam harcama politikası yürütürken bu rakamların da bütçe rakamlarına ek olarak raporlanması gerekmektedir. Nitekim ne kadar içerisinde vergi vurgusu yapılsa da nitelik itibarıyla kaynaktan yarattığı azalış, harcama olgusunu da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle vergi harcamaları kamu harcamalarının bir alternatifi olarak da görülmektedir (Özdemir vd., 2019: 384).

Kamu harcamaları ile vergi harcamalarının ortak paydada birleştiği en önemli nokta, Anayasal bir ilke olan ‘sosyal devlet anlayışının’ gerektirdiği hususları gerçekleştirmek olduğu kadar ekonomik olarak da özendirme faaliyetlerinde önemli birer araç niteliği taşımasıdır (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2007: 5). Bununla birlikte, kamu harcamaları tahsis ilkesi gereğince belirli kamu gelirlerinin belirli kamu giderlerinde kullanılması şeklinde yürütülmektedir. Bir harcamanın oluşum süreci için öncelikle bütçeye gelir kaydedilmesi, ardından bu gelirin harcanmasına izin veren parlamento tarafından kabul edilecek bir bütçe kanunu aracılığıyla gider olarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Vergi harcamaları bu açıdan bakıldığında kamu harcamalarına göre daha yalın ve uygulama olarak basittir. Aynı zamanda vergi harcamalarına yönelik uygulanacak politikalardan yalnızca vergiye tabi yükümlüler faydalanabilirken, devlet kamu harcamaları aracılığıyla tüm bireylere ulaşma imkânı sağlayabilmektedir. Dolayısıyla kamu harcamalarının etkilerinin analizi süreç olarak karmaşık bir yapıda olsa da vergi harcamalarının etkilerine göre daha net şekilde görülebilir. Ayrıca kamu harcamalarına yönelik karar alma sürecinin uzun olması, harcamayı yapma konusunda siyasi otoritenin tek başına karar alma mekanizmasının işleyişi hususunda, vergi harcamalarını düzenlemeye kıyasla daha zordur. Bu sebeple aksatılan veya olumsuz şekilde yürütülecek kamu harcamaları, vergi harcamalarına kıyasla toplumun her kesiminde daha baskın bir tepkiyle karşılaşılmaya neden olacaktır (Kayalidere ve Mastar Özcan, 2012: 344-345). Ancak vergi harcamalarının da sakıncalı yanları olabilmektedir. Politik bağlantıları olan baskı ve çıkar grupları tarafından siyasi otoriteler üzerinde nüfuz oluşturarak vergiler üzerinde ülke konjonktürü açısından gereklilik göstermediği halde belirli bir alanda indirim, istisna, muafiyet yapılmasını talep edebilmektedirler. Konjonktüre uygun olarak uygulamaya konulmuş olan ya da hayırsever amaçlar doğrultusunda uygulanan bir vergisel avantajın devamlılık arz etmesini isteyebilmektedirler. Bu

nedenle uygulamaya konulacak politikaların hassasiyetle yürütülmesi gerekmektedir (Horpedahl ve Pizzola, 2012:6-7).

Kamu harcamaları ile vergi harcamaları bir arada incelendiğinde dikkat çeken önemli diğer bir husus ise maliyet kavramıdır. Vergi harcamalarının maliyeti şüphesiz ki vergi gelirlerinde yarattığı azalıştır (Ferhatoğlu, 2005: 85). Ancak vergi harcamaları; bütçede yıllık olarak yer verilememesi, sonucu belli olmayan şekilde uygulanması nedeniyle sona erme özelliği taşınamaması, etkileri ve uygulanış şekli nedeniyle dolaylı bir kamu harcaması olarak nitelendirilmektedir. Bu da vergi harcamasının net maliyetinin hesaplanmasını zorlaştırmaktadır (Uğurlu, 2013: 11).

1.3. Vergi Harcaması Türleri

Vergi harcamalarının türlerine değinmek istediğimizde pozitif vergi harcamaları ve negatif vergi harcamaları olmak üzere iki önemli kavram karşımıza çıkar. Pozitif vergi harcamaları, vergi mükelleflerine veya vergi mükellefi olma potansiyeli taşıyanlara yönelik yapılan özendirici politikalar iken; negatif vergi harcamalarını ise caydırıcı uygulamalar çerçevesinde yürütülen politikalar olarak tanımlayabiliriz. Aşağıda sırasıyla tanımlanan vergi oranlarında yapılan indirim, muafiyet ve istisna gibi uygulamalar, pozitif vergi harcamaları olarak değerlendirilmektedir (Uğurlu, 2013: 17):

- ✓ Vergi Muafiyeti: Standart vergi yapısına göre vergilendirilmesi gereken yükümlülerin vergilendirme kapsamı dışında bırakılmasıdır.
- ✓ Vergi İstisnası: Standart vergi yapısına göre vergilendirilmesi gereken bir konunun vergi dışında tutulmasıdır (Çiçek ve Uğur: 2018: 356).
- ✓ Vergi Oranlarında İndirim: Mükellefe avantaj olacak bir biçimde, belirlenen iş kolu veya vergi yükümlüsü için vergi tutarını azaltan kanuni düzenlemelerdir (Kayalidere ve Özcan: 2012: 344).
- ✓ Vergi İndirimi: Vergiye tabi matrah belirlenirken, net gelire ulaşmak adına gayri safi kazançtan yapılan indirimlerdir (Saraç, 2010: 265).
- ✓ Mahsup ve Vergi İadesi: Mükellefin öncesinde bilerek veya sehven ödeme yapmış olduğu vergi tutarının muaccel veya doğacak vergi borcundan indirilmesi mahsup iken; vergi iadesi ise mahsubuna imkân olunmayan hallerde ödenen tutarın yükümlüye geri iade edilmesi işlemidir (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2017: 5). Ancak literatürde vergi harcaması olarak yer alsa da vergi iade işleminin tamamen vergi harcaması olarak değerlendirilmesi tartışmalıdır. Nitekim ihracattan doğan Katma Değer Vergisi (KDV) iade işleminde, nihai tüketici olarak yabancı uyruklu mükelleflere mal veya hizmet teslimi gerçekleştirilmektedir. Bu açıdan bakıldığında yabancılar üzerinde ülkemizdeki vergi sistemini uygulamak mümkün olmadığından sorumlu olunan KDV, ihracatçı üzerinde kalmaktadır. Burada gerçekleştirilen iade işlemi, ülkemiz vergi uygulamalarının uluslararası platformlarda uygulanamamasından kaynaklanan bir düzenleme olup, vergi harcamalarının amacıyla örtüştüğünü söylemek güçtür (Saraç, 2010: 266).
- ✓ Vergi Kredisi: Belirlenen miktarda verginin ödenecek tutardan düşürülmesi veya doğacak verginin artışının önüne geçilmesidir (Uğurlu, 2013: 18).
- ✓ Vergi Alacağının Ertelenmesi: Tahakkuk aşamasına gelmiş ve tahsili gereken bir vergi alacağının, ödeme zamanının ötelenmesidir (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2017: 5). Ertelemenin diğer düzenlemelerden farkı ise belirli bir dönem aralığında uygulanıyor olmasıdır ve uygulamanın sona ermesinden sonra, ertelenen vergi alacakları tahsili mümkün hale gelir ve vergi geliri olarak kaydedilir (Saraç, 2010: 266).

Verginin terkinin işlemi, serbest bölgeler, vergi tatili gibi düzenlemeler de pozitif vergi harcamalarına dahil edebileceğimiz uygulamalardır (Uğurlu, 2013: 18).

Negatif vergi harcamalarına yönelik yapılan tasarruflar da standart vergi sisteminden sapma olarak değerlendirilen vergi harcamalarıdır. Ancak negatif vergi harcamaları, pozitif vergi harcamalarında

olduğu gibi vergi kaybı yaşatmamakta, aksine vergi gelirlerinde artışa neden olmaktadır. Bu uygulamanın altında yatan temel sebep ise yine sosyo-ekonomik hedefleri gerçekleştirmektir. Sosyal devlet anlayışı çerçevesinde sigara, alkol vb. tüketim ürünlerinden yüksek oranlarda vergi alınması, lüks tüketime yönelik üretilen mal ve hizmetlerde uygulanan vergi oranlarına ilişkin politikalar negatif vergi harcamalarına örnek teşkil etmektedir (Sabuncu, 2011: 12).

Negatif vergi harcamalarına; çifte vergilendirme, tüketici faizleri gibi düzenlemeleri de örnek gösterebiliriz. Bu uygulamalar vergi gelirlerini artırmakla birlikte pozitif vergi harcamalarına yönelik yapılan uygulamaların aksine bireyler üzerindeki vergisel yükümlülükleri de artırmaktadır (Uğurlu, 2013: 19). Gelirin artan oranlı tarifeye tabi olması nedeniyle, yüksek gelir gruplarına daha yüksek oranlarda vergi salınması veya düşük gelir gruplarından daha düşük vergi alınması gibi uygulamalar ise standart vergi sisteminin gerektirdiği özelliklerdir. Bu örnekten yola çıkarak, yükümlü üzerine uygulanan tüm vergisel düzenlemeleri de vergi harcaması olarak değerlendirmek doğru olmayacaktır (Kayalidere ve Özcan, 2012: 344).

1.4. Vergi Harcaması Tahminleme Yöntemleri

Vergi harcamalarının, bütçe rakamları gibi yıllık olmaması, görünmez harcamalar niteliği taşıması ve harcamaya yönelik politikaların ucunun açık olması nedeniyle süreli olarak tespit edilememesi nedeniyle, vergi harcamaları tahmini rakamlara ve bu verilerden elde edilen raporlama esasına dayanmaktadır (Saraç, 2010: 267). Devletin gerekli sosyo-ekonomik hedeflere erişme gayesi sonucunda kamu harcamaları yerine vergi harcamaları uygulamalarına yönelmesi ise sayılan tüm zorluklara rağmen bütçeden ayrı olarak vergi harcamalarının tahmin edilerek raporlanmasını gerekli kılmaktadır (Sabuncu, 2011: 15). Günümüzde diğer ülke ekonomilerinde, vergi harcamalarına ilişkin uygulamaların farklılık gösterdiğini söyleyebiliriz. Ancak bu uygulama farklılıklarına rağmen literatüre bakıldığında vergi harcamalarının tahminleme yöntemleri; *vazgeçilen gelir yöntemi*, *kazanılan gelir yöntemi* ve *harcama denkliği yöntemleri* olarak üç tahminleme yöntemi şeklinde karşımıza çıkmaktadır (T.C Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2018: 11):

- ✓ Vazgeçilen gelir (ilk gelir kaybı) yöntemi (initial revenue loss): Ülke uygulamalarına baktığımızda en çok kullanılan tahminleme yöntemi olan vazgeçilen gelir yöntemi, vergi yükümlülerine tanınan imtiyazların yarattığı gelir kaybının ölçülmesidir.
- ✓ Kazanılan gelir yöntemi (revenue gain): Vergi mevzuatında mükelleflere tanınan ayrıcalıkların sonlandırılması sonucunda, vergi gelirlerinde yaşanan artışın hesaplanmasıdır. Vazgeçilen gelir yönteminden farklı olarak, vergi yükümlülerinin yapılan idari düzenlemeler karşısında vergiye dair tepkilerindeki değişimi esas alır. Dolayısıyla kazanılan gelir yönteminde bireylerin tepkileri de dahil edilir.
- ✓ Harcama denkliği (eşdeğer harcama) yöntemi (outlay equivalence): Burada uygulamaya konulacak vergi harcaması ile bireyleri eşdeğer bir yarara eriştirecek kamu harcaması politikasının maliyeti tahmin edilmektedir.

Vergi harcamalarının tahmin edilmesinin ardından 'saydamlık' ilkesi gereğince raporlanması da ayrıca önem teşkil etmektedir. Vergi harcamalarına yönelik uygulama şekilleri ve tahminleme yöntemleri vb. hususların farklılık göstermesi gibi raporların hazırlanış süreci de ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir (Kayalidere ve Özcan, 2012: 347). 1959 yılında Almanya'da sunulan raporda anılan vergi harcaması kavramı, ilk kez resmi olarak 1968 yılında ABD Bütçesinde yer almış, ardından 1979 yılında İngiltere ve İspanya'da, 1980'de Fransa'da, 1997'de ise Hollanda ve Kanada'da yayımlanmaya başlanmış olup, bugün birçok OECD ülkesinde vergi harcaması raporu hazırlanmaktadır (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2016: 9). Uluslararası Para Fonu (IMF), 2001 yılında yayınladığı raporda vergi harcamalarına yönelik yürütülecek politikalar için mali saydamlık vurgusu yapmış ve konu üzerine görüşünü bu harcamalara yönelik raporların bütçe eklerinde yer verilmesi gerektiği şeklinde belirtmiştir. Bugün vergi harcaması raporlarının yayımlanması adına herhangi bir zorunluluk bulunmamaktadır (Saraç, 2010: 267-268).

Ülkemizde ise resmi olarak ilk kez Gelirler Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan harcama raporu 2001 yılını içeren vergi harcaması raporudur. Ancak ilgili raporda mevzuatımızda yer alan muaflik, indirim ve istisna gibi uygulamalar yer almakta olup, vergi harcaması tahminlerine ilişkin verilere yer verilmemiştir. Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) yayınladığı VIII. Beş Yıllık Kalkınma planında vazgeçilen gelir yöntemiyle uygulanacak harcama politikalarının, bütçe kanununun 'B Cetveli'nde yer verilerek hazırlanması gerektiğine değinilmiştir (Uğurlu, 2013: 38).

2. TÜRKİYE'DE VERGİ HARCAMASI KAVRAMI

Vergi harcamalarına yönelik yürütülen çalışmalara bakıldığında, ülkemizdeki tanımlamanın ve raporlama sürecinin diğer OECD ülkelerine göre daha sonraki yıllarda gerçekleştiğini görmekteyiz. Nitekim 2001 yılında yayınlanan raporun herhangi bir tanımlama ve tahminleme içermemesi de bu durumu destekler niteliktedir. Türkiye'de vergi harcamalarına dair yapılan düzenlemelerin genellikle Gelir Vergisi Kanunu üzerine olduğu, ardından sırasıyla Kurumlar Vergisi'nde, KDV ve Özel Tüketim Vergisi (ÖTV)'nde yer verilen vergi indirimi, muafiyet ve istisna gibi düzenlemelerde yoğunlaştığı görülmektedir.

2.1. Türkiye'de Vergi Harcamalarının Hukuki Boyutu

Vergi harcamalarına yönelik yapılan düzenlemeler idareye tanınan yetkiler kapsamındadır ve idare bu yetkisini doğrudan Anayasa'dan almaktadır. Anayasamızın 'Vergi Ödevi' başlıklı 73. maddesinde düzenlenen hükümler çerçevesinde idarenin işlem tesis etme yetkisi bulunmaktadır. Nitekim adı geçen madde ve 4. fıkrası "*Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülüklerin muaflik, istisnalar ve indirimleriyle oranlarına ilişkin hükümlerinde kanunun belirttiği yukarı ve aşağı sınırlar içinde değişiklik yapmak yetkisi Cumhurbaşkanına verilebilir.*" ifadesi de yetkinin en üst normdaki hukuki gerekçesidir (Saraç, 2010: 269). Daha önce Bakanlar Kuruluna ait olan bu yetki 6771 sayılı Kanun madde 16 hükümlerince, Cumhurbaşkanına devredilmiştir. Türkiye'de vergi harcamalarına yönelik hazırlanan 2001 yılı raporunda herhangi bir tanımlama yer almamış yalnızca vergi mevzuatındaki düzenlemelere ilişkin listeye yer verilmiştir. Nitekim vergi harcamalarına ilişkin ilk yasal düzenleme 2003 yılında uygulanmaya başlanan Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'dur (Çiçek ve Uğur, 2018: 358).

5018 sayılı Kanunun esas aldığı ilk unsurlardan biri, hiç kuşkusuz ki 'mali saydamlık ilkesi' dir. Bu ilke gereğince Merkezi Yönetim Bütçe Tasarısının B Cetvelinde vergi harcamalarına ilişkin verilerin yer alması gerektiğine dair vurgu yapılmıştır. İlgili kanunun 18. maddesinde "*merkezî yönetim bütçe kanun tasarısına, Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşülmesi sırasında dikkate alınmak üzere; orta vadeli malî planı da içeren bütçe gerekçesi, yıllık ekonomik rapor, vergi muafiyeti, istisnası ve indirimleri ile benzeri uygulamalar nedeniyle vazgeçilen kamu gelirleri cetveli...*" ekleneceğine dair ifadeye yer verilmiştir (Uğurlu, 2013: 87). Ancak 2001 yılından günümüze kadar yayınlanan raporların eksiklikler barındırması, diğer kanunlarda yer alan vergi harcamalarına yönelik düzenlemelere raporda yer verilmemesi gibi sebeplerle vergi harcamalarına ilişkin işlemler, Anayasa Mahkemesi'nde açılan iptal davalarına konu olmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda vergi harcamalarına yönelik yapılan düzenlemelerin Anayasa'nın 2. 10. ve 73. maddesindeki hukuk devleti ilkesi, eşitlik ilkesi ve mali güç ilkesine aykırı olduğuna dair açılan davalarda Anayasa Mahkemesi bu düzenlemeleri aykırı görmeyerek Anayasa'ya uygun olduğunu kabul etmiştir (Batirel, 2013: 13-14). Bu duruma örnek olarak serbest bölgelerde tanınan vergi harcamalarına yönelik teşviklere ilişkin düzenlemeler Anayasa'nın eşitlik ilkesi ve mali güç ilkesinden ayrılık taşıdığı gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'ne taşınmıştır. Anayasa Mahkemesi ise 2004/14 Esas ve 2004/84 sayılı Kararında; serbest bölgelerin diğer ülke bölgeleriyle rekabet edebileceği bir piyasa yaratılması gerekçesiyle "*...bu bölgelerde vergi, resim, harç, gümrük ve kambiyo mükellefiyetlerine dair mevzuat hükümlerinin uygulanamayacağını ve bu hükümlerden serbest bölgelerde faaliyet gösteren yerli veya*

yabancı girişimcilerin hepsi yararlanacağı...” şeklinde hüküm vererek Anayasa’ya aykırı bulmamıştır (Batirel, 2013: 18).

Vergi kanunlarında yer alan düzenlemeler ve 5018 sayılı Kanuna ek olarak, tecil ve terkin işlemlerini içeren 6183 sayılı Kanun, götürü usule ilişkin hükmü ile 4369 sayılı kanun ve asgari ücrete ilişkin düzenlemeleri kapsayan 4444 sayılı kanun da vergi harcamalarına ilişkin hukuki düzenlemeleri içeren kanunlardır (Uğurlu, 2013: 86-89).

2.2. Türkiye’de Vergi Harcamalarının Uygulama Yeri

5018 sayılı Kanun çerçevesince Türkiye’de de uygulanan vergi harcamalarına dair politikaların sistematik şekilde raporlanarak bütçe ekinde yer verilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır (Kayalıdere ve Özcan, 2012: 349). Bu doğrultuda hazırlanan raporlar, vergi mevzuatımızda yer alan muafiyet, istisna ve indirim gibi düzenlemelere ilişkin listelere yer vermektedir. Çalışmanın bu bölümünde ise vergi harcamalarına dair yapılan mevzuata ilişkin hükümlere yer verilecektir.

2.2.1. Gelir Vergisi Açısından Vergi Harcamalarının Yeri

Ülkemizde vergi harcamalarına yönelik düzenlemeler, 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu yönünden değerlendirildiğinde, yayınlanan vergi harcama raporlarına eklenmiş ve Tablo 1 bu rapordan elde edilen verilerden yola çıkılarak düzenlenmiştir.

Tablo 1’de incelendiğinde vergi harcamalarına yönelik uygulanan politikalar doğrultusunda yapılan düzenlemelerde öncelikli olarak başvuru, hükümleri değişime uğrayan ve yeni maddeler eklenen kanun, Gelir Vergisi Kanunu olmuştur. Şüphesiz ki, bu durumun en önemli etkeni, ekonomik istikrarsızlık yaşandığı dönemlerde, alım gücüyle doğru orantılı olarak doğrudan bireylerin harcanabilir gelirine yönelik uygulanan maliye politikalarıdır.

2018 yılı Vergi Harcamaları Raporu’nda belirtilmemesine rağmen, Gelir Vergisi Kanunu madde 40 kapsamında Sendikalar Kanunu çerçevesince işverenler tarafından işçiler adına ödenen sendika aidatları ile madde 68 kapsamında serbest meslek erbabının emekli sandığına ödediği giriş ve emeklilik aidatı ve bağlı oldukları odalarına ödediği aidatlar da vergi harcaması olarak kabul görmektedir (Sabuncu, 2011: 70).

Tablo 1. 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu'na Göre Vergi Harcamaları

Madde	Vergi Harcamalarına Dair Madde Başlıkları	Madde	Vergi Harcamalarına Dair Madde Başlıkları
Madde 9	Vergiden muaf esnaf	Madde 32	Asgari geçim indirimi
Madde 15	Diplomat muafılığı	Madde 33	Yurtdışına hizmet veren işletmelerde indirim
Madde 16	Ücret istisnası	Madde 63/1	Ordu Yardımlaşma Kurumu ve benzeri kamu kurumları için yapılan kanuni kesintiler
Madde 18	Serbest meslek kazanç istisnası	Madde 64	Diğer ücretler
Mükerrer Madde 18	PTT Acentelerinde kazanç istisnası	Madde 66/5	Serbest meslek kazançları
Madde 20	Kreş ve gündüz bakımevleri ile eğitim ve öğretim işletmelerinde kazanç istisnası	Mükerrer Madde 80	Değer artış kazançları
Mükerrer Madde 20	Genç girişimcilerde kazanç istisnası	Madde 86	Toplama yapılmayan haller
Madde 21	Gayrimenkul ve haklarda istisnalar	Madde 89	Diğer indirimler
Madde 22/1	Menkul sermaye iratlarında istisna	Mükerrer Madde 121	Vergiye uyumlu mükelleflere vergi indirimi
Madde 23	Ücretlerde istisnalar	Geçici Madde 67	Menkul kıymet ve diğer sermaye piyasası araçları
Madde 24/4	Gider karşılıklarında istisnalar	Geçici Madde 68	Jokey, jokey yamakları ve bunların antrenörlerine ödenen ücretler
Madde 25	Tazminat ve yardımlarda istisnalar	Geçici Madde 69	Yatırım indirimi
Madde 26	Vatan hizmetleri yardımlarında istisnalar	Geçici Madde 72	Sporculara yapılan ücret ödemeleri
Madde 27	Teçhizat ve tayin bedellerinde istisnalar	Geçici Madde 75	Hizmet erbabına AR-GE desteği
Madde 28	Tahsil ve tatbikat ödemelerinde istisnalar	Geçici Madde 76	Tarım ürünleri lisanslı depoculuk faaliyetleri
Madde 29	Teşvik ikramiye ve mükâfatları	Geçici Madde 80	Yatırım teşvik belgeli gelir vergisi stopaj desteği
Madde 30	Sergi ve panayır istisnası	Geçici Madde 82	Bireysel katılım yatırımcı desteği
Madde 31	Engellilik indirimi		

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Gelir Düzenlemeleri Genel Müdürlüğü, 2018 Vergi Harcamaları Raporu.

2.2.2. Kurumlar Vergisi Açısından Vergi Harcamalarının Yeri

Türkiye’de vergi harcamalarına yönelik uygulamalarda, Kurumlar Vergisi yönünden bakıldığında, 5520 sayılı Kanun’da belirtilen harcama kalemlerine Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2. 5520 sayılı Kurumlar Vergisi’ne Göre Vergi Harcamaları

Madde	Vergi Harcamalarına Dair Madde Başlıkları
Madde 4	Muafiyetler
Madde 5	İstisnalar
Madde 5/A	Yabancı fon kazançlarının vergilendirilmesi
Madde 5/B	Sınai mülkiyet haklarında istisna
Madde 10	Diğer indirimler
Madde 32	Kurumlar vergisi ve geçici vergi oranı
Madde 32/A	İndirimli kurumlar vergisi
Geçici Madde 2	Diğer bazı muafiyetler
Geçici Madde 9	İmalat sanayiinde yapılan yatırımlara kurumlar vergisi desteği

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Gelir Düzenlemeleri Genel Müdürlüğü, 2018 Vergi Harcamaları Raporu, 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu.

Kurumlar Vergisi Kanunu’nu madde 4’te belirtildiği üzere nitelik itibariyle devlet eliyle yürütülmesi gereken iş ve işlemlerin kâr amacı güdülmeden sürdürülmesi gerektiği düşüncesinden hareketle kamu kurum ve kuruluşlarının faaliyetleri kurumlar vergisinden muaf tutulmuştur. Nitekim ticari amaçlı faaliyet yürüttükleri takdirde kurumlar vergisine tabi olacakları da belirtilmiştir. Aynı şekilde vakıf üniversitelerine bağlı olarak sağlık hizmeti yürüten sağlık kurumlarının kazancının da kurumlar vergisinden muaf olması Kurumlar Vergisi Kanunu yönünden vergi harcamalarına örnek teşkil etmektedir (T.C Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2018: 105).

2.2.3. Harcama Vergileri Açısından Vergi Harcamalarının Yeri

Vergi harcamalarını, harcama vergileri açısından incelediğimizde tıpkı 193 sayılı Kanunu’nda belirtildiği gibi burada da muaflık, istisna, indirim gibi müesseselerin etkili şekilde uygulandığını görmekteyiz. 2018 yılında yayınlanan Vergi Harcamaları Raporu’ndan yola çıkarak bir sınıflandırma yapmak gerekirse, harcama vergileri yönünden KDV ve ÖTV olmak üzere ikili bir ayrıma giderek kategorize etmek yerinde olmaktadır. Tablo 3 ile Katma Değer Vergisi Kanunu’na göre vergi harcamalarının hukuki boyutu verilmektedir.

Tablo 3. 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu’na Göre Vergi Harcamaları

Madde	Vergi Harcamalarına Dair Madde Başlıkları	Madde	Vergi Harcamalarına Dair Madde Başlıkları
Madde 13	Araçlar, kıymetli maden ve petrol aramaları ile ulusal güvenlik harcamaları ve yatırımlarda istisna	Geçici Madde 28	Konut yapı kooperatiflerinin üyelerine konut teslimi
Madde 14	İhraç malı taşıyan araçlara motorin teslimi	Geçici Madde 29	3996 sayılı kanuna göre Yap-İşlet-Devret modeliyle veya 3359 sayılı kanun ile 652 sayılı kararnameye göre kiralama karşılığı yaptırılan projelerde istisna
Madde 16	İthalat istisnası	Geçici Madde 30	Büyük yatırımlara ilişkin iade
Madde 17	Sosyal ve askeri amaçlı istisnalarla diğer istisnalar	Geçici Madde 33	Taşınmazların Sosyal Güvenlik Kurumuna devir ve teslimi ile bu taşınmazların Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından devir ve teslimleri
Madde 28	Oran	Geçici Madde 34	Transit petrol boru hattı projelerinin inşa ve modernizasyonu
Madde 29	Vergi İndirimi	Geçici Madde 37	İmalat sanayine yönelik iade
Geçici Madde 20	Teknoloji geliştirme bölgelerinde verilen teslim ve hizmetler	Geçici Madde 38	FATİH Projesi kapsamında yapılan teslim ve hizmetler
Geçici Madde 23	Milli Eğitim Bakanlığı’na bilgisayar ve donanımlarının bedelsiz teslimleri ile bunlara ilişkin yazılım teslimi ve hizmetleri	Geçici Madde 39	Makine ve teçhizat teslimleri istisnası

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Gelir Düzenlemeleri Genel Müdürlüğü. 2018 Vergi Harcamaları Raporu.

Tablo 4’te ise Özel Tüketim Vergisi Kanunu’na göre vergi harcamalarının hukuki boyutu verilmektedir.

Tablo 4. 4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu'na Göre Vergi Harcamaları

Madde	Vergi Harcamalarına Dair Madde Başlıkları	Madde	Vergi Harcamalarına Dair Madde Başlıkları
Madde 7	Diğer istisnalar	Geçici Madde 5	Elektrik üreticilerine fuel oil ve motorin teslimi
Madde 7/A	İhraç malı taşıyan araçlara motorin teslimi	Geçici Madde 7	Ticari amaçlı yolcu ve yük taşımacılığında kullanılan taşıtların iktisabı
Madde 8 BKK 2012/3792	(I) Sayılı listenin (B) cetvelindeki malların bu listeye dâhil olmayan malların imalinde kullanılması	BKK 2005/8704	Biyometanol ile harmanlanmış benzin teslimleri
BKK 2012/3792	(I) Sayılı listenin (B) cetvelinde yer alan malların aynı cetvelde yer alan malların ve baz yağların ihracata konu edilecek madeni yağ veya yağlama müstahzarı imalinde kullanılması	BKK 2006/10798	İhraç edilecek elektrik üretiminde kullanılacak fuel-oil teslimi
BKK 2003/5868	Kabotaj hakkında yakıt istisnası	BKK 2008/14061	Etilen üretimi için LPG teslimleri
BKK 2011/1435	Hava yakıtlarına ilişkin uygulama	BKK 2013/5595	Oto biodizel ile harmanlanmış motorin teslimleri
BKK 2014/6881	Aerosol üretiminde kullanılan sıvılaştırılmış petrol gazı (LPG) teslimleri	BKK'lar	(A) Cetvelindeki diğer mallara ilişkin sıfır ÖTV tutarlı teslimler

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Gelir Düzenlemeleri Genel Müdürlüğü ‘2018 Vergi Harcamaları Raporu’.

2.2.4. Diğer Kanunlar Açısından Vergi Harcamalarının Yeri

Vergi mevzuatımıza baktığımızda Gelir Vergisi gibi vergi kanunlarına ek olarak diğer vergi kanunlarının da vergi harcamaları açısından üzerinde durmakta yarar vardır. Nitekim bakanlık tarafından yayınlanan rapora yukarıda yer verilmiş olup diğer vergi harcaması niteliği taşıyan kalemlere, teşviklere ve kanun maddelerine yer verilmemiştir.

Diğer kanunlarda düzenlenmiş olup, vergi harcaması olarak değerlendirebileceğimiz kanunlar ve madde başlıkları şunlardır (Batirel, 2013: 16-18):

Tablo 5. Diğer Kanunlara Göre Vergi Harcamaları

Kanun No	Vergi Harcamalarına Dair Madde Numaraları	Kanun No	Vergi Harcamalarına Dair Madde Numaraları	Kanun No	Vergi Harcamalarına Dair Madde Numaraları
3201	Ek madde 21	2090	Madde 7	3996	Madde 12
4473	Madde 46	2108	Madde 1	3218	Geçici madde 3
4920	Madde 2	2461	Madde 22	4009	Madde 56
5441	Madde 9	2581	Madde 1	4046	Madde 27
6095	Madde 10	4490	Madde 12	4054	Madde 37
7269	Madde 40, 42 ve 43	2802	Madde 106	4107	Ek madde 20
205	Madde 35	2813	Madde 5	4458	Madde 167
261	Madde 1	2914	Madde 12 ve 14	4490	Madde 12
474	Madde 2 ve 3	2960	Madde 17	4691	Geçici madde 2 ve 4
657	Ücret, ödenek vb maddeleri	2983	Madde 14	5225	Madde 5
775	Madde 33	3160	Madde 6	5746	Madde 3/A
854	Madde 9	3226	Madde 30	6111	Geçici madde 16
926	Ek madde 17 ve 18	3259	Madde 1	6550	Geçici madde 1
1309	Madde 10	3292	Madde 2	6745	Madde 80
4857	Madde 8	3671	Madde 1		

Kaynak: Batirel, Ömer Faruk (2013). “Vergi Harcamaları, Mali Saydamlık İlkesi ve Anayasaya Uygunluk”, T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Gelir Düzenlemeleri Genel Müdürlüğü, “2018 Vergi Harcamaları Raporu”.

Tablo5'te yer alan yasal düzenlemelere bakıldığında, ücrete yönelik yapılan vergisel teşviklerin olduğu ve bu düzenlemeler kapsamında vergi harcaması ile ekonomik hedefler doğrultusunda yapılan yasal düzenlemelerin olduğu görülmektedir.

3. TÜRKİYE'DE VERGİ HARCAMALARI VE SEÇİLMİŞ BAZI KAMU MALİ GÖSTERGELERİNE ETKİLERİ

Vergi harcamalarının makroekonomik etkilerine baktığımızda en önemli özelliğinin kaynak aktarımı olduğu görülmektedir. Kaynak transferi doğuran bu süreç aynı zamanda gelirin tekrar dağılımı olarak da değerlendirilebilmektedir. Dolayısıyla bu harcama türünü transfer harcamalarına benzetmek uygun olmaktadır (Saraç, 2010: 273). Vergi harcamalarına yönelik yasal düzenlemelere değindikten sonra çalışmanın bu kısmında Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından yayınlanan vergi harcaması raporları ve Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından hazırlanan istatistiklerden yola çıkarak vergi gelirleri içerisindeki vergi harcamaları miktarı sayısal veriler üzerinden ele alınmaktadır. Ülkemizde de en iyi hesaplama yöntemi kullanılması esas benimsenerek vazgeçilen gelir yöntemi üzerinden vergi harcamaları hesaplanmakta ve beyanname üzerindeki verilerden faydalanarak performans değerlendirilmesi yapılmaktadır. Tablo 6'da 2006 yılından 2018 yılına kadar vergi harcama rakamlarına yer verilmiştir.

Tablo 6. 2006- 2018 Dönemi Türkiye'de Vergi Harcaması Rakamları (TL)

Yıl	Gelir Vergisi Kanunu	Kurumlar Vergisi Kanunu	Katma Değer Vergisi Kanunu	Özel Tüketim Vergisi	Diğer Kanunlar	Toplam Vergi Harcaması
2006	2.533.011.013	5.392.703.333	436.561.000	230.000.000	-	8.592.275.346
2007	2.798.977.169	5.318.937.183	482.399.905	254.150.000	-	8.854.464.257
2008	7.779.571.360	2.857.719.756	426.159.565	213.645.325	1.166.722.108	12.443.818.114
2009	9.729.876.052	2.439.580.243	857.742.605	260.416.838	1.396.607.038	14.684.222.776
2010	9.385.340.289	3.462.957.071	516.416.026	251.587.115	1.386.182.537	15.002.483.038
2011	10.818.483.850	3.968.104.044	947.943.284	289.057.072	1.542.129.423	17.565.717.673
2012	11.953.762.707	4.203.918.387	1.048.093.492	319.595.951	1.705.055.397	19.230.425.934
2013	14.017.491.922	4.776.549.213	1.242.492.468	375.730.301	2.004.584.857	22.416.848.762
2014	16.314.789.884	4.313.189.286	1.246.855.828	410.059.028	1.603.518.213	23.888.412.239
2015	18.097.241.447	4.130.958.993	1.805.452.851	462.714.337	1.616.246.422	26.112.614.049
2016	20.493.744.275	4.448.174.768	2.280.479.951	525.112.861	2.215.125.093	29.962.636.948
2017	37.714.098.685	15.110.237.008	23.493.419.497	14.711.310.211	11.186.925.613	102.215.991.015
2018	54.249.756.561	17.654.341.086	32.820.811.634	18.862.690.711	8.554.280.931	132.141.880.923

Kaynak: Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (2019), <https://www.hmb.gov.tr/bumko>'dan yararlanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Tablo 6'ya bakıldığında vergi harcamalarının yıllar itibariyle artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Özellikle vergi harcamalarına ilişkin verilerde yapılan yasal düzenlemelerin ağırlığının Gelir Vergisi Kanunu üzerine olması nedeniyle vergi harcamalarında gerçekleşen rakamların da aynı doğrultuda gelir vergisi üzerine olduğu görülmektedir. Harcamalara yönelik toplam rakamların da her vergi türü itibariyle paralel olarak arttığı görülmektedir. 2006 ve 2007 yıllarında diğer kanunlarda vergi harcamalarına ilişkin düzenlemeler yer almasına rağmen sayısal verilere ulaşamamakta ve dört temel vergi kanunu çerçevesinde değerlendirmek yapılmaktadır. Bakanlığın diğer kanunlara yönelik istatistiklerine ise 2008 yılından itibaren yer verilmiştir. Tablo 7'de vergi harcaması türlerinin toplam vergi harcamaları içerisindeki payına yer verilmektedir.

Tablo 7. 2006-2018 Dönemi Türkiye’de Vergi Türlerinin Vergi Harcamaları İçindeki Payı (%)

Yıllar	Gelir Vergisi Kanunu	Kurumlar Vergisi Kanunu	Katma Değer Vergisi Kanunu	Özel Tüketim Vergisi	Diğer Kanunlar
2006	0,29	0,63	0,05	0,03	-
2007	0,32	0,60	0,05	0,03	-
2008	0,63	0,23	0,03	0,02	0,09
2009	0,66	0,17	0,06	0,02	0,10
2010	0,63	0,23	0,03	0,02	0,09
2011	0,62	0,23	0,05	0,02	0,09
2012	0,62	0,22	0,05	0,02	0,09
2013	0,63	0,21	0,06	0,02	0,09
2014	0,68	0,18	0,05	0,02	0,07
2015	0,69	0,16	0,07	0,02	0,06
2016	0,68	0,15	0,08	0,02	0,07
2017	0,37	0,15	0,23	0,14	0,11
2018	0,41	0,13	0,25	0,14	0,06

Kaynak: Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (2019), <https://www.hmb.gov.tr/bumko>’dan yararlanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Vergi türlerinin toplam vergi harcamalarına oranlarına baktığımızda 2006 ve 2007 yıllarında Kurumlar Vergisinin payının yüksek olduğunu görülmektedir. Ancak takip eden yıllarda Kurumlar Vergisinin yerini Gelir Vergisinin aldığı görülmektedir. Dolayısıyla harcanabilir gelir üzerinde politika yürütmek adına hedefte olan iki temel vergi türünün doğru şekilde kullanıldığını görmekteyiz. Bununla birlikte 2016 yılından sonra ise 0,68 olan Gelir Vergisi oranı 0,37’ye düşmüştür. 2017 ve 2018 yıllarında ise ÖTV’nin payı 0,02’den 0,14’e yükselmiştir.

Tablo 7’de, gelir üzerinden alınan vergilere uygulanan vergi harcama politikalarının, harcama üzerinden alınan vergilere oranla daha yüksek olduğunu rakamlar üzerinden görmekteyiz. Bu oransal tabloya bakarak vergi harcamalarının gelir dağılımını etkilediğini ve transfer harcamalarına benzediğini söylemek mümkündür.

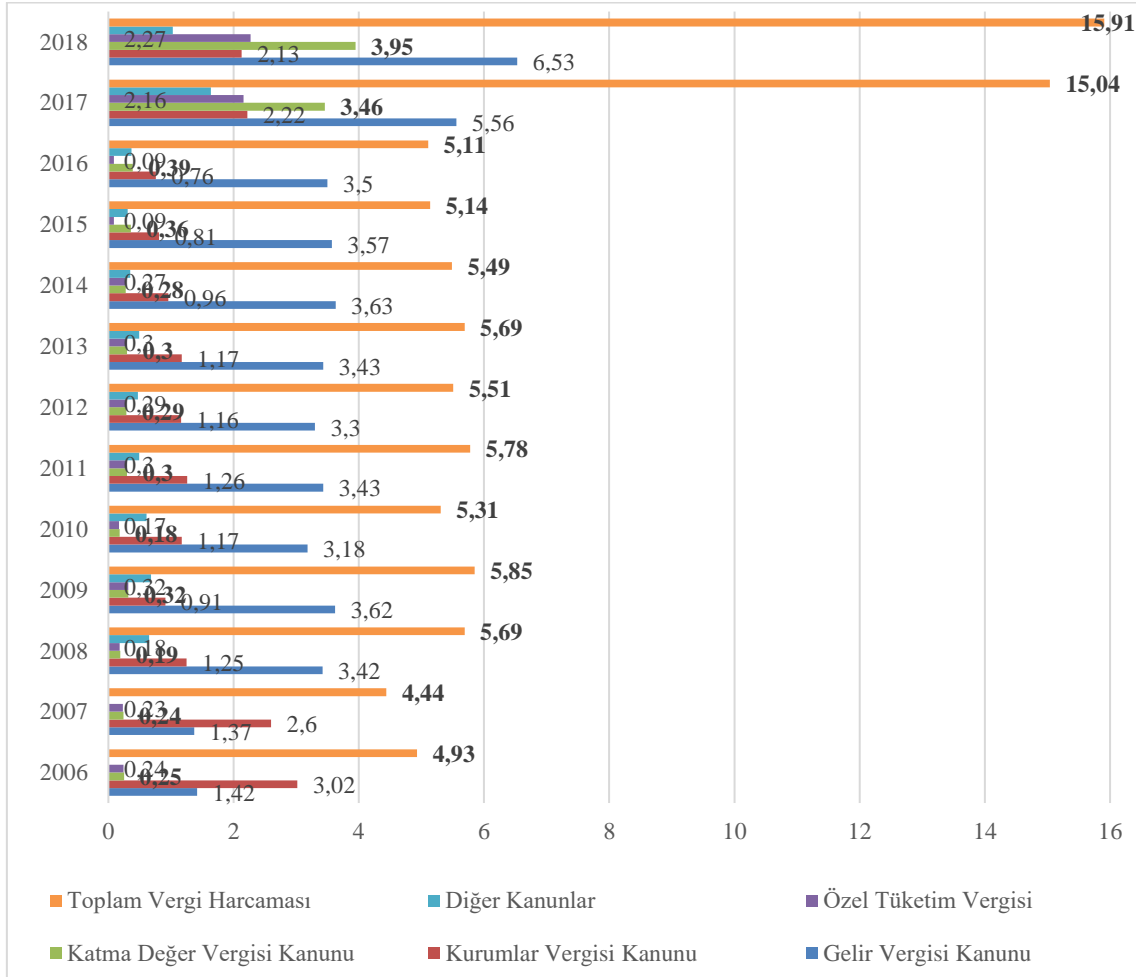
Tablo 8. 2006-2018 Dönemi Türkiye’nin Seçilmiş Bazı Kamu Mali Göstergeleri (Bin TL)

Yıl	GSYİH	Kamu Geliri	Kamu Gideri	Vergi Geliri	Vergi Harcaması
2006	789.227.555	173.483.430	178.126.033	137.480.292	8.592.275
2007	880.460.879	190.359.773	204.067.683	152.835.111	8.854.464
2008	994.782.858	209.598.472	227.030.562	168.108.960	12.443.818
2009	999.191.848	215.458.341	268.219.185	172.440.423	14.684.222
2010	1.160.013.978	254.277.435	294.358.724	210.560.388	15.002.483
2011	1.394.477.166	296.823.602	314.606.792	253.809.179	17.565.717
2012	1.569.672.115	332.474.895	361.886.686	278.780.848	19.230.425
2013	1.809.713.087	389.681.985	408.224.560	326.169.164	22.416.848
2014	2.044.465.876	425.382.787	448.752.337	352.514.457	23.888.412
2015	2.338.647.494	482.779.900	506.305.093	407.818.455	26.112.614
2016	2.608.525.749	554.139.502	584.071.431	459.001.741	29.962.636
2017	3.106.536.751	630.489.857	678.269.193	536.617.206	102.215.991
2018	3.740.519.000	757.834.311	830.449.520	621.310.598	132.141.880

Kaynak: Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (2019), <https://www.hmb.gov.tr/bumko>’dan yararlanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Tablo 8’de ülkemizdeki makroekonomik veriler yer almaktadır. Bu veriler, yıllar itibariyle artış göstermiştir. 2006 yılından itibaren kamu giderlerinin kamu gelirlerinden yüksek olduğu tablodan anlaşılmakta olup, kamu gelirleri içerisinde gelir türleri bakımından en fazla payın vergi gelirlerine ait olduğu görülmektedir. Vergi harcamaları da çalışmanın ilk bölümünde bahsedildiği üzere kamu harcaması olarak nitelendirildiği için toplam kamu harcamaları içerisindeki oranını içeren Tablo 9’u incelemekte yarar vardır.

Tablo 9. 2006-2018 Dönemi Türkiye’de Vergi Harcamalarının Kamu Harcamaları İçerisindeki Payı (%)

Kaynak: Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (2019), <https://www.hmb.gov.tr/bumko>’dan yararlanılarak tarafımızca grafik haline getirilmiştir.

Tablo 9’da vergi harcamalarının diğer kamu harcamaları içerisindeki yüzdelik payına yer verilmektedir. 2006 yılından 2016 yılına kadar on yıllık periyod içinde vergi harcamalarının genel itibariyle %4 ile %5’lik bir seviyede kaldığı görülmektedir. Ancak 2017 yılından itibaren %15’lere çıktığı gözlenmektedir. Bu artışı konjonktürel değişim karşısında ekonomik olarak ya da sosyal devlet anlayışı içerisinde siyasi otoritenin yürüttüğü politikalara bağlamak yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte tablo 9’a bakıldığında gelir vergisine yönelik vergi harcamalarının sürekli artış trendi gösterdiği ancak kurumlar vergisine yönelik vergi harcamalarının toplam kamu giderleri içindeki oranının ise dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir.

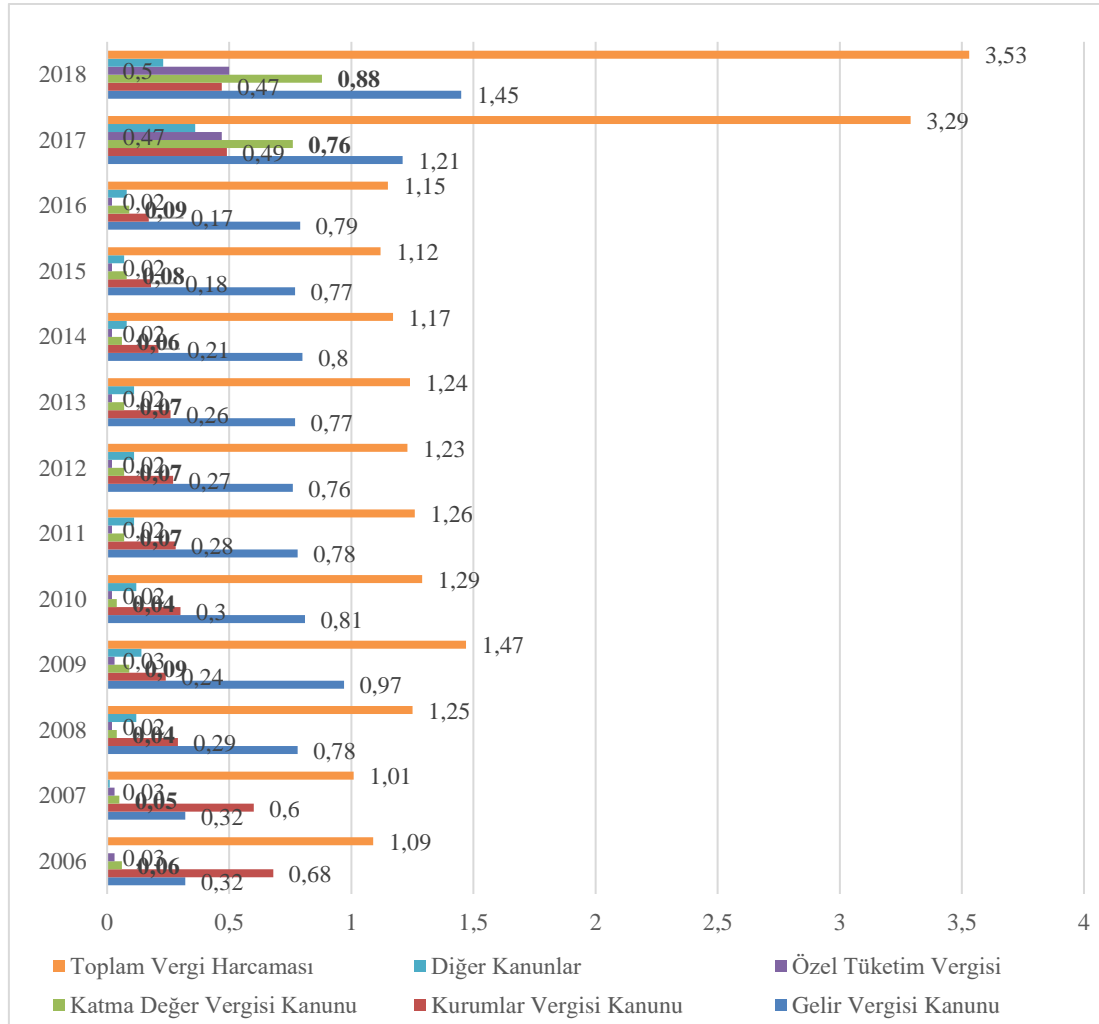
Ülkemizde yapılan toplam kamu harcamalarının vergi harcamalarına yönelik yürütülen politikaların %5’lik bir kısma karşılık geldiği görülmektedir. Nitekim 2017 ve 2018 yıllarından sonra görülen artış eğilimi üzerine vergi harcamalarının kamu harcamaları içerisindeki payı %15 ile önemli bir seviyede

gerçekleşmiştir. Bu durumun nedeni özellikle 2017 yılından itibaren uygulamaya konulan beyaz eşya, mobilya vb. dayanıklı tüketim mallarında KDV ve ÖTV üzerine yürütülen indirim politikaları olarak görülmektedir.

Talep artırıcı olarak izlenen vergi indirimi politikaları %1'lere bile yaklaşmayan KDV ve ÖTV'nin toplam harcamalar içindeki payının sırasıyla %3 ve %2'lere çıkmasına neden olmuştur. Uygulanan politikaların performans tablosu adına yukarıdaki veriler ele alındığında, sıfırlardan %3'lere çıkılan (KDV ve ÖTV için) vergi harcaması rakamlarının Türkiye'de tüketicileri alıma teşvik ettiği de görülmektedir. Bu durumda 2017-2018 yıllarında uygulamaya konulan vergi politikalarının belirli bir oranda başarılı olduğu da anlaşılmaktadır. Nitekim indirime yönelik politikaların sürekli olarak uzatılmakta olduğu da görülmektedir.

Tablo 10. 2006-2018 Dönemi Türkiye'de Vergi Harcamalarının GSYİH İçerisindeki Payı (%)

Kaynak: Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (2019), <https://www.hmb.gov.tr/bumko>'dan yararlanılarak tarafımızca grafik haline getirilmiştir.

Tablo 10'da ise ülkemizde vergi harcamalarının GSYİH'ya olan payına yer verilmektedir. Bu payın yıllar itibariyle yaklaşık %1 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir. Ancak 2017 ve 2018 yıllarında toplam vergi harcamalarının payı %3'lere ulaşarak artış göstermiştir. Tablodan anlaşılacağı üzere vergi türlerine göre vergi harcama rakamlarına bakıldığında, ilk sırada yine gelir vergisi yer almaktadır. Çünkü ekonomi içerisinde efektif talebi artırmak amacıyla harcanabilir geliri etkileyecek maliye politikası yöntemleri uygulamaya sokulmaktadır. Böylece kişisel gelir vergisine yönelik yapılacak vergi harcama politikaları ile (vergi muafiyetleri, istisna uygulamaları ve teşvikleri)

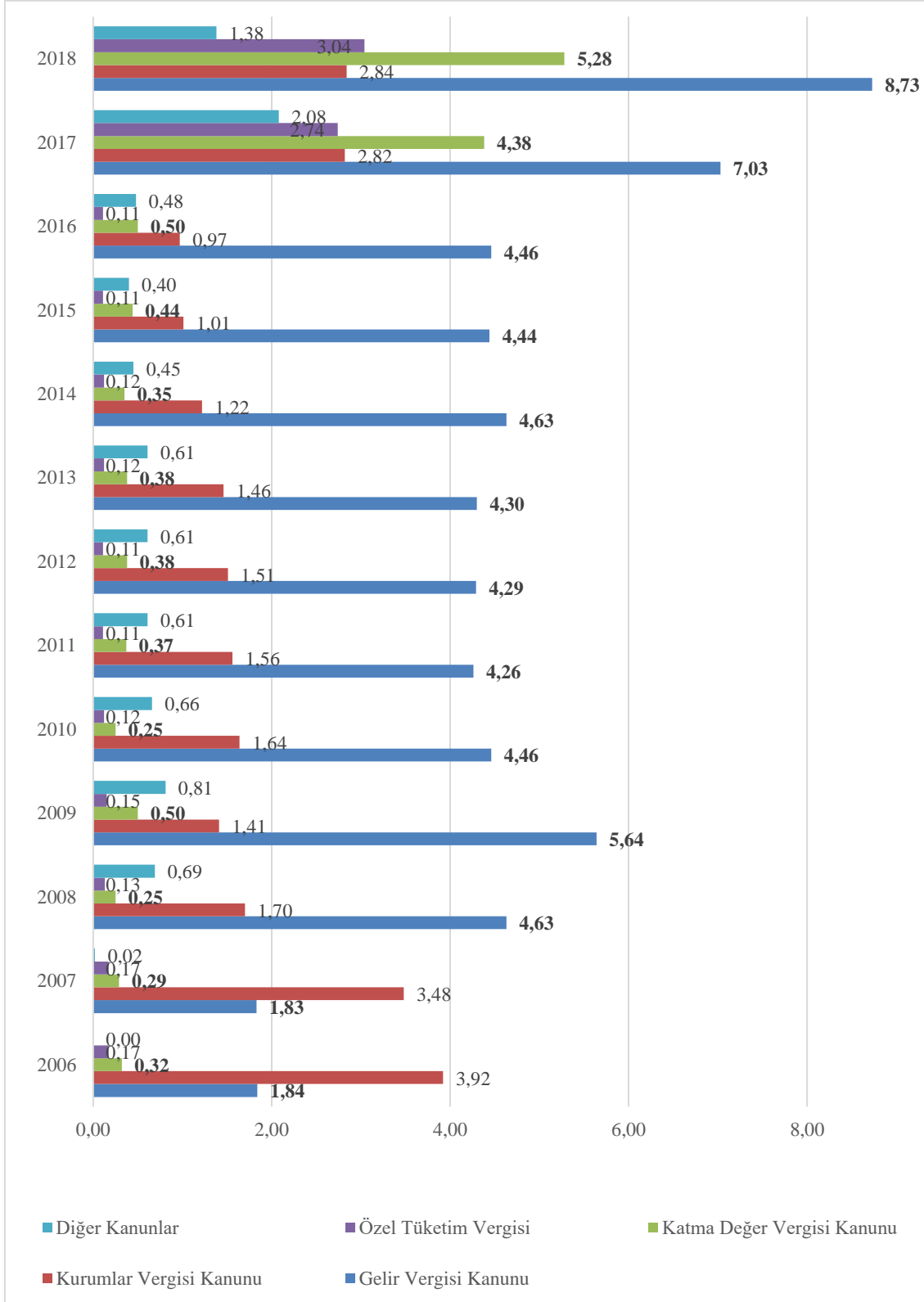
bireylerin harcanabilir gelirinin artırılması amaçlanmaktadır. Bu da GSYİH içerisinde türlerine göre vergilerin payına bakıldığında kuşkusuz; gelir vergisinin başı çekmesi anlamına gelmektedir.

Kişisel gelir üzerinden yola çıkılarak vergi harcamalarına ulaşmada etkinin ölçülmesinde “*marjinal tüketim eğiliminden*” hareket edilmektedir. Ülkenin vergi harcamalarına ilişkin tahminlerine marjinal tüketim eğiliminden de yola çıkılarak çarpan etkisi nedeniyle milli gelire olan etkisini ölçebiliriz. Vergi harcamaları ekonomi içerisinde doğurduğu etki itibarıyla transfer harcamalarına benzemektedir. Ancak burada üzerinde durulması gereken konu, transfer harcamalarına yönelik uygulamaya konulan politikaların ekonomide daha kısa sürede etki etmesine karşılık, vergi harcamalarına yönelik uygulanan politikaların etkilerinin daha uzun bir periyotta ortaya çıkmasıdır. Dolayısıyla milli gelir üzerinde artırıcı etkisine ulaşmakta makro düzeyde bakıldığında harcama çarpanının daha etkili olduğu söylenebilir (Saraç, 2010: 273-274).

GSYİH içinde gelir vergisine yönelik vergi harcamalarına bakıldığında rakamlar yıllar itibarıyla artış göstermektedir. Dolayısıyla 2006’dan itibaren bütçe ekinde yer alan raporlarından eriştiğimiz bu veriler doğrultusunda ekonomik konjonktüre göre 193 sayılı Kanun’a fazlaca düzenleme konulduğu görülmektedir. Ayrıca 2008 global krizinin etkilerinden ülke ekonomisini korumak adına yapılan 269 sayılı tebliğe ilişkin düzenlemeler de bu kapsamda yürütülen politikalara örnek gösterilebilmektedir. İlgili tebliğde de hisse senetlerine ilişkin yapılacak alış ve satışlarda uygulanması gereken vergi oranı belirleme kapsamında Bakanlar Kurulu’na sifira indirme yetkisi tanınmıştır (Kayalidere ve Master Özcan, 2012: 351-352). Oysaki Anayasamızda yürütmeye indirim, muafiyet vb. konularda yetki tanınmış olsa da vergi oranını sıfırlamak uygulanacak vergi oranını da ortadan kaldırmaktadır. Bu uygulama idarenin vergilendirme yetkisini genişletmekte ve uygulanacak vergi harcama politikalarının da genel tebliğlerle bile düzenlenmesine imkân tanımaktadır.

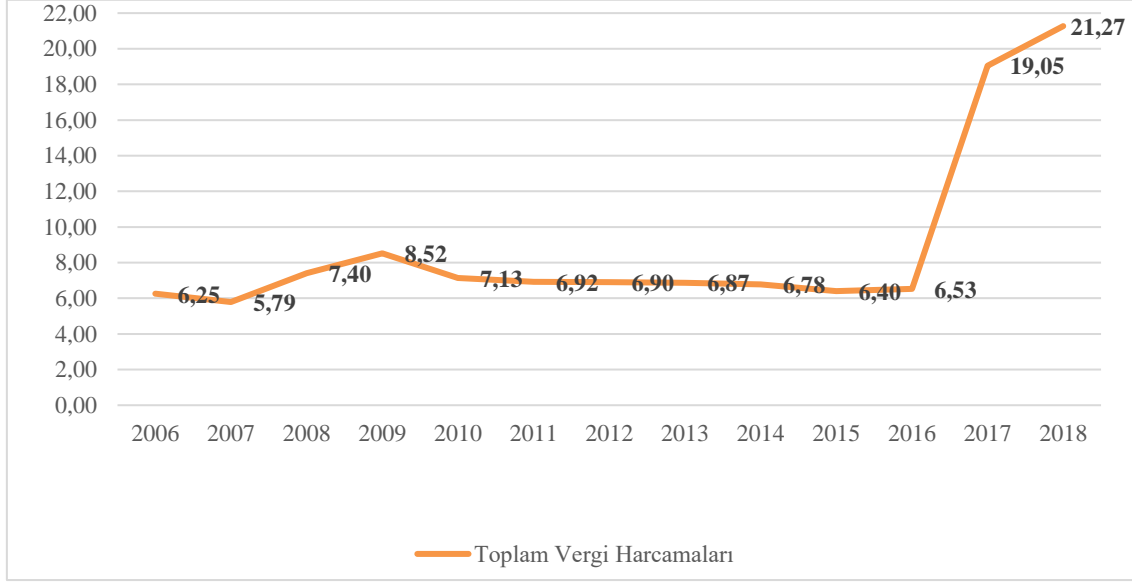
Tablo 11’de türlerine göre vergi harcamalarının toplam vergi gelirleri içerisindeki ilişkin veriler yer almaktadır.

Tablo 11. 2006-2018 Dönemi Türkiye’de Türlerine Göre Vergi Harcamalarının Vergi Gelirleri İçerisindeki Payı (%)

Kaynak: Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (2019), <https://www.hmb.gov.tr/bumko>’dan yararlanılarak tarafımızca grafik haline getirilmiştir.

Tablo 12’de toplam vergi harcamalarının toplam vergi gelirleri içerisindeki payına ilişkin veriler yer almaktadır.

Tablo 12. 2006-2018 Dönemi Türkiye’de Toplam Vergi Harcamalarının Vergi Gelirleri İçerisindeki Payı (%)

Kaynak: Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (2019), <https://www.hmb.gov.tr/bumko>’dan yararlanılarak tarafımızca grafik haline getirilmiştir.

Tablo 12’de görüldüğü üzere vergi gelirlerinin vergi harcamaları içerisindeki payı 2006 yılından itibaren ortalama olarak %6’larda seyretmiştir. Ancak 2017 ve 2018 yıllarında tüm vergi türleri içinde toplam vergi harcamalarının payı %21’lere ulaşarak artış göstermiştir. Bununla birlikte vergi harcamalarını vazgeçilen vergi gelirleri olarak değerlendirildiğinde, ülke ekonomisinde tüm vergi gelirleri içinde neredeyse yüzdeler olarak çeyrek büyüklükte vergi gelirlerinden vazgeçilmiş olduğu görülmektedir. Dolayısıyla 2018 itibarıyla hazineye gelir olarak kaydedilecek olan vergi geliri miktarı vergi harcaması olarak kaydedilmiştir. Dolayısıyla söz konusu yılda oluşan vergi harcaması, hazine gelirinde değişiklik yaratarak kamu harcamasına dönüşmüştür.

Tablo 12’de belirtildiği üzere 2006 yılına kadar belirli seviyede seyreden vergi harcama rakamları 2017 ve 2018 yılında artış göstermektedir. Bu duruma etki eden faktörün ise ilgili yıllarda özellikle KDV ve ÖTV’ye yönelik uygulanan vergi indirim politikaları olduğu düşünülmektedir. Ayrıca devletin gelir vergisi ve kurumlar vergisi alacaklarından da kısmen vazgeçtiği görülmektedir. Tablo 8, 11 ve 12’deki rakamlar birlikte ele alındığında tüm vergi gelirlerinin yapılan vergi harcamalarındaki artışa karşılık yıllar itibarıyla artış gösterdiği görülmektedir. Vergi harcamalarını kavramsal olarak vergi gelirlerinden vazgeçmek olarak tanımlayacak olursak, aslında gerçekleşmesi beklenen ters yönlü ilişki kapsamında harcama artarken gelirin düşmesidir. Bu çerçevede vergi harcama rakamları artmasına rağmen vergi gelirleri de artıyorsa uygulanan politikaların başarısız olduğunu söylemenin güç olduğu sonucuna ulaşılabilir.

4. SEÇİLMİŞ BAZI OECD ÜLKELERİNDE VERGİ HARCAMASI ÖRNEKLERİ

Vergi harcamalarına yönelik uygulamaların her ülkede farklılık göstermesi tanımlama konusunda karmaşıklık yaratmaktadır. Aynı şekilde vergi harcama raporlarının bütçe eklerinde yer almaya başlama süreci ile vergi harcama raporlarının hazırlanış ve yayım süreleri ülkelere göre değişiklik göstermektedir. İlk olarak Almanya’da ortaya çıkmış olmasına rağmen resmi olarak Amerika’da uygulanmaya başlanan vergi harcaması kavramı 1960’lı yıllardan itibaren literatüre girmiştir. Ardından İngiltere gibi ülkelerde uygulanmaya başlanmıştır. Bugün adı geçen ülkelerde vergi harcaması raporu hazırlamak mecburi hale gelmiştir. Örneğin ABD’de her yıl hazırlanan vergi

harcama raporu İtalya’da belirsiz periyotlarda hazırlanırken, Almanya’da ise iki yılda bir hazırlanmaktadır. Bu raporlar ülkemizde olduğu gibi bazı ülkelerde bütçe eki olarak yayınlanmakta iken bazı ülkelerde kamu giderleri içinde yer almaktadır (Ferhatoğlu, 2005: 88). ABD, İngiltere, Almanya, Fransa ve Kore olmak üzere seçilmiş bazı OECD ülkelerinin vergi harcamalarının uygulanış şekilleri üzerine durulmaktadır. Bu bağlamda adı geçen ülkelere ilişkin Tablo 12’de vergi harcamalarının temel unsurları yer almaktadır.

Tablo 12. Seçili OECD Ülkelerinde Vergi Harcamalarına Dair Uygulamalar

Ülke	Vergi Harcaması Tanım	Hesaplama Metodu	Yayınlanmada Yasal Zorunluluk	Yayınlanmada Bütçe İlişkisi	Yayınlanma Aralığı
ABD	Federal Vergi Yasasının, vergilendirme açısından gelir sayılan kalemlerde gelir kaybına izin veren her türlü düzenlemesi	Vazgeçilen gelir yöntemi	Kanuni zorunluluk	Bütçeye ek olarak yayınlanmakta	Yıllık
İngiltere	Kamu harcamalarına benzerlik göstermekle birlikte, bu harcamalara alternatif olarak kullanılan teşvikler	Vazgeçilen gelir yöntemi	Yasal zorunluluk olmamasına rağmen Harcama Komitesinden tavsiye olarak gerekli	Bütçeleme sürecine katılmamakla birlikte bütçede raporlamaya dâhil değil	Yıllık
Almanya	Resmi tanımlama yapılmamış	Vazgeçilen gelir yöntemi	Kanuni zorunluluk	Sübvansiyon raporu adı altında bütçeye ek olarak yayınlanmakta	İki yılda bir
Fransa	Devlet için düşük bir vergi gelirini teşvik eden uygulamalar	Vazgeçilen gelir yöntemi	Kanuni zorunluluk	Bütçeye ek olarak yayınlanmakta	Yıllık
Kore	Resmi tanımlama yapılmamış	Belirli bir hesaplama metodu belirlenmemiş	Kanuni zorunluluk	Bütçeden ayrı olarak yayınlanmakta	Yıllık

Kaynak: Sabuncu, 2011: 35; Uğurlu, 2013: 163’den yararlanılarak tablo haline getirilmiştir.

Tablo 12’de yer alan ülkelerin vergi harcamalarına yönelik uygulamaları değişiklik gösterdiği gibi uygulanış amaçları da farklılık göstermektedir.

4.1. Amerika Birleşik Devletleri

ABD’de vergi harcamaları uygulama olarak ilk kez 1976 yılı bütçesinde uygulanmak üzere ortaya atılmıştır. Dünya ülkeleri bazında bakıldığında da tüm ülke ekonomilerinden önce vergi harcaması müessesini kullanan ülke ABD olmuştur. Vergi harcamaları “*Federal Vergi Yasasının, brüt gelirden kesintiyi, muafiyeti veya reddi ya da özel krediyi, tercihli vergi tarifelerini ve vergi yükümlülüğünün ertelenmesini onaylayan koşullarına göre, vergilendirme açısından gelir sayılan kalemlerdeki gelir kaybı*” olarak tanımlanmaktadır (Sabuncu, 2011: 33). Vergi harcamalarının uygulanış şekline bakıldığında ise yöntem olarak “*vazgeçilen gelir yöntemi*” uygulanmakta olup, yalnızca merkezi gelirleri kapsamaktadır. (Tekin ve Sökmen Gürçam, 2015: 141). Aynı zamanda vergi harcamaları yalnızca gelir vergisi üzerine uygulanmakta olup, istisna, muafiyet, teşvik gibi konuları kapsamaktadır (Kayalidere ve Mastar Özcan, 2012: 360). Örneğin ABD Hazinesi’nce hazırlanan 2013 yılı vergi harcama raporunda, harcama politikalarının odağında tüketim ve tasarrufa ilişkin hedefler bulunmaktadır. Bu doğrultuda yapılan düzenlemeler %60 pay ile 732 milyar dolarlık bir rakamla tüketim ve tasarrufa ait iken; sosyal harcamalar bütçe içerisinde 445 milyar dolar ile %37 paya sahiptir. En küçük payı ise 38 milyar dolar ile %3’lük payla kurumsal düzenlemeler almaktadır (Mcbride, 2013: 4).

Amerika Birleşik Devletleri'nde vergi harcama raporları federal bütçeye ek olarak “*Analitik Perspektifler*” bölümünde yasal zorunluluk çerçevesinde düzenli olarak her yıl yayınlanmaktadır (Uğurlu, 2013: 51). Uygulamaya konulduğu tarihten itibaren vergi harcamalarına yönelik yasal düzenlemelerin sayısı da gün geçtikçe artmaktadır. Örneğin 2008 yılında küresel finansal krizin olumsuz etkileriyle baş edebilmek için ABD’de gelir vergisine ilişkin vergi harcamalarında toplamda 164 adet düzenleme yapılmıştır. 2002 yılında ise bu rakam 135 adet olarak gerçekleşmiştir (Sabuncu, 2011: 33). Amerika’da uygulanan vergi harcamaları her yıl raporlanmakta ve bütçe ekinde yer almasına rağmen denetim mekanizmasının işletilememesi nedeniyle asıl uygulanış amacından zaman zaman sapmalar yaşanmaktadır. Bugün vergi harcamalarına yönelik uygulanan politikaların sektörel boyutu genişletilmiş ve eğitim, sosyal güvenlik, sağlık, konut ve savunma gibi pek çok alanda yer bulmuştur (Uğurlu, 2013: 54-55). Ülkenin mevcut vergi sisteminde gelir seviyesi düşük bireylerin kazançları, hayır kurumları ve ibadet yerleri vb. kurum gelirleri muafiyet ve istisnalar tanınarak vergi kapsamı dışında bırakılmaktadır (Kayalidere ve Mastar Özcan, 2012: 360). Kurumlar vergisi yönünden de vergi harcamaları yönünden vergi matrahı daralmaktadır. Vergi harcamalarının geniş şekilde uygulanması ve küçük vergi matrahının doğurmuş olduğu tezatlık nedeniyle etkin olmayan ve rekabete kapalı bir vergi sistemi barındırmaktadır (Uğurlu, 2013: 57).

4.2. İngiltere

İngiltere’de vergi harcamalarına yönelik uygulamaları incelediğimizde; burada ABD’de olduğu gibi gelir üzerinden alınan vergi türünden ziyade diğer vergileri de kapsayan bir vergi harcama sistemi olduğu görülmektedir. Vergi harcama politikaları siyasi otorite tarafından belirlenmektedir. Vergi harcamalarına giren vergi türleri ise gelir, kurumlar, KDV gibi her vergi türünü içermekte olduğu görülmektedir. Dolayısıyla kapsamı geniştir.

Tahminleme ve raporlama bütçeden ve bütçeleme süresinden bağımsız olarak yapılmakta ve her yıl sonbaharda yayınlanmaktadır. Tahminleme için kullanılan metot ise vazgeçilen gelir yöntemidir. Bununla birlikte İngiltere’de uygulanan vergi harcama politikalarını üç başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar; *yapısal indirimler, bireysel kazancın vergilendirilmesinde çifte vergilendirmeyi önleme politikaları, sosyal amaçlı yardımlardır (çocuk ve yaşlı yardımları vb.)* (Kayalidere ve Mastar Özcan, 2012: 359). İngiltere’de vergi harcama raporlarının hazırlanmasına dair herhangi bir yasal zorunluluk bulunmamasıyla birlikte “*vergi hazırlama kurulunca*” vergi harcama rakamlarına ilişkin tahminleme yapılmaktadır. Aynı şekilde yılda iki kere olmak üzere kontrol süreci yaşanmaktadır (Tekin ve Sökmen Gürçam, 2015: 145).

4.3. Almanya

Almanya’da, İngiltere ve ABD’de olduğu gibi vergi harcamalarına ilişkin formal bir tanımlama yapılmamıştır. Uygulanan metot ise burada da diğer ülkelerde olduğu gibi vazgeçilen gelir yöntemidir. Almanya’da vergi harcamalarına yönelik tahminleme yapılırken vergi yükümlülerinin tutum ve algılarındaki değişim göz önünde bulundurulmamaktadır. Raporlarda tahminleme yapılırken cari yıl ve geçmiş iki yıla ait vergi harcama tutarları ile gelecek yıla dair tahmini rakamlar bulunmaktadır. Raporlar “*sübvansiyon raporu*” olarak bütçeye ek şeklinde yayınlanmaktadır (Kayalidere ve Mastar Özcan, 2012: 354).

Almanya’da vergi harcama politikalarına ilişkin üzerinde durulması gereken en önemli husus “*altın kural*” uygulamasıdır. Altın kuralın getirdiği zorunluluk doğrultusunda vergi harcamaları esasında yardım ve teşvik gibi müesseselere bürünmekte ve karşılığı olacak ve süreli olarak ödeme yapılmaktadır. Bu nedenle vergi harcamalarına yönelik merkezi hükümetin yetkileri daraltılmakta ancak mali gücü artırmaktadır (Kayalidere ve Mastar Özcan, 2012: 354).

4.4. Fransa

Fransa'da, "vergi harcamaları" ifadesi ilk olarak Vergi Konseyi faaliyet raporunda yer almış ve 1981 Bütçesinin bir ekinde vergi harcaması tanımı yapılmıştır (Pichet, 2012: 31). Fransa'da vergi harcama raporu yasal bir zorunluluktur ve yıllık olarak uygulamaktadır. Fransa'da vergi harcama raporu ile düzenlemelerin uygulanmasını rahat hale getirmek ve bütçe sürecinin kolaylaşmasını sağlamak amaçlanmaktadır (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2016: 15-16). Yayınlanan vergi harcama raporuna göre vergi harcamaları kanuni ve düzenleyici işlemler olarak nitelendirilmektedir (Pichet, 2016: 24). Fransa'da vergi harcamalarına dair politikalar daha önce merkez yönetimce yürütülmekteyken 2007 yılında yapılan bir düzenleme ile yerel yönetimlere de yetki kaydırması yapılması kararlaştırılmıştır. İngiltere'de olduğu gibi temel vergilerin yanı sıra diğer vergi türleri de vergi harcama politikalarına konu olmaktadır (Tekin ve Sökmen Gürçam, 2015: 148).

Fransa'da vergi harcamalarına yönelik herhangi bir sınırlama bulunmamakta ve uygulamada geniş yer verilmektedir. Aynı şekilde vergi harcama raporları Sosyal Güvenlik Bütçe Kanunu Tasarısı'nda yer almaktadır (Sabuncu, 2011: 25). Vergi harcamaları benchmark sisteminden sapma sonucu daha az gelir elde etme şeklinde tanımlanmaktadır ve raporlar verginin türü, kullanımına ve yararlanana göre kategorize edilerek hazırlanmaktadır (Uğurlu, 2013: 73).

4.5. Güney Kore

Güney Kore'de vergi harcamalarına ilişkin rakamlar "*Ulusal Mali Yasa*" şeklinde bütçeye ek olarak yayımlanmaktadır (Kayalidere ve Mastar Özcan, 2012: 355). Vergi harcamalarına Fransa'da olduğu gibi sübvansiyon şeklinde bakılmaktadır. Güney Kore'de belirlenmiş resmi bir tanımlama da bulunmamaktadır. Vergi harcamalarına yönelik politikalar, vergi sistemi içindeki vergi türlerini kapsamı nedeniyle oldukça geniştir. Vergi harcamaları gelir vergisi yanında birçok vergiyi içermektedir ve ayrıca çalışanlara yönelik yapılan teşvikleri kapsamaktadır. Ancak eğitim ve tarım üzerinden alınan vergiler vergi harcaması kapsamı dışında tutulmaktadır. Devletin temel fonksiyonu içerisinde yer alan savunma sektörüne yönelik yapılan vergi harcamaları ise sağlık ve ekonomik sektörlerde yapılan vergi harcamalarının gerisinde kalmaktadır. Dolayısıyla öncelik sırası çalışanlara yönelik yapılan teşvik politikalarıdır (Uğurlu, 2013: 84-85).

Değerlendirme ve Sonuç

Vergi, devletlerin bireylere yapmış olduğu giderleri karşılamak konusunda başvurduğu ilk ve en önemli gelir kaynağıdır. Vergi ödemek ise bireyler için ihtiyari bir durum değil bir zorunluluktur. Dolayısıyla ülkelerin kalkınmışlığı, bireylerin vergi ödeme konusundaki istekliliğine yani toplumda var olan vergi bilincine dayanmaktadır. Tarafların erk bakımından eşit olmadığı düşünüldüğünde kamu otoritesinin vergiye ilişkin keyfiyetinin önüne geçmek adına yasama organı tarafından kanunlarda yetkisinin belirlenmesi ve gerekirse sınırlandırılması gerekmektedir. Her ülkenin ekonomiye ilişkin dinamikleri, vergi sistemleri ve uygulama şekilleri değişiklik göstermektedir. Vergi harcamalarına yönelik uygulamaların ülkeler bazında farklılık göstermesi belirli bir standardın oluşması açısından zorluk yaratmaktadır.

Vergilendirme yetkisinin sınırlandırılması kapsamında Anayasamızda da yürütme erkine tanınan birtakım yetkiler kamu hizmetlerinin sürdürülebilirliği açısından önemli bir gereksinimdir. Bu bağlamda idareye verilen muafiyet, istisna, oran vb. vergi harcamalarına yönelik yapılan işlemlerin sağlıklı şekilde yürütülmesi gerekmektedir.

Ülkemizde vergi harcamalarına yönelik politikaların özellikle kriz ekonomilerinden çıkılmak üzere daha baskın ve sık bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Özellikle vergi harcamalarına yönelik uygulanan politikalarda genel tebliğler geniş yer tutmaktadır. Vergi kanunlarının karmaşıklığı karşısında genel tebliğlerle yapılan düzenlemeler her ne kadar karar alma mekanizmasını hızlandırsa

da vergilerin kanuniliği ilkesini zedelemektedir. Nitekim yürütme erki bu yetkisini oranları sıfıra indirme örneğinde olduğu gibi olabildiğince geniş kullanmaktadır.

Çalışmada yer aldığı üzere ülkemizde de vergi harcamaları raporlanmaya başlandığı tarihten itibaren ulaşabildiğimiz rakamlar üzerinden bahsedecek olursak vergi harcamalarının 2006 yılından sonra standart bir seviyede seyrettiği görülmektedir. Ancak vergi harcamalarının 2017 yılından itibaren göze çarpan şekilde ani bir artış gösterdiği de gözlemlenmektedir. Burada 2017 yılından itibaren özellikle yürütmenin sık sık düzenlemeler yapması ve ekonomik işleyişin yurt içerisinde canlandırılmaya çalışılması vergi harcamalarının artışında etki faktörleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca zamanla idareye tanınan geniş yetkiler nedeniyle vergi harcama politikaları sosyo-ekonomik kapsamda kullanılmanın ötesinde bir yer bulmuştur. Öyle ki yıllar içerisinde neredeyse doğrudan ekonomiye yön vermek konusunda ilk akla gelen önemli araçlardan birisi haline gelmiştir.

Vergi harcamalarında düzenleme yapma yetkisinin idareye tanınmış olması öncelikle verginin kanuniliği ilkesini zedelememelidir. Bununla birlikte sosyal devlet ilkesi gereğince vergide adaletin sağlanması da en öncelikli hedef olmalıdır. Lakin adil ve etkili çalışan verginin aynı sistem içerisinde yer alması zıtlıkları da barındırmaktadır. İdarenin yapacak olduğu herhangi bir vergi harcama politikası belli gelir düzeyindeki bireylerin gelirinde iyileşme yaratırken, diğer gelir gruplarında da aksine etki gösterebilmektedir (Buhur, 2019: 69).

Türkiye’de mali anayasamız olan 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile mali disiplininin kurumsal bir bilinçle sağlanması amacıyla; saydam ve hesap verilebilir bütçe sisteminin oluşturulması karara bağlanmıştır. Özellikle 2006 sonrasında 5018 sayılı Kanun kapsamında yapılan düzenlemeler neticesinde Türkiye’de mali yapı üzerinde büyük gelişmelerin sağlandığı aşikârdır. Bu gelişmeler doğrultusunda idarenin keyfi bir davranış oluşturmasının önüne geçmek, hesap verilebilir bütçeler oluşturmak adına vergi harcama raporlarının yayınlanması çok doğru ve yerinde bir düzenleme olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak raporlarda ücret gelirlerine tanınan diğer kanunlarda yer alan muafiyet ve istisna uygulamalarına ve bu uygulamalar sonucunda ulaşılabilecek rakamlara henüz yer verilmediği görülmektedir. Bu durum performans ölçütlerine ilişkin raporlamada eksikliğe neden olmaktadır. Bu nedenle sözü edilen eksikliğin giderilerek en kısa sürede vergi harcama raporlarında yer verilmesi, Türkiye’de mali açıdan daha sağlıklı bir ölçüm ve değerlendirme mekanizması oluşturulabilmesi için önemlidir.

Ülkemizde diğer OECD ülkelerine nazaran vergi harcamalarının raporlanmasına daha sonraki yıllarda başlanmış olmasına rağmen 2018 yılı Nisan ayında yayınlanan vergi harcama raporunda tahminleme yöntemlerinin çok iyi şekilde derecelendirilmiş olduğu görülmektedir. 2006 ve müteakip yıllarda da düzenli olarak bütçeye ek halinde yayınlanmaya devam ediyor olması sürdürülebilirlik ve mali saydamlık sağlama konusunda idarenin ödün verilmediğinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Ülkemizde bütçeye ek olarak vergi harcama raporlarının yayınlanması ile hedeflenen vergi politikaları açısından bir öz denetim de yapılmış olmaktadır. Yayınlanmakta olan raporlar, 2006 sonrası Türkiye’nin mali açıdan hesap verebilirliğinin de arttığının bir kanıtıdır.

Kaynakça

193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.193.pdf>. Son erişim tarihi, 09.03.2020.

5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5520.pdf>. Son erişim tarihi, 09.03.2020.

Akdoğan A (2011). *Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Batirel Ö F (2013). Vergi Harcamaları, Mali Saydamlık İlkesi ve Anayasaya Uygunluk. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 13-20.

- Buhur S (2019). Vergi Harcaması Kavramı ve Türkiye’deki Durumunun Analizi. *Vergi Dünyası*, 38(453), 68-75.
- Çiçek U & Uğur K (2018). Türkiye’de Vergi Harcamalarının Analizi: 2012-2017 Dönemi. *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 48(8), 353-364.
- Ferhatoğlu E (2005). Bir Kamu Harcaması Türü Olarak Vergi Harcaması ve Türk Kurumlar Vergisi Açısından Değerlendirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 77-93.
- HMB (2008). Vergi Harcamaları Raporu 2007. <https://www.hmb.gov.tr/gelir-duzenlemeleri-genel-mudurlugu-vergi-harcama-raporlari>. (29.12.2019).
- HMB (2017). Vergi Harcamaları Raporu 2016. <https://www.hmb.gov.tr/gelir-duzenlemeleri-genel-mudurlugu-vergi-harcama-raporlari>. (29.12.2019).
- HMB (2018). Vergi Harcamaları Raporu 2017. <https://www.hmb.gov.tr/gelir-duzenlemeleri-genel-mudurlugu-vergi-harcama-raporlari>. (29.12.2019).
- HMB (2019). İstatistikler. <https://www.hmb.gov.tr/bumko-mudurlugumuz-misyonu-ve-vizyonu>. (29.12.2019).
- HMB (2019). Vergi Harcamaları Raporu 2018. <https://www.hmb.gov.tr/gelir-duzenlemeleri-genel-mudurlugu-vergi-harcama-raporlari>. (29.12.2019).
- Horpedahl J & Pizzola B.M. (2012). A Trillion Little Subsidies: The Economic Impact Of Tax Expenditures In The Federal Income Tax Code. *Mercatus Center at George Mason University*, October 24.
- Kayalidere G & Mastar Özcan P (2012). Gelir Vergisi Açısından Vergi Harcamalarının Analizi: Türkiye ve Bazı OECD Ülke Örnekleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1), 341-366.
- Mcbride W (2013). A Brief History Of Tax Expenditures. *Tax Foundation Fiscal Fact*. (391), 1-8.
- Özdemir D., Topçuoğlu Ö. & Kişioğlu Ö. (2019). Vergi Harcamalarının Vergi Gelirleri Açısından Etkinliği: 2006-2018 Döneminin Değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*, 176, 380-405.
- Pedük T (2006). *Vergi Harcamaları*. Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.
- Pichet E (2012). Tax Expenditure Theory And The Reform Of French Loopholes. *La Revue de Droit Fiscal*, 14, 25-36.
- Pichet E (2016). General Theory Of Social And Tax Expenditures And Proposals For Recasting The French System Of Tax “Loopholes”. *La Revue de Droit Fiscal*. 36, 22-38.
- Sabuncu C G (2011). Türkiye’de Vergi Harcamalarının Analizi. *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Saraç Ö (2010). Vergi Harcamaları ve İktisadi Etkileri. *Maliye Dergisi*, 159, 262-277.
- Tekin, A. & Sökmen Gürçam Ö (2015). Vergi Harcamaları: Seçilmiş Bazı OECD Ülke Uygulamaları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(2), 139-158.
- Uğurlu H (2013). Vergi Harcaması Uygulamaları ve Etkilerinin Analizi. *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.

**The Recurrent Metaphors in English Romantic Poetry:
An Ecocritical Rereading of Wordsworth, Coleridge, Shelley and Keats**
İngiliz Romantik Şiirinde Tekrarlanan Metaforlar:
Wordsworth, Coleridge, Shelley ve Keats'in Ekoeleştirel Açından Yeniden Okunması

Hilal KAYA¹

ABSTRACT

In the poetry of William Wordsworth, S. T. Coleridge, P.B. Shelley, and John Keats, it is possible to observe some recurrent metaphors that are born in and stemming from poets' similar imagination. All these poets portray in their poems that the poetic imagination as a constitutive factor in poetic creation, and they take human being's relation to nature as a factor that inspires the imagination to employ mythical and metaphorical modes of expression. Ecocriticism highlights the fact that the literary texts should be examined whether or not they present or study the natural elements and the environment in their narration because romantic poets, who felt the pressure of the modern industrial urban life on both nature and humans, found the refuge in the natural world. Hence the idea of inquiring about the presence of nature in literary works becomes strongly meaningful when English Romantic poetry is studied. Moving from this notion, the aim of this study is thus first shedding light on the afore-mentioned Romantic Era poets' idea of imagination, and then analysing the functions of metaphors in poems of the First (Wordsworth and Coleridge) and the Second (Shelley and Keats) generations of English Romantic Poets through the theoretical lens of ecocriticism.

Keywords: Ecocriticism, Wordsworth, Coleridge, Shelley, Keats.

ÖZET

William Wordsworth, S. T. Coleridge, P.B. Shelley ve John Keats'in şiir dünyasında, benzer hayal dünyalarından beslenen ve buradan kaynaklanan bazı tekrarlanan metaforlar gözlemlenmek mümkündür. Tüm bu şairler, şiir yazımında şiirsel hayal gücünün esas faktör olduğunu ve mitik ve metaforik ifade biçimlerini kullanmanın ilhamını sağlayan hayal gücünü harekete geçiren kavramın insan ve doğa arasındaki ilişkiden kaynaklandığını şiirlerinde sergilemektedirler. Ekoeleştiri, edebi eserlerde doğal unsurların ve çevrenin sunulup sunulmadığı ya da edebi anlatımda çevrenin incelenmesi gerçeğinin altını çizmektedir çünkü modern endüstriyel kentsel yaşamın hem tabiat hem de insanlar üzerindeki baskısını hissedilen Romantik dönem şairleri, doğal dünyaya sığınmışlardır. Bu sebeple, edebi eserlerde tabiatın varlığını sorgulama fikri İngiliz Romantik şiiri incelendiğinde oldukça anlamlı hale gelir. Bu fikirden hareketle, bu çalışmanın amacı öncelikle adı geçen Romantik dönem şairlerin hayal gücü fikrinin ne olduğunu aydınlatmak ve daha sonra İlk nesil (Wordsworth ve Coleridge) ve İkinci nesil (Shelley ve Keats) İngiliz Romantik Şairlerin şiirlerindeki metaforların işlevlerini ekoeleştirin teorik merceği aracılığıyla tahlil etmektir.

Anahtar Sözcükler: Ekoeleştiri, Wordsworth, Coleridge, Shelley, Keats.

Introduction

English poets' attraction to the natural world became more evident during the romantic period (1798-1832), when England was the pioneer of what we now call the industrial revolution. The industrial revolution with the accompanying mechanization of life in that period caused a lot of adverse changes and impact on both nature and humans. Romantic writers celebrated the freedom and sublime that they characterized in nature, wilderness, and nonhuman animals. Carter and McRae state that the romantic period was about

¹ Dr. Öğr. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye, hkaya07@yahoo.com (aynı zamanda) Misafir Dr. Öğr. Gör., Edinburgh Üniversitesi, İSKOÇYA, hilal.kaya@ed.ac.uk. ORCID ID: 0000-0001-6190-8694.

many of the conflicts and ideological debates which are at the heart of the world; political freedom/repression, individual/collective responsibility, masculine/feminine roles, past, present and future. It was a time when ideologies were in the melting pot, when radicalism and tradition, change and stability, the old and the new were just as vital as the more traditionally literary themes of innocence/experience, youth/age, country/city, man/nature, language/expression. (1997: 202)

Ecocriticism highlights the fact that the literary texts should be examined whether or not they present or study the natural elements and the environment in their narration. The idea of inquiring about the presence of nature in literary works becomes strongly meaningful when the English Romantic poetry is studied because romantic poets, who felt the pressure of the modern industrial urban life on both nature and humans, found the refuge in natural world and depicted their views of social and economic themes concerning the city, humans, labor, industrialization and of abstract notions like beauty, awe, sublimity, spirituality, and morality in the metaphors borrowed from natural world.

Human beings have the tendency to portray the nature of phenomena in metaphors, and by means of analogies. As an Italian rhetorician Giambattista Vico already stated in his *New Science* (1725), “We live in a world of words, made for us by our language, where minds are formed by the character of language, not language by the minds of those who speak it” (qtd. in Hawkes 38). Shelley also argues that “language itself is poetry” (1989: 335). When poetry is the subject matter, it is evident that it requires evoking emotions, but people need to generate emotions with words, and this creation is called imagery. “Poetry is the indirect expression in ... in metrical words of some overpowering emotion” (Keble, 1877: 6). To enhance the emotion of poetry, humans use poetic devices, and using metaphors is one way to strengthen, to put differently, to empower expression, support, invigorate, encourage, and enhance emotion.

The Water, Wind and Aolian Harp

Wordsworth’s major poems represent his use of the water metaphor. An amount of ‘water-in-motion’ is displaced in his poems whether it occurs as river or ocean. In Wordsworth’s poetry, water is not only a piece of the landscape, but also a tool for extraordinary transformation in the poet’s way of thinking. The flowing water, which is generally associated with the outer change from winter to spring, is often associated with a complex subjective process: a dynamic energy and an explosion of creative power following a period of imaginative inertia or sterility, a bridge between sensual environment and transcendental one or a rite of passage from one stage of life to the next.

William Wordsworth’s poem entitled “Tintern Abbey” provides the earliest broad instance of this symbolic association using the water metaphor. The full title of it is “Lines Composed a Few Miles above Tintern Abbey, on Revisiting the Banks of the Wye during a Tour. July 13, 1798.” It opens with the poetic persona’s contemplation and declaration that five years have passed since he came this location, and encountered its peaceful, serene, and pastoral scenery, and heard the murmuring waters of the river. Wordsworth’s both poetry and poetic experience are likened to a spontaneous overflow of a river. As M.H. Abrams asserts “Wordsworth himself anchored his theory to the external world by maintaining that ‘I have at all times endeavoured to look steadily at my subject,’ and declared that the emotion was collected in tranquillity and that the spontaneity of its overflow was merely the reward of a prior process of deliberate thought” (1953: 47). The poetic meditation starts and flows rapidly like the unbridled waters of the river and it painfully awakens emotional life in the observer, mixing the memory and desire.

Five years have past; five summers, with the length
Of five long winters! and again I hear
These waters, rolling from their mountain-springs
With a soft inland murmur. (Wordsworth, 1994: “Lines Composed”, 1-4)

The binary logic between nature and culture positions nature superior to the city in the poet’s mind and literary production. From ecocritical perspective, Wordsworth emphasizes the significance of

natural world in terms of its indifference to humans and their world. Therefore, this experience within nature creates a feeling of modesty towards nature and its mysterious ways in being curing towards everything in it. He modestly accepts nature's cyclical presence, in a manner, its immortal power. As Heffernan states, "Throughout his life, Wordsworth sought in natural objects a reflection of the universal, the permanent, the ideal, and the eternal. What distinguishes the later years from the earlier ones is not a repression of feeling but a clearer sense of its direction, a sharper comprehension of the emblematic values which the deeper kind of response can discover" (1966: 614).

The other important metaphor in Wordsworth's poetry is the wind. "Of this phenomenon Wordsworth himself gave remarkable testimony in the autobiographical *The Prelude*" (Abrams, 1984: 28). From the very beginning of the poem, the recurrent wind serves as the main theme, representing the essential notion of continuity and interchange between outer motions and interior life and powers, and it provides the poem with a principle of organisation:

Oh there is blessing in this gentle breeze,
A visitant that while it fans my cheek
Doth seem half-conscious of the joy it brings
From the green fields, and from yon azure sky.
Whate'er its mission, the soft breeze can come
To none more grateful than to me; (Wordsworth, 1994: "The Prelude" Book I, 1-6)

Like earlier poets who invoked for inspiration a muse, Wordsworth in his opening lines addresses his own muse, the gentle and soft breeze which brings joy to him. The activity of 'breathing' also corresponds with the idea of a free life as the poetic persona depicts his state of mind:

[...] escaped

From the vast city, where I long had pined
A discontented sojourner: now free,
Free as a bird to settle where I will.
What dwelling shall receive me? in what vale
Shall be my harbour? underneath what grove
Shall I take up my home? and what clear stream
Shall with its murmur lull me into rest? (Wordsworth, 1994: "The Prelude" Book I, 6-13)

In the quotation above, the poetic persona gets rid of city, London which is often described as "a place of spiritual bondage from which he has finally escaped" (Abrams, 1999: 305) and comes to the midst of nature; and he feels to "breathe again." Nature, for Wordsworth, is first of all the sensuous given- what is freely offered for our discernment at all times. From line 9 to 13, he seems to describe the landscape; however, the empirical reality is not so much important as the physical features of a landscape, but it is important as a spirit or an energy (line 37) to make him feel free. Wind both tells the good news of the approaching spring in nature and a revival in the poetic creation:

For I, methought, while the sweet breath of heaven
Was blowing on my body, felt within
A correspondent breeze, that gently moved
With quickening virtue, but is now become
A tempest, a redundant energy,
Vexing its own creation. Thanks to both,
And their congenial powers, that, while they join
In breaking up a long-continued frost,
Bring with them vernal promises, the hope
Of active days urged on by flying hours,--
Days of sweet leisure, taxed with patient thought
Abstruse, nor wanting punctual service high,
Matins and vespers of harmonious verse! (Wordsworth, 1994: "The Prelude" Book I, 33-45)

Further in the poem, Wordsworth makes one of the most significant analogies of Romantic poetry, the one between poetic mind and Aeolian harp. Aeolian harp functions as a metaphor for human mind, and it is a recurrent metaphor borrowed by the poets belonging to the romantic poets.

It was a splendid evening, and my soul
Once more made trial of her strength, nor lacked
Aeolian visitations; but the harp
Was soon defrauded, (Wordsworth, 1994: "The Prelude" Book I, 94-97)

Wordsworth in the lines above likens himself to an Aeolian harp. It is claimed that Athanasius Kircher invented this instrument in 1650. "The fact that its music could literally be attributed to nature rather than art, made it a favourite subject for poets after the mid-18th century.... However, not until the 19th century did the wind-harp become an analogy for the poetic mind as well as a subject for poetic description." (Abrams, 1953: 51) The poet is an Aeolian harp that produces his beautiful music or poems with changing winds.

Furthermore, Wordsworth's "I wander Lonely as a Cloud" or "Daffodils" is another very-well known poem in Wordsworth canon. The poem starts with a simile; the poetic persona is likened to a cloud. Like a desolate cloud, the persona floats in the sky and has a chance to perceive nature with a new perspective. Then he encounters a garden of daffodils beside a lake.

I wandered lonely as a cloud
That floats on high o'er vales and hills,
When all at once I saw a crowd,
A host, of golden daffodils;
Beside the lake, beneath the trees,
Fluttering and dancing in the breeze.

Continuous as the stars that shine
And twinkle on the milky way,
They stretched in never-ending line
Along the margin of a bay:
Ten thousand saw I at a glance,
Tossing their heads in sprightly dance. (Wordsworth, 1994: "I wander" 1-12)

The dancing, fluttering flowers stretch endlessly and he imagines that the daffodils are dancing and stimulating and encouraging him to join and enjoy the breezy state of the fields. The breeze again manifests itself as an important element in the poetry of Wordsworth.

The wind image is the most untenable and fleeting one. Images of flight and air have always conjured up feelings of euphoria and freedom. Inspiration itself has its origins in the idea of the spirit, the air, the prevailing wind. Besides, the wind has always characterized revolution, change, upheaval. William Wordsworth contends that wind has the ability to rekindle the hope in human being's heart and cure him/her. He addresses the wind in *The Prelude* as follows,

Ye motions of delight, that through the fields
Stir gently, breezes and soft airs that breathe
The breath of paradise, and find your way
To the recesses of the soul; [...] (Wordsworth, 1994: "The Prelude" Book XI, 9-12)

It is possible to multiply similar quotations from several different poems of Wordsworth. humans, according to Wordsworth, are inspired to grasp the fortune and happiness adrift on the wind. Wordsworth believed that "Nature will never betray the heart that loved her, and one can infer the responsibility in a modern society is to safeguard Nature from all manmade dangers and all environmental hazards, it will in return guard, nurse and guide them" (Britto, 2012: 725).

Samuel Taylor Coleridge is a poet like Wordsworth who subscribes to the central romantic doctrine of the supremacy of imagination, but each has his own conception of what that means. "Wordsworth

was an aesthete, Coleridge a metaphysician; Wordsworth was inspired by nature; Coleridge by the unseen world” (Cranston, 1994: 59). Coleridge has his own idea of philosophy. Coleridge “thinks that the subject’s mind and its cognitive faculties play a primary function in perception and in the act of creation. The most important faculty in this regard is imagination” (Karadaş, 2008: 39). He divides imagination into two; ‘primary’ and ‘secondary’ in his *Biographia Literaria*. The primary is “the living Power and prime Agent of all human perception... the repetition in the finite mind of the eternal act of creation in the infinite I AM”; and the secondary is described as “the echo of the former, co-existing with the conscious will, yet still as identical with the primary in its kind of its agency, and differing only in degree, and in the mode of its operation” (Coleridge, 1975: 167).

Language, to him, is essentially metaphorical without considering the division of subject-object. “The fundamental point of Coleridge’s philosophy is that “the ultimate realization of the imagination takes a linguistic form, and that form is most obviously manifested in the sort of association of ideas which generates metaphor” (Hawkes, 1972: 43). To put it in a different way, “Coleridge conceives of metaphor as Imagination in action” (Hawkes, 1972: 43). In addition to this, he tries to present extraordinary as real with such imageries because he thinks the poet with his imagination can create “wholes out of dissimilar things” (Karadaş 41). Coleridge’s albatross is an immortal metaphor for penance, however, Baysal states that “aside from the albatross, Coleridge presents such substantial elements of nature as water, wind, sun and moon and depicts the changes in them through colour symbolism” (2016: 185). Coleridge, like Wordsworth, uses the metaphors of wind and water in his poetry to picture the mind in perception as active amidst nature rather than inertly receptive. Aidan Day also states that “a number of Romantic writers suggest that the mind possesses a faculty which enables it to see through the forms of the material world to a greater, spiritual reality behind it” (1996: 57).

Among Coleridge’s metaphors, the wind-harp as an analogue for the contributing and thinking mind, which had been suggested as early as 1795 by Coleridge, can be taken as an example:

And what if all of animated nature
Be but organic Harps diversely framed,
That tremble into thought, as o’er them sweeps
Plastic and vast, one intellectual breeze,
At once the Soul of each, and God of all?
(Coleridge, 1993: “The Eolian Harp” Book I, 45–49)

In his “Dejection: An Ode,” a confrontation between the wind and a wind-harp is mentioned. Like the wind which touches the harp and causes it to create music, the poet is expecting to be affected by nature to produce his own music or poem:

Well! If the Bard was weather-wise, who made
The grand old ballad of Sir Patrick Spence,
This night, so tranquil now, will not go hence
Unroused by winds, that ply a busier trade
Than those which mould yon cloud in lazy flakes,
Or the dull sobbing draft, that moans and rakes
Upon the strings of this Aeolian lute,
Which better far were mute. (Coleridge, 1993: “Dejection” 1-8)

The Aeolian harp foretells a storm which the poetic persona has been expecting. With the violent music of harp, he hopes to get rid of the “stifled, drowsy, unimpassioned grief, / Which finds no natural outlet, no relief” (Coleridge, 1993: “Dejection” 21-22).

Those sounds which oft have raised me, whilst they awed,
And sent my soul abroad,
Might now perhaps their wonted impulse give,
Might startle this dull pain, and make it move and live! (Coleridge, 1993: “Dejection” 17-20)

However, after a while the poetic persona discovers that it is just a vain hope that can never be realised as “On that green light that lingers in the west: / I may not hope from outward forms to win / The passion and the life, whose fountains are within” (Coleridge, 1993: “Dejection” 44-46). Coleridge here underlines that the inner life of human beings has the utmost significance, and the maintenance of a healthy and sound relationship between nature and human being definitely depends on the complex state of people’s inner life. Therefore, Coleridge claims that if the power of the mind (imagination) is lost and when human is before nature, s/he will be a passive receptor of the inanimate visible scenery. Human’s mind plays a huge role in creativity, and therefore, the mind is likened to a fountain, a lamp or a musical sound of a wind-harp whose echo lingers in the air mingling with the sounds of outer world. Moreover, Bloom also deals with the use of wind in *Dejection*:

In unspoken consonance with the change of the outer scene and of the responsive wind-harp from ominous quiet, to violent storm to momentary calm, the poet’s mind, momentarily revitalized by a correspondent inner breeze, moves from torpor through violence to calm, by a process in which the properties earlier specified of the landscape – the spring rebirth, the radiated light of moon and stars, the clouds and the rain, the voice of the harp – reappear as the metaphors of evolving meditation on the relation of mind to nature... In this poem, nature is made thought and thought nature, both by their sustained interaction and by their seamless metaphoric continuity... thought makes explicit what was already implicit in the outer scene... When the Romantic poet confronted a landscape, the distinction between self and not-self tended to dissolve. (1970: 223)

In “Kubla Khan,” Coleridge’s metaphor changes and becomes a river first, then a fountain. A “sacred river” runs for miles, “meandering with a mazy motion” through a paradise realm and then falls down through caverns to “a sunless sea.” The river continues underground, then reappears as a “mighty fountain,” a geyser forced up with such power that big rocks are tossed in the air like “chaffy grain.” The river now runs overland, and it falls again beneath the earth and disappears. Coleridge uses a superficially disorganized and disjointed construction in the poem which is actually carefully formulated to trigger associations of imagery and ideas that may create mental echoes of binary impressions. It is a “savage place” with “a sacred and swift river” that reaches to a “lifeless ocean.”

In Xanadu did Kubla Khan
A stately pleasure-dome decree:
Where Alph, the sacred river, ran
Through caverns measureless to man
Down to a sunless sea.

...

A mighty fountain momentarily was forced:
Amid whose swift half-intermitted burst
Huge fragments vaulted like rebounding hail,
Or chaffy grain beneath the thresher’s flail:
And ‘mid these dancing rocks at once and ever
It flung up momentarily the sacred river.
Five miles meandering with a mazy motion
Through wood and dale the sacred river ran,
Then reached the caverns measureless to man,
And sank in tumult to a lifeless ocean: (Coleridge, 1993: “Kubla Khan” 1-5, 19-28)

The sacred river is the River Alph. The part of nature, here a sacred river, canalizes the poetic persona to “a profounder, spiritual reality transcending nature, time and place” (Day, 1996: 58). The individual mind is capable of seeing beyond the river or fountain; the Absolute itself is attained through nature. Experiencing this is like a miracle:

Where was heard the mingled measure
From the fountain and the caves.

It was a miracle of rare device,

A sunny pleasure-dome with caves of ice! (Coleridge, 1993: "Kubla Khan" 33-36)

Percy Bysshe Shelley is another romantic poet who also underlines the capacity of poet's imagination and the role of metaphor as a mode of expression in this process. Shelley in his *A Defence of Poetry* argues that the imagination is "the principle of synthesis, and has for its objects those forms which are common to universal nature and existence itself (1989: 323)... reason respects the differences, and imagination the similitude of things" (1989: 324) If imagination finds and reverences things that share similar features, then for Shelley imagination works in a metaphorical way. "Like the Neoplatonists, for Shelley, poetry is the expression, as well as an imitation, [of imagination]/of Ideas" (Abrams, 1953: 129).

Shelley attracts the attention to an implied inner connectivity of human world and natural world. He thinks that through the poet's imagination humans can be linked to natural phenomena and this could enable a fresh and passionate soul, a more respecting sense towards nature.

"Ode to the West Wind" is one of Shelley's poems in which the poetic persona directly addresses to the wind which has a power that both kills and regenerates. The West Wind symbolizes the power of nature and of the imagination triggered and inspired by nature. The West Wind is active and dynamic as it is seen as a vehicle or tool for change. Even if it sometimes destroys, the wind motivates new life on earth:

O wild West Wind, thou breath of Autumn's being,
Thou, from whose unseen presence the leaves dead
Are driven, like ghosts from an enchanter fleeing,
Yellow, and black, and pale, and hectic red,
Pestilence-stricken multitudes: O thou,
Who chariotest to their dark wintry bed
The wingèd seeds, where they lie cold and low,
Each like a corpse within its grave, until
Thine azure sister of the Spring shall blow
Her clarion o'er the dreaming earth, and fill
(Driving sweet buds like flocks to feed in air)
With living hues and odours plain and hill:
Wild Spirit, which art moving everywhere;
Destroyer and Preserver; hear, O hear! (Shelley, 1971: "Ode to" 1-14)

According to Wasserman everything is under the power of the West Wind which is but "in constant flux," however, this power of the wind itself is unchanging, "acting without interruption or variance" on nature (1994: 241). The West Wind is capable of affecting and changing everything in nature; it is an omni-potent power that dominates the whole earth.

Thou who didst waken from his summer dreams
The blue Mediterranean, where he lay,
Lulled by the coil of his crystalline streams,
Beside a pumice isle in Baiae's bay,
And saw in sleep old palaces and towers
Quivering within the wave's intenser day,
All overgrown with azure moss and flowers
So sweet, the sense faints picturing them! Thou
For whose path the Atlantic's level powers
Cleave themselves into chasms, while far below
The sea-blooms and the oozy woods which wear
The sapless foliage of the ocean, know
Thy voice, and suddenly grow grey with fear,
And tremble and despoil themselves: O hear! (Shelley, 1971: "Ode to" 29-42)

Shelley's imagination is so powerful that he mythologizes the West Wind. The objective phenomenon, the wind, metamorphoses into something superior to everything. This experience is realised only by the constructive power of the mind/imagination.

Make me thy lyre, even as the forest is:
What if my leaves are falling like its own!
The tumult of thy mighty harmonies
Will take from both a deep, autumnal tone,
Sweet though in sadness. Be thou, Spirit fierce,
My spirit! Be thou me, impetuous one!
Drive my dead thoughts over the universe
Like withered leaves to quicken a new birth!
And, by the incantation of this verse,
Scatter, as from an unextinguished hearth
Ashes and sparks, my words among mankind!
Be through my lips to unawakened Earth
The trumpet of a prophecy! O Wind,
If Winter comes, can Spring be far behind? (Shelley, 1971: "Ode to" 57-70)

In the fifth part of the poem (as shown above), the poet then takes a remarkable turn, turning the wind into a metaphor for his own imaginative creation that drives "dead thoughts" like "withered leaves" over the universe, to "quicken a new birth"—that is, to enable the spring time to come rapidly. Here the spring is a metaphor for a "spring" or reawakening of human imagination. Shelley intends his art to help to activate the human mind. Shelley, like Coleridge, wants the wind to act like his soul and his own poetic faculty and talent, which will play him like a lyre, the way the wind twangs the leaves of the tree branches. "The poetry for Shelley is the product of an emotional response to sensible objects" (Abrams, 1953: 129). In this poem, Shelley explicitly associates nature with art/poetry. Pinpointing powerful metaphors, he brings forward his ideas and emotions about the quality, power, and ultimate sublime effect of aesthetic expression.

John Keats is the last Romantic poet that this paper will deal with his perception of imagination and metaphor. In ecocritical terms, Keats' poetry suggests that the concept of beauty and the formulation of the natural world will make human world – culture – as good and interesting, which is opposed to the world created by the 'wild' ways of the industrial world. In his poem "To Autumn" Keats illustrates the season as a deity. Autumn abundance is described in the opening stanza.

Season of mists and mellow fruitfulness,
Close bosom-friend of the maturing sun;
Conspiring with him how to load and bless
With fruit the vines that round the thatch-eves run;
To bend with apples the moss'd cottage-trees,
And fill all fruit with ripeness to the core;
To swell the gourd, and plump the hazel shells
With a sweet kernel; to set budding more,
And still more, later flowers for the bees,
Until they think warm days will never cease,
For Summer has o'er-brimm'd their clammy cells. (Keats, 2001: "To Autumn" 1-11)

Autumn ripens fruits and causes the late flowers to bloom. In the second stanza, the speaker describes the figure of Autumn as a female goddess, often seen sitting on the granary floor, her hair "soft-lifted" by the wind, and often seen sleeping in the fields or watching a cider-press squeezing the juice from apples.

Who hath not seen thee oft amid thy store?
Sometimes whoever seeks abroad may find
Thee sitting careless on a granary floor,

Thy hair soft-lifted by the winnowing wind;
Or on a half-reap'd furrow sound asleep,
Drows'd with the fume of poppies, while thy hook
Spares the next swath and all its twined flowers:
And sometimes like a gleaner thou dost keep
Steady thy laden head across a brook;
Or by a cyder-press, with patient look,
Thou watchest the last oozings hours by hours. (Keats, 2001: "To Autumn" 12-22)

Conclusion

Northrop Frye puts forward that "in Romantic poetry the emphasis is not on what we call sense, but on the constructive power of the mind, where reality is brought into being by experience.... Myth is typically the story of the god, whose form and character are human but who is also a sun-god or a tree-god or ocean-god" (1963: 11). In "To Autumn" Keats identifies autumn with a goddess who has human-like features: "Thee sitting careless on a granary floor, / Thy hair soft-lifted by the winnowing wind" (2001: "To Autumn" 14-15). Moreover, Karadaş also claims that "The poetic imagination of the speaker metaphorizes and mythologizes when perceiving objects of nature by setting a similarity between animate and non-animate beings or between dissimilar objects" (2008: 85). The goddess autumn is created by Keats' imagination in its interaction with nature. The poem follows the rules of the world; the colourful and concrete images and onomatopoeic words attract the readers' attention to the sights, feel, and sounds of autumn and its progression. This kind of presentation of autumn in the poem functions like a glorification of an everything-in-flux approach; that is, a cyclical understanding of time. Keats poem seems to manifest this dimension of the natural world, with its entanglement of birth, maturing, achievement, dying, and rebirth, which never ends.

All in all, major English Romantic poets, Wordsworth, Coleridge, Shelley and Keats, demonstrate the metaphor's organic relationship to language as a whole, and emphasize its significant function as an expression of imagination. This paper has attempted to show that they all believe that the realisation of the imagination takes a language-based form and this form is presented in the sort of association of ideas which brings about metaphors taken from nature and alluding back unto nature, including both environment and humans. They apply this notion of thinking and the 'metaphors of wind and water' to their major poems such as "Tintern Abbey", "The Prelude", "Daffodils", "Dejection", "Kubla Khan", "Ode to the West Wind" and "To Autumn."

The afore-mentioned Romantic poets' works underline the fact that while culture and nature are two different concepts, culture should try to imitate nature. So, reading their poems, which foreground the same metaphors, from ecocritical perspective, presents that they although they depict the gap between nature and culture, their regard of nature portrays that they try to offer a reconciliation between culture and nature. Their call for imitating and idealizing nature also resonates the idea that there is an interconnectivity and entanglement of various elements of the system.

References

- Abrams, M. H. (1953). *The Mirror and the Lamp: Romantic theory and the critical tradition*. Oxford: OUP.
- Abrams, M. H. (1984). *The Correspondent Breeze: Essays on English Romanticism*. New York & London: W.W. Norton&Company.
- Abrams, M. H. (Ed.) (1999). *The Norton Anthology of English Literature*. New York & London: W. W. Norton&Company.
- Baysal, K. (2016). Ways of Nature and Trans Corporeality in The Rime of the Ancient Mariner. *Criterion: An International Journal in English*, 7(6), 184–190.

https://www.academia.edu/31086182/Way_s_of_Nature_and_Trans-Corporeality_in_The_Rime_of_the_Ancient_Mariner_, (05.12.2019).

Bloom, H. (Ed.) (1970). *Romanticism and Consciousness: Essays in Criticism*. New York: W. W. Norton&Company.

Britto, J. (2012). An Eco-critical Reading of William Wordsworth's 'Tintern Abbey,' *Academic Research International*, 2 (1), 720-5. [http://www.savap.org.pk/journals/ARInt./Vol.2\(1\)/2012\(2.1-71\).pdf](http://www.savap.org.pk/journals/ARInt./Vol.2(1)/2012(2.1-71).pdf), (11.01.2020).

Carter, R. & McRae, J. (1997). *The Routledge History of Literature in English*. London: Routledge.

Coleridge, S. T. (1975) *Biographia Literaria*. (George Watson, Ed.) London and Melbourne: Everyman's Library.

Coleridge, S. T. (1993). *S. T. Coleridge: Collected Works*. (John Beer, Ed.) London: Routledge-Princeton University Press.

Cranston, M. (1994). *The Romantic Movement*. Oxford: Basil Blackwell Ltd.

Day, A. (1996). *Romanticism: The New Critical Idiom*. London: Routledge.

Frye, N. (1963). The Drunken Boat: The Revolutionary Element in Romanticism. *Romanticism Reconsidered*. (Northrop Frye, Ed.) New York and London: Columbia University Press, 1-25. <https://www.taylorfrancis.com/books/9780203142394/chapters/10.4324/9780203142394-20>, (23.01.2020).

Hawkes, T. (1972). *Metaphor*. London: Methuen&Co Ltd.

Heffernan, J. A. W. (1966). Wordsworth on Imagination: The Emblemizing Power. *PMLA*, 81 (5), 389- 399. <https://www.jstor.org/stable/460829?seq=1>, (23.01.2020).

Karadaş, F. (2008). *Imagination, Metaphor, and Mythopeiea in Wordsworth, Shelley and Keats*. Frankfurt: Peter LangGmbH.

Keats, J. (2001). *Complete Poems and Selected Letters of John Keats* (Edward Hirsch, Ed.) New York: The Modern Library.

Keble, J. (1877). *Occasional Papers and Reviews*. Oxford: James Parker and Co., 1877.

Shelley, P. B. (1989). A Defence of Poetry. *The Critical Tradition* (D. H. Richter, Ed.) New York: St. Martin's Press, 323-340. <https://www.poetryfoundation.org/articles/69388/a-defence-of-poetry>, (23.01.2020).

Shelley, P. B. (1971). *Shelley: Poetical Works*. (T. Hutchinson, Ed.) New York: OUP.

Stevens, W. (1989). *Opus Posthumous*. (Milton J. Bates, Ed.) New York, Knopf Doubleday Publishing Group.

Vico, G. (1999). *New Science*. (David Marsh, Trans.) New York: Penguin Books.

Wasserman, E. R. (1994). *Shelley: A Critical Reading*. Baltimore and London: John Hopkins University Press.

Wordsworth, W. (1994). *Selected Poems*. (D. V. Davies, Ed.) London: Everyman.

Coğrafya Gerçekten Bir Kader Mi: Botswana Ülkesi Örneği

Salih BARIŞIK¹, Kubilay ERGEN²

ÖZET

Botswana'nın Sahra Altı Afrika ülkelerinin aksine yüksek büyüme oranlarına ulaşması Afrika Mucizesi olarak ifade edilmektedir. Botswana büyüme mucizesinin arkasında iki görüş vardır. Bunların ilki elmas ve diğer kıymetli maden ticaretinin ülkenin gayri safi milli hasılasını hızlı bir şekilde artırmasıdır. İkincisi ülkenin sahip olduğu başarılı kurumları ve geliştirdiği politikaları ön plana çıkararak düşüncelerdir. Bu iki farklı görüşe karşın gerçek olan ülkenin elde ettiği gelir artışının toplumun bütün kesimlerine yayılmamasıdır. Zengin maden yatakları işletimi ülkenin gelirini artmasına rağmen toplumun gelirinin artmaması benzer özelliklere sahip Sierra Leone için çok daha trajik bir durumdur.

Bu çalışmada 1965-1995 dönemi için Sahra Altı ülkelerinden farklı olarak Botswana büyüme performansının belirleyicilerini ortaya koyan çözümlene modeli oluşturulmuştur. Çözümlene sonucunda büyümeyi kişi başına sermaye stokunun ve modele dahil edilemeyen değişkenlerin büyük ölçüde belirlediği bulunmuştur. Ayrıca ülkenin katılımcı yapısı ve kurumsal yapının niteliğinin büyüme mucizesinin açıkladığına dair nispeten daha zayıf kanıtlar bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sahra Altı Afrika, elmas ticareti, Botswana

ABSTRACT

Unlike Sub-Saharan African countries, Botswana's high growth rates are expressed as the "African Miracle". There are two views behind the Botswana growth miracle. The first is that the diamond and other precious metals trade rapidly increased the country's gross domestic product. The second is the thoughts that highlight the successful institutions of the country and the policies it has developed. Despite these two different views, the reality is that the increase in the income of the country cannot be spread to all segments of the society. Although the rich mineral deposits operation increases the income of the country, the increase in the income of the society is much more tragic for Sierra Leone with similar characteristics.

In this study, an analysis model covering the years 1965-1995 was created for the determinants of Botswana growth performance. As a result of the analysis, it was found that the growth per capita capital stock and the variables that could not be included in the model were determined to a large extent. In addition, relatively weak evidence was found that the participatory structure of the country and the nature of the institutional structure explain the miracle of growth.

Keywords: Sub-Saharan Africa, diamond trade, Botswana

1. GİRİŞ

İç karışıklık, ölümcül salgın hastalıklar ve darbelerle anılan Sahra altı Afrika coğrafyasında yer alan Botswana kıtanın genel görünümünün aksine özellikle 1965-1995 yılları arasındaki 30 yıllık dönemde dikkate değer bir büyüme performansı yakalamıştır. Bahsi geçen dönemde ülkenin kişi başına gelirindeki yıllık ortalama artış % 9,05 olarak gerçekleşirken, aynı dönemde Sahra altı Afrika ülkeleri iktisadi büyüme ortalaması % -0,001 olarak gerçekleşmiştir. Büyüleyici büyüme performansının görüldüğü bu otuz yıllık dönemde diğer bölge ülkelerinin ekonomileri küçülürken Botswana ekonomisi dikkate değer bir biçimde büyümüştür. Botswana'nın satın alma gücü paritesine göre 2018

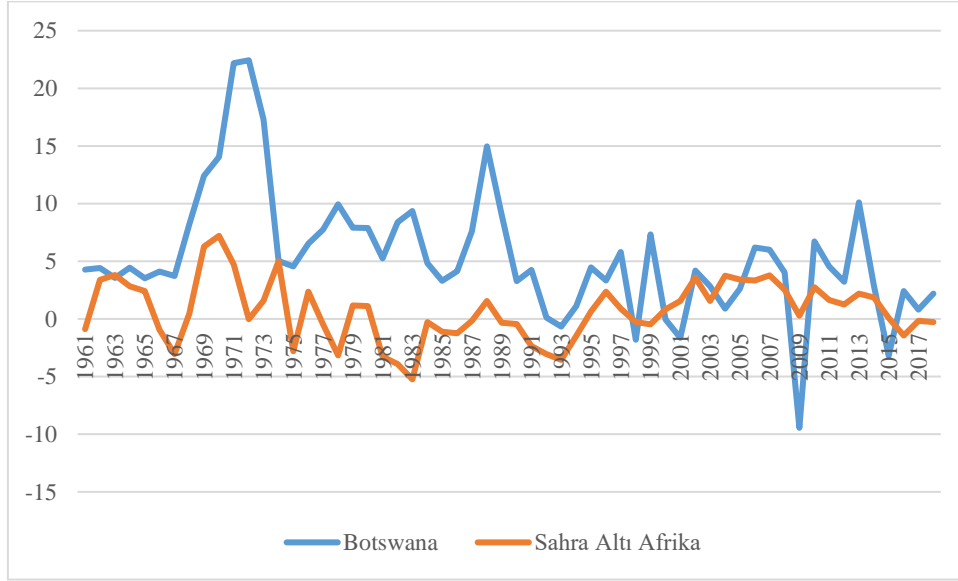
¹ Prof. Dr. ,Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, E-mail: salih.barisik@gop.edu.tr
Orcid: 0000-0002-3029-2206

² Arş. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, E-mail:kubilay.ergen@gop.edu.tr
Orcid: 0000-0002-6033-5625

yılında ulaştığı 18 615 dolarlık kişi başına geliri Sahra altı Afrika ülkelerinin kişi başına gelir düzeyinin 4,7 katıdır.

Botsvana'nın kıtanın diğer bölümlerinde görülemeyen bu yüksek oranlı ekonomik büyümeye nasıl ulaştığı ve bu başarı öyküsünü hazırlayan aktörler neler olduğu ekonomistler için ilgi çeken bir konu haline gelmiştir. Botsvana'nın kıtanın diğer ülkelerine nazaran alışılmadık bir büyüme performansı elde etmesi bazı ekonomistler tarafından Afrika Mucizesi olarak isimlendirilmektedir (Samatar,1999). Kıtanın diğer bölgelerine nazaran Batswana'nın yakaladığı bu büyüme başarısı; Afrika ülkeleri için düşük büyüme performansının bir kader olmadığı düşüncesini oluşturmuştur.

Şekil 1: Botsvana ve Sahra Altı Afrika Ülkeleri Büyüme Oranları

Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri

Botsvana'da olduğu gibi diğer Afrika ülkelerinin için de büyümeyi teşvik edici politikalar ve iktisadi kurumlar oluşturulduğunda yüksek büyüme performanslarının bir sürpriz olmayacağı varsayımı ön plana çıkmıştır (Ndulu, Connell, Azam, 2008; Fukuyama, 2014). Bu olumlu duruma karşın son dönemde Botsvana'da görülen düşük büyüme performansları ve kamu sağlığı alanındaki süregelen ciddi problemler, gözlenen yüksek büyüme oranlarının gerçek anlamda kalkınma sürecine dönüşmediği iddialarını güçlendirmiştir. Yüksek büyüme oranlarına rağmen; kamu sağlığı gibi pek çok alanda olumsuzlukların görülmesi bu büyüme başarısının iktisadi ve politik kurumlardan ziyade ülkenin temel gelir kaynağını oluşturan elmas ticaretinin ve madencilik sektörün sahip olduğu yüksek katma değerli ürünlere atfedilmesine neden olmuştur (Jerven, 2018).

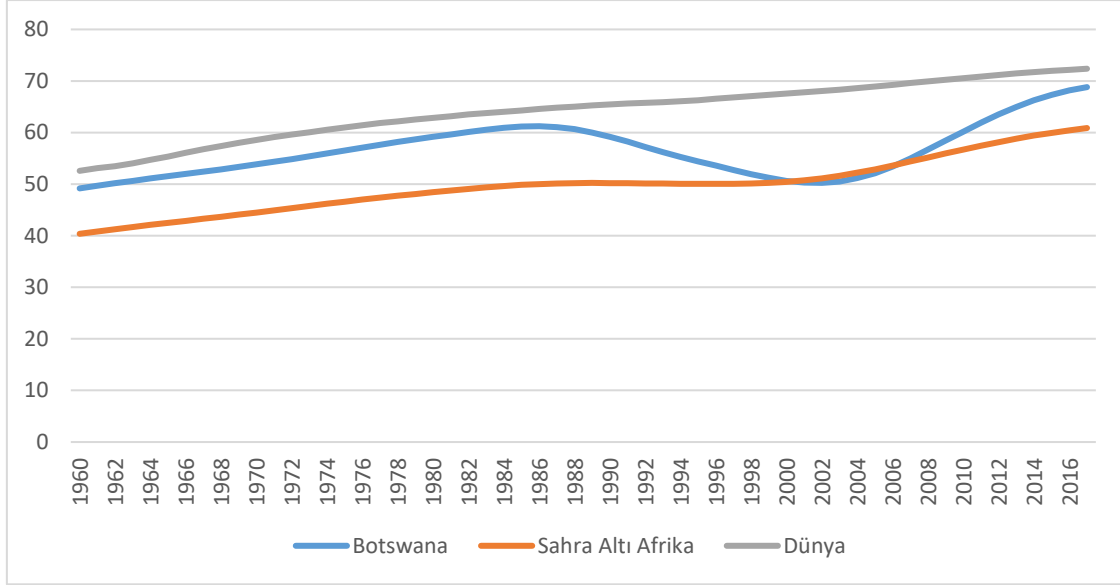
Yüksek büyüme oranları ile elde edilen gelir artışının refaha yansımamasına rağmen ve benzer özelliklere sahip ülkelerde gelir artışının daha sağlanamaması, bizi Botsvana'nın gelir artışı kaynaklarının araştırılma yöneltmiştir. Bir sonraki bölümde Botsvana'nın iktisadi büyümesinde önemli olan etkenlerin neler olduğuna dair bir tartışma yürütülecek, daha sonra Botsvana büyüme kaynaklarının kıtanın diğer ülkelerinden istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği analiz edilecektir. En sonunda, analiz sonuçlarının değerlendirilmesine ve kapsamına yer verilmiştir.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Yüksek katma değerli elmas ticaretinin ve madencilik sektörünün büyüme oranlarına büyük katkı yaparken iktisadi kalkınmaya yansımadığının önemli göstergelerinden biri olan doğumda beklenen yaşam süresi Botsvana'da 1960-2017 yıllarını kapsayan dönemde Sahra Altı Afrika ülkelerine

kıyasla büyük ölçüde daha iyi durumda iken bu süre zarfında dünya ortalamasının altında kalmıştır. 2017 yılına gelindiğinde doğumda beklenen yaşam süresinin dünya ortalaması 72 iken Botsvana'nın 68 olmuştur. Kalkınma göstergeleri arasında önemli bir yer tutan doğumda beklenen yaşam süresi Botsvana açısından dikkat çekici bir durumdur (Bkz. Şekil 2).

Şekil 2: Doğumda Beklenen Yaşam Süresi

Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri, 2019

1993 yılındaki kişi başına gayri safi yurtiçi hasıladaki küçülmeyi izleyen yıllarda büyüme ortalaması %2,59'a kadar düşmüştür. Ayrıca kıtanın diğer bölgelerine nazaran yüksek bir gelir seviyesine sahip olmasına rağmen bu gelir vatandaşlar arasında adil bir biçimde bölüşülememiştir. Birleşmiş Milletler Raporuna göre Botsvana, Güney Afrika ile birlikte bölgenin en yüksek gini katsayısına sahip ülkedir. Bunun anlamı elmas ticareti ve madencilikle ortaya çıkan gelir artışının toplumun tüm kesimlerine yayılamadığıdır (UNCTAD,2011). Ülkenin katılımcı ve demokratik bir yönetim yapısına sahip olunması ve bu yönetimlerin ekonomik büyümedeki yavaşlama sürecini önleme çabaları son dönemde yeterli olamamıştır. Ayrıca bu süreçte yönetim tarafından gücün kötüye kullanımı ve usulsüzlüklerde artış eğilimi görülmektedir. (You, 2015: 164-165; von Soest, 2009:7).

Botsvana büyüme mucizesinin arkasında hangi dinamiklerin yer aldığı konusunda farklı açıklamalar yapılmıştır. Ancak temelde iki görüş bulunduğu söylemek mümkündür. Bunların ilki bağımsızlık sonrasında elmas ve diğer kıymetli maden ticaretinin ülkenin gayri safi milli hasılasını hızlı bir şekilde artırmasıdır (von Soest, 2009; Jerven, 2010; You, 2005). Botsvana'nın zengin maden yatakları ile hızlı gelir artışı sağlamasına rağmen zengin yeraltı kaynaklarına sahip olduğu halde benzer bir gelir artışı sağlayamayan ülkeler de mevcuttur. Botsvana ile birçok benzer özelliğe sahip bir ülke olan Sierre Leonda büyük elmas rezervleri halkın zenginleşmesini ve refah artışını sağlayamamıştır. Botsvana'nın homojen bir etnik yapıya sahip olmasının bu ekonomik büyüme sürecinde beşerî sermayenin olumlu katkısı olarak düşünülebilir. Ülkenin hızlı bir şekilde büyüme başarısını elmas ve maden sektörünün varlığı ile açıklayan düşüncelere karşın, ülkenin sahip olduğu başarılı kurumları ve geliştirdiği politikaları ön plana çıkaran düşünceler de mevcuttur (Acemoğlu, 2003; Fukuyama, 2014; Lohi, 2019). Bu iki farklı görüşe karşın gerçek olan ülkenin elde ettiği gelir artışının toplumun bütün kesimlerine yayılamamasıdır. Zengin maden yatakları işletimi ile ülkenin geliri artmasına rağmen toplumun gelirinin artmaması olumsuzluğu benzer özelliklere sahip Sierre Leonda için çok daha trajik bir durumdur.

Yüksek katma değeri olan elmas ve maden üretiminin Botsvana mucizesini açıklayana bir olgu olup olmadığını değerlendirmek amacıyla yüksek büyüme oranlarının görüldüğü dönemde Gayri safi yurtiçi hasılaya bu sektörün katkısı dahil edilmediğinde ortaya çıkan büyüme oranları analizde kullanılmıştır. 1965-1995 yılları arasında ülkenin milli istatistik kurumunun verileriyle oluşturulan ilgili yıllardaki temel sektörlerin ülkenin gayri safi yurtiçi hasılasına olan katkılarını gösteren Jerven (2008)'de oluşturulan tablolardan yararlanılmıştır. Böylece büyüme oranlarının hesaplanmasında elmas ve maden üretiminin etkisi yalıtılmış olmaktadır.

Başlangıç döneminde düşük gelir ve sermaye düzeyine sahip olan ülkelerin dönem içerisinde diğer ülkelere nazaran daha hızlı büyüyeceğini öngören Solow Büyüme Modelinin öngörüsü bu ülke grubu için de geçerli olması muhtemel dikkate değer bir iddiadır. Zira en yüksek büyüme ortalamasına sahip olan ülke ve başlangıçta en düşük sermaye stokuna sahip olan ülke Botsvana'dır. Bununla birlikte Barro (1996) başlangıç gelir düzeyi daha düşük olan ülkelerin daha hızlı büyümesinin ancak beşeri sermaye stokunun kontrol edilmesiyle mümkün olacağını belirtmiştir. Bu sebeple 1965 yılı gayri safi yurtiçi hasıla ve beşeri sermaye verileri analize dahil edilmiştir.

Botsvana'nın elde ettiği yüksek büyüme oranlarını elmas ticareti ve yönetim-kurumsal niteliklerden farklı açıklayan görüşler de olmuştur. Jagadeesh (2015) göre yüksek büyüme oranlarının perde arkasındaki temel neden yüksek tasarruf oranlarıdır. Sahra altı Afrika ülkelerinin geri kalanında görülen düşük tasarruf oranları ve buna eşlik eden yetersiz yatırım harcamaları büyümenin önündeki en büyük engel olarak görünmektedir (Wollasa. L.Kumo, 2011). Yine de yüksek tasarruf oranlarının yüksek büyüme oranlarına neden olacağı düşüncesi bu iki değişken arasından çift yönlü (karşılıklı) nedensellik ilişkisinin gölgesinde kalmaktadır Lean H.H & Song. Y (2009). Yüksek tasarruf oranlarının gelişmiş ülkelerde nispeten daha yüksek olması tesadüfi değildir. Yüksek tasarruf oranları ancak yüksek gelir düzeyi ile mümkün olmaktadır. Bu gerçeklikten hareketle odaklanılması gereken temel nokta Botsvana'nın kıtanın diğer bölgelerine nazaran yüksek tasarruf oranlarına nasıl ulaştığıdır. Konuya farklı bir bakış açısı getiren Mberu ve Ezeh (2017) göre, Sahra Altı Afrika ülkeleri arasındaki iktisadi büyüme farklarını ülkelerin farklı nüfus artış hızlarına ve demografik yapılarına bağlamaktadır. Temelde yüksek nüfus artış hızına sahip ülkelerin ekonominin mevcut kaynaklarıyla düşük bir yaşam kalitesine sahip olabildikleri, bu sebeple de refah seviyesinin bu ülkelerde daha düşük olduğu ifade edilmektedir. Farklı nüfus artış hızlarını dikkate alacak bir şekilde biz oluşturduğumuz modelde iktisadi değişkenleri kişi başına değerleri cinsinden belirttik.

Bu çalışmada ortaya konulacak analizin odak noktası, Sahra Altı Afrika ülkelerinden farklı olarak Botsvana'nın yakaladığı yüksek büyüme oranlarının ülkenin katılımcı demokratik ve kurumsal yapısından mı yoksa sahip olduğu madenlerin işlenmesinden mi kaynaklandığını araştırmaktadır.

3. MODEL VE DEĞİŞKENLER

Bu bölümde önceki başlıkta yapılan açıklamalar ışığında Sahra altı Afrika ülkelerindeki büyüme farklılıklarının hangi iktisadi değişkenler tarafından açıklandığını analizi yapılacaktır. Örnekleme kullanılan ülkelerin listesi ve model değişkenlerine ait veriler ek kısmında yer almaktadır. (Bkz. Ek) Bu coğrafyada buluna ülkeler arasındaki büyüme farklılıklarını aydınlatmak amacıyla bir ekonometrik çözümlene modeli oluşturulacak ve değişkenlere ait istatistikler tanımlanacaktır. Botsvana'nın Afrika Mucizesi olarak isimlendirilen ekonomik büyüme performansının görüldüğü 1965-1995 yıllarını kapsayan dönemde ekonomik büyümenin kaynaklarını araştırmada kullanılacak değişkenler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Değişken Tanımları

Değişken	Tanım	Kaynak
ORTALAMA BÜYÜME	1965-1995 yılları arasındaki ortalama reel büyüme oranı (yüzde)	Penn World Table (PWT 9.2)
GSYİH	Çıktı yöntemiyle hesaplanmış 1965 yılı satın alma gücü paritesi temelinde kişi başına gayrisafi yurtiçi hasıla düzeyi (milyon dolar)	Penn World Table (PWT 9.2)
SSM	2011 yılı sabit fiyatlarıyla kişi başına sermaye stoku miktarı (milyon dolar)	Penn World Table (PWT 9.2)
HUKUK	Sağlıklı bir iş ve ticaret ortamının ne ölçüde sağlandığına ilişkin endeks değeri. -2,5 ile +2,5 arasında değerler alır, büyük değerler kurumsal nitelikteki iyileşmeyi ifade eder	Dünya Bankası, Dünya Yönetişim Göstergeleri, 2016
BS	Beşeri sermaye endeksi (okullaşma yılını ve eğitimden getirileri dikkate almaktadır.)	Penn World Table (PWT 9.2)
BOTSVANA	Botsvana'ya ait kukla değişken	
NÜFUS 1500	Koloni ülkelerindeki 1500 yılındaki nüfus yoğunluğunun doğal logaritmasının standartlaştırılmış değeri $Nüfus1500 = \frac{[x_i - \bar{x}]}{\sigma_x}$ burada x_i = nüfus yoğunluğunun doğal logaritması	Acemoğlu, Johnson ve Robinson(2002)

Tablo 2’de tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Beşeri sermaye düzeyinin en yüksek olduğu ülke Güney Afrika iken Burkina Faso’da beşeri sermaye en düşük seviyededir. Kişi başına sermaye düzeyinin en yüksek olduğu ülke Botsvana, en düşük olduğu ülke Zambia’dır. Ortalama büyüme oranı beklenildiği gibi Botsvana’da en yüksek iken Nijerya en düşük büyüme hızına sahiptir. 1965 yılında Gayri Safi Yurtiçi Hasıla düzeyi en yüksek olan ülke Güney Afrika iken en fakir ülkenin Botsvana olması şaşırtıcıdır.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Ortanca	S.D.	Min	Max
ORTALAMA BÜYÜME	-0,001	-0,043	0,02549	-0,06978	0,09051
GSYH	1991,000	1565,000	1515,000	462,0	6944,000
BS	1302,000	1272,000	0,2248	1019,000	1862,000
SSM	0,012	0,013	0,023	-0,026	0,076
HUKUK	-0,7694		0,629	-1928,000	0,07665
NÜFUS 1500	0,000	-0,7799	1000,000	-0,7799	2713,000

Tablo 3’te temel model sonuçları görünmektedir. Sahra Altı Afrika ülkelerindeki farklı büyüme hızlarının görülmesinde kişi başına sermaye stoku düzeyi tüm modellerde pozitif işaretli istatistiksel olarak anlamlıdır. Hukukun üstünlüğü endeksi tarafından gösterilen kurumsal yapı ise ortalama büyüme oranlarını Model 3 ve Model 4’te gösterildiği gibi belirlemektedir. Ancak Botsvana kukla değişkeninin kullanıldığı Model 5, 6 ve 7 de bu anlamlı ilişki ortadan kalkmaktadır. Botsvana kuklası mutlak değer olarak en büyük değerli istatistiksel olarak %1 seviyesinde anlamlıdır.

Tablo 3: Model Sonuçları

Bağımlı değişken 1965- 1995 yıllarında gözlenen ortalama büyüme oranı							
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
GSYH	0,000	0,000					
	0,000	0,000					
SSM		0,4726**	0,481**	0,448**	0,260	0,302*	0,302*
		0,231	0,181	0,187	0,160	0,163	0,163
HUKUK			0,013**	0,014*	0,009		
			0,006	0,007	0,007		
BS				0,005	0,002	0,006	0,006
				0,016	0,015	0,012	0,012
BOTSVANA					0,064***	0,068***	0,045***
					0,013	0,011	0,011
NÜFUS 1500						-0,005	-0,005
						0,003	0,003
N	38	38	38	34	34	34	34
R Kare	0,046	0,218	0,288	0,275	0,458	0,456	0,351
P-value	0,19	0,046	0,020	0,043	0,000	0,000	0,000

Not: Tablo 3'te temel model sonuçları verilmiştir. *,**,*** işaretleri sırasıyla %10, %5 ve % 1 seviyesinde anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Değişkenlere ait katsayıların hemen altında standart hata değerlerine yer verilmiştir.

Tablo 3'te büyüme hızı üzerinde kişi başına sermaye stokunun en istikrarlı belirleyici olduğu görünmektedir. Kurumsal yapının niteliğinin büyüme hız üzerindeki etkisi sınırı kalmıştır. Botswana kukla değişkeni tüm modellerde istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Büyüme farklılıklarının arkasında sermaye stoku düzeyi ve Botswana'nın kendine özgü yapısının etkili olduğu görünmektedir. Çözümleme modelimizde beşeri sermaye stokunun ve modeldeki değişkenler tarafından ölçülemeyen Botswana'nın kendine özgü yapısının Sahra Altı Afrika coğrafyasında görülen büyüme farklılıklarını açıkladığı görülmüştür. Buna rağmen model değişkenleri dışında bu büyüme hızı farklılıklarının nedenlerinin tam olarak aydınlatılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

SONUÇ

Sahra Altı Afrika ülkeleri yoksulluk, açlık ve fakirlikle uzun yıllardır mücadele etmektedir. Fakat Botswana bağımsızlık sonrasında uzun yıllar yakaladığı yüksek büyüme oranları ile Sahra Altı Afrika ülkeleri arasında bu nedenle sıra dışı bir örnek oluşturmaktadır. Ülke ekonomisi bu iktisadi büyüme süreci sonunda bölge ülkeleri ortalamasının çok üzerinde bir refah seviyesine erişebilmiştir. İktisatçılar, bu sıra dışı büyümenin aydınlatılması amacıyla farklı açıklamalar getirmişlerdir. Bu açıklamalardan ikisi ön plana çıkmaktadır. Bunların ilki elmas ve değerli maden üretiminin bu büyüme başarısını sağladığıdır. İkinci açıklama ülkenin mülkiyet haklarına saygılı sürdürülebilir bir iktisadi ortamın sağlanabilmiş olmasıdır. Her iki görüşün destekçileri bulunmaktadır. Özellikle son yıllarda düşen büyüme ortalamaları ilk görüşü destekleyenler tarafından sıkça dillendirilmektedir.

Bu büyüleyici büyüme performansının arkasında hangi dinamiklerin bulunduğunu ortaya çıkarmak amacıyla yapılan bu çalışmada 1965-1995 döneminde Botswana'nın Sahra Altı Afrika ülkelerinden farklı büyüme ortalaması farklılığının açıklandığı bir model oluşturulmuştur. Sahra Altı Afrika ülkeleri arasındaki büyüme performans farklılıklarını açıkladığı düşünülen kurumsal yapı, kişi başına sermaye stoku düzeyi, beşeri sermaye endeksi, başlangıç kişi başına gelir seviyesi modelde açıklayıcı değişkenler olarak kullanılmıştır. Bunlara ek olarak bu değişkenler tarafından ölçülemeyen Botswana'ya özgü nitelikleri tasvir etmek amacıyla bu ülkeye ait kukla değişken modelde yer almıştır.

Bu çalışmada oluşturduğumuz model aracılığıyla 1965 ve 1995 yılları arasındaki büyüme oranlarını neyin belirlediğini analiz edilmiştir. Model sonuçlarına göre büyüme hızı üzerinde kişi başına sermaye stokunun kararlı bir belirleyici olduğu bulunmaktadır. Kurumsal yapının niteliğinin büyüme hızı üzerindeki etkisi oldukça sınırlı kalmıştır. Botswana kukla değişkeni tüm modellerde istatistiksel olarak anlamlıdır. Büyüme farklılıklarının arkasında sermaye stoku düzeyi ve Botswana'nın kendine özgü yapısının büyük ölçüde belirleyici olduğu açık bir şekilde görünmektedir. Temel modelimiz beşeri sermaye stokunun ve modeldeki değişkenler tarafından ölçülemeyen Botswana'nın kendine özgü yapısının Sahra Altı Afrika coğrafyasında görülen büyüme farklılıklarını açıkladığını göstermektedir. Ancak model değişkenleri dışında bu büyüme hızı farklılıklarının nedenlerinin tam olarak hangilerinin olduğu muğlaklığı söz konusudur. Botswana'nın büyüme performansını açıklamasında iktisadi değişkenler dışında da faktörlerin araştırılmasına gereksinim vardır.

Kaynakça

- Acemoglu, Daron and Johnson, Simon and Robinson, James A., An African Success Story: Botswana (July 2001). MIT Department of Economics Working Paper No. 01-37. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=290791> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.290791>
- Adom, P. K. (2011). Electricity consumption-economic growth nexus: The Ghanaian case. *International Journal of Energy Economics and policy*, 1(1), pp 18-31
- Birleşmiş Milletler (2009) https://www.undp.org/content/dam/rba/docs/Reports/undp-rba_Income%20Inequality%20in%20SSA_Infographic%20Booklet_EN.pdf
- Barro, R. J. (1996). Determinants of economic growth: A cross-country empirical study (No. w5698). National Bureau of Economic Research.
- Canning, D. and Pedroni, P. (2004), The effects of infrastructure on long run economic growth. Available at: <http://web.williams.edu/Economics/wp/pedroniinfrastructure.pdf> (Accessed on 05 November 2016)
- Jagadeesh, D. (2015). The impact of savings in economic growth: an empirical study based on Botswana. *International Journal*, 10.
- Jerven, M. (2008). African economic growth reconsidered: Measurement and performance in east-central Africa, 1965-1995 (Doctoral dissertation, London School of Economics and Political Science (United Kingdom)).
- Lean, H. H., & Song, Y. (2009). The domestic savings and economic growth relationship in China. *Journal of Chinese Economic and Foreign Trade Studies*, 2(1), 5–17.
- Lohi J. (2019) Property Rights and Economic Development: The Case of Sub-Saharan African Countries. In: Hall J., Harper S. (eds) *Economic and Political Institutions and Development*. Springer, Cham
- Mberu, B. U., & Ezech, A. C. (2017). The population factor and economic growth and development in sub-saharan African countries. *African Population Studies*, 31(2).
- Olufemi, O, J. (2015), The effects of electricity consumption on industrial growth in Nigeria, *Journal of economics and sustainable development*, 6(13), pp 54-59
- Wolassa.L K. (2011), Investment Efficiency, Savings and Economic Growth in Sub Saharan Africa, retrieved on 5th September 2011, from <http://www.politicalarticles.net/blog/2011/09/05/investment-efficiency-savings-and-economic-growth-in-sub-saharan-africa/>.

EK: Sahra Altı Afrika Ülkeleri ve Modelde Kullanılan Değişkenlere Ait Veriler

	Ortalama Büyüme	1965GSYH	BS	SSM	HUKUK	Nüfus1500
Angola	-0,02387	3696,228	1,083367	-0,00788	-1,63047	-0,77987
Benin	-0,01144	1716,169	1,148175	-0,00452	0,052316	0,78493
Botsvana	0,090507	461,9517	1,553754	0,076647	0,584521	-0,77987
Burkina Faso	0,008583	712,5685	1,019001	0,042188	-1,41612	2,712638
Burundi	0,005806	622,5705	1,112481	0,000518	-0,93322	0,78493
Kamerun	0,010887	1586,925	1,347164	0,019363	-1,44189	-0,77987
Orta Afrika Cumhuriyeti	-0,00758	1357,134	1,153046	-0,01648	-1,15238	-0,77987
Çad	-0,00826	1371,236		0,002701		-0,77987
Fildişi Sahili	0,005733	1831,56	1,147247	0,009054	-1,04381	-0,77987
Demokratik Kongo Cumhuriyeti	-0,03923	2488,009	1,436132	0,028938	-0,78544	0,78493
Ekvator Ginesi	0,007215	1183,88		0,030354	-1,28322	-0,77987
Etiyopya	-0,00028	597,7734	1,045563	0,010131	-0,96579	-0,57403
Gabon	0,015293	5973,753	1,42657	0,027772	-0,65305	-0,77987
Gambiya	-0,00187	2715,949	1,117461	0,016525	0,016981	0,78493
Gana	-0,01508	4170,885	1,557884	-0,01439	-0,23358	0,78493
Gine-Bissau	0,015084	917,4028		0,036039	-1,67291	0,78493
Gine	-0,00067	3011,647		0,014349	-1,44708	0,78493
Kenya	0,007215	1718,789	1,49301	0,002941	-1,02158	-0,77987
Lesotho	0,02415	1243,202	1,665892	0,029571	0,098357	-0,77987
Liberya	-0,05921	1566,869	1,265001	-0,01602	-1,92798	0,78493
Madagaskar	-0,00962	1436,501	1,284072	-0,01796	-0,40352	-0,77987
Malavi	0,00442	924,1438	1,352719	0,044526	-0,37666	-0,77987
Mali	0,01558	545,6831	1,060225	0,049615	-0,29691	-0,77987
Moritanya	0,00074	1901,963	1,2882	0,014898	-0,50362	0,412132
Mozambik	0,018819	583,4606	1,114967	0,03987	-0,80569	-0,77987
Namibiya	0,000188	4836,12	1,774424	0,017282	0,251412	-0,77987
Nijer	-0,02404	1639,353	1,031854	-0,02033	-0,65501	-0,77987
Nijerya	-0,06978	4266,588	1,199969	0,024264	-1,28972	0,78493
Ruanda	-0,00739	796,0853	1,181829	0,046033	-1,50215	2,712638
Senegal	-0,0036	2442,112	1,115898	-0,02034	-0,18154	0,78493
Sierra Leone	0,017039	998,5563	1,155131	0,004843	-1,38199	0,78493
Güney Afrika	0,005281	6944,137	1,861526	0,012348	0,087929	-0,77987
Sudan	-0,00233	1522,827	1,160808	0,025678	-1,70884	-0,49331
Togo	-0,00542	1563,884	1,279457	-0,00171	-0,73125	0,78493
Tanzanya	-0,01505	1461,942	1,317027	0,014522	-0,18624	-0,77987
Uganda	0,008625	800,4967	1,301352	0,012767	-0,58039	1,408216
Zambiya	-0,02641	2103,675	1,632036	-0,02681	-0,53172	-0,77987
Zimbabve	0,028496	1960,636	1,590758	-0,02507	-0,81424	-0,77987

Temel Bilgisayar Eğitimi Alanında Uzaktan Eğitimde Kullanılan Sınav Türleriyle Cinsiyetler Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi

Investigation of Correlations Among Exam Types Used in Distance Education on Basic Computer Education Issue Regarding Genders

Mehmet Fikret GELİBOLU¹, Tolga GÜYER²

ÖZET

Temel bilgisayar eğitimi alanında uzaktan eğitimde kullanılan çeşitli ölçme araçlarının başarıyı yordamada önemli bireysel farklardan olan cinsiyetler arasında nasıl bir benzerlik gösterdiğinin araştırıldığı bu çalışmada 4 ayrı tür sınav ve yıl sonu başarı puanı olmak üzere toplam 5 puan türü üzerinden ilişkilere bakılmıştır. Araştırmada kullanılan sınavlar bilgisayarlı uyarlanabilir sınav, bilgisayarlı uygulama sınavı, çoktan seçmeli test ve klasik tür sınavdan oluşmaktadır. Araştırmada uzaktan eğitimde kullanımı geniş kitlelerde verimli olmayan proje ödevleri ile portfolyo değerlendirme gibi yöntemler kapsam dışında tutulmuştur. Araştırma Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde 77 kadın 81 erkek toplamda 158 öğrenci üzerinde yürütülmüştür. Cinsiyet gruplarının ayrı ayrı her ölçüm puanı için ilişki matrisi hesaplanmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre bilgisayarlı uyarlanabilir sınavlar (Computer Adaptive Tests) ve çoktan seçmeli testlerin temel bilgisayar eğitimi alanında uzaktan eğitimde kullanılabilir hem kadın hem de erkeklere hitap eden en verimli ve uygun ölçme araçları olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: temel bilgisayar eğitimi, uzaktan eğitimde ölçme, cinsiyetlere göre ölçme ilişkileri

ABSTRACT

In this study various measurement tools on basic computer education issue used in distance education are investigated for displaying how correlative results between genders, which are important individual differences, on predicting achievement from obtained 5 measurement points consists of 4 types of exams and semester passing grade points as an external validity criterion. Exam types used in research are computer adaptive test, practical exam, multiple-choice test and classical paper and pen type computerized test. In the research, project works and portfolio evaluation like methods which used in distance education are excluded because of their inadequacy on practical application on wider people. Research is held on 77 female 81 male total 158 students from Gazi University Faculty of Economics and Administrative Sciences. Correlation matrix for both gender types on every measurement points are calculated. Regarding the findings in the research it could be said that computer adaptive tests and multiple-choice tests are the most effective and appropriate measurement tools for both gender types in distance education on basic computer education issue.

Keywords: basic computer education, measurement in distance education, measurement correlations regarding genders

GİRİŞ

Temel bilgisayar kullanma becerisi günümüzde yaşamın her alanında bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem günlük hem de iş yaşamımızın vazgeçilmez bir parçası haline gelen bilgisayar kullanımının önemi gün geçtikçe artmakta, bilgisayarı verimli kullanmak, günlük yaşamımızda bize sağladığı kolaylıklardan yararlanmak karşılaşılabileceğimiz çeşitli sorunları çözebilmek için temel bilgisayar eğitime sahip olmak gerekmektedir. Ulusal düzeydeki istatistik verileri, ülke çoğunluğunun henüz yeterli düzeyde bilgisayar okur-yazarı olmadığını göstermektedir (Bozer, 2019; Çelik vd, 2008). Türkiye’de eğitime erişim ve nitelik açısından önemli eşitsizlikler bulunmaktadır

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi, fikretgelibolu@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3780-3005

² Prof. Dr. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, guyer@gazi.edu.tr, ORCID NO: 0000-0001-9175-5043

(Kıbrıslıoğlu Uysal ve Gelbal, 2018). Bu eşitsizlikleri ortadan kaldırmak, eğitim gereksinimini ve nitelik artışını karşılamak için internet ve uzaktan eğitim önemli bir potansiyele sahiptir (Pandey ve Indrakanti, 2018). Dünyada internete dayalı uzaktan eğitimin en yaygın kullanıldığı alanlar arasında bilgisayar ve iletişim teknolojileri, işletme, mühendislik ve fen bilimleri yer almaktadır (Göktaş ve Kayri, 2005). Uzaktan eğitimin en önemli kısımlarından birisi de hiç kuşkusuz değerlendirme basamağıdır. Normal eğitimde olduğu gibi uzaktan eğitimde de düzey tespit, atama/yerleştirme ya da öz değerlendirme gibi pek çok amaç için ölçmeye gereksinim duyulmaktadır. Uzaktan öğretimde uygulamalı sınavlar, çoktan seçmeli sınavlar, uyarlanabilir sınavlar, proje ödevleri, portfolyo değerlendirme gibi ölçme araçları kullanılmaktadır. Uzaktan eğitimin kullanım nedenlerinden birisi geniş kitlelere ulaşmak olduğu için bu ölçme araçlarının bazıları çoğu zaman tercih edilmemektedir (İşman, 2011;Kaya, 2002). Örnek olarak kalabalık gruplarda gelişim dosyalarının planlanması, sürecin izlenmesi ve dosyaların oluşturulması, öğretmenin öğrencilere kılavuzluk etmesi zorlaşacağından kullanılmasının verimli olmayacağı dolayısıyla tercih edilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır (Atılgan, Kan ve Doğan, 2007).

Bilgisayarlı uyarlanabilir sınavlar (computer adaptive tests) bireyin verdiği yanıtlara göre ortaya çıkan yani doğru yanıt vermişse güçlük düzeyi daha yüksek bir soru, eğer yanlış yanıt vermişse güçlük düzeyi daha düşük bir soruyla karşılaşarak tam olarak hangi bilgi/beceri düzeyinde olduğunu saptamaya çalışan bireye özelleşmiş sınavlardır. Sınav madde havuzundaki tüm soruların sorulması, belirli bir standart hata değerinin altına düşülmesi, madde bilgisi değerinin belirli bir değer altına düşmesi ya da sabit bir soru sayısına ulaşılması gibi bir kararlılık ölçütüne ya da bir olasılık değerine varılincaya kadar devam etmekte ardından o konu hakkında sınav sonlandırılmaktadır (Green, 2000; MartinveLazendic, 2018; Thissen ve Mislevy, 2000; Thompson, 2017).

Günümüzde eğitim alanında yapılan pek çok çalışma eğitimde bireysel farklılıkların dikkate alınmasının eğitimde niteliğin artmasındaki gerekliliğini göstermektedir (İlgaz, 2018). Eğitimde bireysel farklar: cinsiyet, yaş, ilgi, yetenek, kişilik yapıları, önbilgi düzeyi, öğrenme stilleri, öğrenme hızı, fiziksel ve duygusal durumlar, ihtiyaçlar, denetim odağı, engel durumları, grup uyumu, inançlar gibi sayısı giderek artan çeşitlilikte karşımıza çıkmaktadır (Demir, 2019; Topkaya ve Çelik, 2009). Bireysel farkların içinde en önemlilerinden birisi hiç kuşkusuz cinsiyet etmenidir. Cinsiyet hem beyin gelişimi ve fizyolojisini ilgilendiren ve dolayısıyla bireyin düşünme ve öğrenme biçiminde farklar yaratan bir kavram olmakla birlikte hem de sosyolojik ve kültürel roller açısından da bireyler arasında farklılıklara neden olmaktadır (Brueggeman, Thomas, Koomar, Hoskinsve Michaelson, 2020; Chen, Yang ve Hsiao, 2016; Nollenberger, Rodríguez-Planas ve Sevilla, 2016). Bundan dolayı eğitimin öğretim aşamasında olduğu gibi değerlendirme aşamasında kullanılan yöntemlerde de en büyük bireysel farklılıklardan olan cinsiyetin dikkate alınması önemlidir.

Bu çalışmada temel bilgisayar öğretiminde aynı örneklem ve konu aralığında bilgisayarlı uyarlanabilir sınav, bilgisayarlı uygulamalı sınav, klasik tür başarı sınavı, çoktan seçmeli sınav ve yıl sonu geçme puanlarıyla cinsiyetler arasındaki ilişki araştırılmıştır. Kullanılan dört ölçme aracının yanı sıra öğrencilerin bilgisayar dersi yıl sonu geçme notları da dış geçerlilik ölçütü olarak kullanılmıştır.

YÖNTEM

Araştırmanın bağımlı değişkenini başarı, bağımsız değişkenlerini kullanılacak (klasik tür sınavı, çoktan seçmeli sınav, uygulamalı sınav, bilgisayarlı uyarlanabilir sınav) ölçme yöntemleri oluşturmaktadır. Araştırmada cinsiyetlere göre ilişkinin araştırıldığı tek değişkenli faktöriyel desen kullanılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan bilgisayarlı uyarlanabilir sınavın soru havuzu 134 temel bilgisayar eğitimi sorusundan oluşmakta ve iki parametrelili (güçlük ve ayırt edicilik değerlerine bağlı) lojistik modele göre kalibre edilmiştir. Madde seçim algoritmasında katılımcılar hakkında bir ön bilgiye gereksinim duyma gibi bir sınırlılığı olan Bayes yöntemi yerine en yüksek olasılırlık (maximum likelihood) yönteminin kullanılması tercih edilmiştir. Çoktan seçmeli test 30 maddeden oluşmakta ve 0,80 cronbach alpha güvenilirlik değerine sahiptir. Klasik sınavın ve uygulama sınavının geçerlilikleri alan uzmanlarının görüşleri alınarak ve pilot puanlama güvenilirliği yapılarak sağlanmıştır. Kullanılan tüm sınavlar aynı konu aralığına sahiptir ve bilgisayarlı uyarlanabilir sınavın yapısı gereği uygun olmamasından dolayı o hariç diğer bütün sınavlarda konu dağılımları ve buna göre puanlama ağırlığı denk tutulmuştur.

Çalışma Grubu

Veriler 2015 Mayıs ayında Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde temel bilgisayar dersi alan gönüllü öğrencilerden toplanmıştır. Diğer fakültelere göre kadın-erkek dağılımının ve sayısal-sözel ağırlığının dengeli bir fakülte olması, bilgisayar laboratuvarı olanakları ve öğrenci sayısının fazlalığı gibi etmenler örneklem seçiminde dikkate alınan başlıca nedenleri oluşturmaktadır. Tüm sınav verilerinin elde edilemediği katılımcılar ayıklandığında kalan 77 kadın 81 erkek toplam 158 öğrenci üzerinde veriler analiz edilerek yorumlanmıştır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde kullanılacak analiz yöntemini belirlemek için parametrik varsayımlar öncelikle sınanmıştır. Normal dağılımı test etmek için en güvenilir yöntemlerden olan Shapiro-Wilk testi kullanılmıştır. Normallik ve diğer parametrik test varsayımlarını sağlayan veriler Pearson korelasyonu, sağlamayan veriler Spearman korelasyon değerleri hesaplanarak incelenmiştir.

BULGULAR

Tablo 1:Kadın Katılımcıların Puanlarının Normal Dağılım Tablosu

Puanlar	Yıl sonu puanı	Bilgisayarlı uyarlanabilir sınav	Uygulama sınavı	Çoktan seçmeli test	Klasik sınav
N	77	77	77	77	77
X	69,41	-1,49	40,46	14,12	40,98
SS	9,02	1,08	9,03	6	17,83
Shapiro-Wilk	0,992	0,920	0,978	0,935	0,980
p	.927*	.000	.212*	.001	.250*

* $p > .05$

Tablo 1’de kadınların verilerinin normallik testi sonuçlarında “klasik sınav”, “uygulama sınavı” ve “yıl sonu” puanları normal dağılım gösterdiği diğer verilerin çarpık dağılım gösterdiği görülmüştür. Buna göre “klasik sınav”, “uygulama sınavı” ve “yıl sonu” puanlarının birbirleri arasındaki korelasyon işlemlerinde parametrik Pearson korelasyonu tercih edilmiş diğer korelasyon katsayılarının hesaplanmasında parametrik olmayan Spearman korelasyon değerleri kullanılmıştır.

Tablo 2:Erkek Katılımcıların Puanlarının Normal Dağılım Tablosu

Puanlar	Yıl sonu puanı	Uyarlanabilir sınav	Uygulama sınavı	Çoktan seçmeli test	Klasik sınav
N	81	81	81	81	81
X	76,06	0,47	42,54	19	47,75
SS	10,53	2,04	11,96	4,88	13,11
Shapiro-Wilk	0,963	0,978	0,902	0,957	0,966
p	.020	.184*	.000	.008	.031

* $p > .05$

Tablo 2’de verilerin korelasyon sınaması öncesinde yapılan Shapiro-Wilk normallik testi sonuçlarına göre erkeklerde yalnızca “uyarlanabilir sınav” puanlarının normal dağıldığı diğer verilerin çarpık bir dağılım gösterdiği görülmüştür. Bundan dolayı parametrik olmayan Spearman korelasyonu kullanılmıştır.

Tablo 3: Cinsiyetlere Göre Sınav Puanları Korelasyon Dağılımları

Korelasyonlar N _E =81,N _K =77	Yıl sonu puanı	Uyarlanabilir sınav	Uygulama sınavı	Çoktan seçmeli test	Klasik sınav
Yıl sonu puanı (E)	1	0,72	0,57	0,67	0,50
Yıl sonu puanı (K)	1	0,46	0,01*	0,53	0,32*
Uyarlanabilir sınav (E)	0,72	1	0,59	0,77	0,54
Uyarlanabilir sınav (K)	0,46	1	0,14	0,52	0,45
Uygulama sınavı (E)	0,57	0,59	1	0,51	0,39
Uygulama sınavı (K)	0,01*	0,14	1	0,23	0,25*
Çoktan seçmeli test (E)	0,67	0,77	0,51	1	0,62
Çoktan seçmeli test (K)	0,53	0,52	0,23	1	0,63
Klasik sınav (E)	0,50	0,54	0,39	0,62	1
Klasik sınav (K)	0,32*	0,45	0,25*	0,63	1

*Pearson parametrik korelasyon değerleri

Tablo 3 incelendiğinde yıl sonu ders geçme puanları ile çevrim içi uyarlanabilir test puanları erkeklerde yüksek korelasyon ($r=0,72$; $p<.01$) gösterirken, kadınlarda orta düzey korelasyon ($r=0,46$; $p<.01$) göstermektedir. Yıl sonu ders geçme puanlarıyla uygulama sınavı ilişkisine bakıldığında erkeklerde orta düzey ($r=0,57$; $p<.01$), kadınlarda ($r=0,01$; $p>.05$) ise anlamlı bir korelasyon elde edilememiştir. Yıl sonu ders geçme puanlarıyla çoktan seçmeli test puanları incelendiğinde erkeklerde yükseğe yakın orta düzey korelasyon ($r=0,67$; $p<.01$), kadınlarda orta düzey korelasyon ($r=0,53$; $p<.01$) görülmektedir. Yıl sonu ders geçme puanlarıyla klasik sınav puanları incelendiğinde erkeklerde orta düzey ($r=0,50$; $p<.01$), kadınlarda düşüğe yakın orta düzey korelasyon ($r=0,32$; $p<.01$) gözlenmektedir.

Bu verilere göre araştırmada kullanılan dış geçerlilik ölçütü olan yıl sonu ders geçme puanlarına en benzer ölçümü yapan sınav türünün erkeklerde çevrim içi uyarlanabilir sınav olduğu gözlenirken kadınlarda çoktan seçmeli testlerin az bir farkla da olsa çevrim içi uyarlanabilir sınavlardan daha benzer sonuç verdiğini ortaya koymaktadır. Uygulama sınavı değerlerine bakıldığında yıl sonu ders geçme puanları erkeklerde orta düzey korelasyon gösterirken kadınlarda anlamlı ilişki elde edilememiştir.

Çevrim içi uyarlanabilir sınavlarla diğer sınav türlerinin cinsiyetlere göre korelasyonları incelendiğinde; erkeklerde uygulama sınavlarıyla orta düzey korelasyon ($r=0,59$; $p<.01$) gözlemlenirken kadınlarda anlamlı bir korelasyon ($r=0,14$; $p>.05$) değerine ulaşılammıştır. Çevrim içi uyarlanabilir sınav puanları, çoktan seçmeli sınav puanlarıyla erkeklerde yüksek korelasyon ($r=0,77$; $p<.01$) gösterirken, kadınlarda orta düzey korelasyon ($r=0,52$; $p<.01$) göstermektedir. Çevrim içi uyarlanabilir sınavlar, klasik sınavlarla erkeklerde ($r=0,54$; $p<.01$) ve kadınlarda ($r=0,45$; $p<.01$) orta düzeyde korelasyon göstermektedir.

Bu verilere göre uyarlanabilir sınavlara en benzer ölçümlerin hem erkekler hem de kadınlarda çoktan seçmeli test sınavlarından elde edildiği gözlenmektedir. Ancak uyarlanabilir sınavların erkeklerde uygulama sınavları yerine kullanılabilirliğinden söz edilebilse de kadınlarda anlamlı bir ilişki değerine ulaşılammıştır.

Uygulama sınavların cinsiyetlere göre diğer sınav türleriyle olan ilişkisine bakıldığında; erkeklerde uyarlanabilir sınavlar ($r=0,59$; $p<.01$), çoktan seçmeli testler ($r=0,51$; $p<.01$) ve klasik sınavlarla ($r=0,39$; $p<.01$) orta düzey korelasyon gösterirken kadınlarda uyarlanabilir sınavlarla ($r=0,14$; $p>.05$) anlamsız, çoktan seçmeli testler ($r=0,23$; $p<.05$) ve klasik sınavlarla ($r=0,25$; $p<.05$) düşük düzey korelasyon gösterdiği gözlenmektedir.

Buna göre erkeklerde uygulama sınavları yerine kullanılabilir alternatif sınav türleri çevrim içi uyarlanabilir sınavlar > çoktan seçmeli testler > klasik sınavlar şeklinde bir sıra izlemektedirken kadınlarda tam tersi klasik sınavlar > çoktan seçmeli testler > çevrim içi uyarlanabilir sınavlar şeklinde bir sıra izlemektedir.

Çoktan seçmeli testlerin diğer sınav türleriyle cinsiyetlere göre ilişkisine bakıldığında; erkeklerde çevrim içi uyarlanabilir sınav puanları arasında yüksek korelasyon ($r=0,77$; $p<.01$) varken kadınlarda orta düzey korelasyon ($r=0,52$; $p<.01$) bulunmaktadır. Çoktan seçmeli testler erkeklerde uygulama sınavlarıyla orta düzey bir korelasyon ($r=0,51$; $p<.01$) gösterirken, kadınlarda düşük korelasyon ($r=0,23$; $p<.05$) göstermektedir. Çoktan seçmeli sınavlar ve klasik sınav puanları hem erkeklerde ($r=0,62$; $p<.01$) hem de kadınlarda ($r=0,63$; $p<.01$) çok benzer orta düzey korelasyon göstermektedir.

Buna göre erkeklerde özellikle uzaktan eğitimde yaygın kullanılan çoktan seçmeli testlerin yerine ölçüm benzerliği açısından çevrim içi uyarlanabilir testler iyi bir alternatif oluştururken kadınlarda klasik sınavlar da tercih edilebilir.

Klasik sınavların diğer sınav türleriyle cinsiyetlere göre ilişkileri incelendiğinde; erkeklerde ($r=0,54$; $p<.01$) ve kadınlarda ($r=0,45$; $p<.01$) orta düzey korelasyon göstermektedir. Klasik sınav puanları uygulama sınavı puanlarıyla erkeklerde orta düzey ($r=0,39$; $p<.01$) korelasyon gösterirken kadınlarda ($r=0,25$; $p<.05$) düşük düzey korelasyon göstermektedir. Klasik sınavlar çoktan seçmeli testlerle erkeklerde ($r=0,62$; $p<.01$) ve kadınlarda orta düzey ($r=0,63$; $p<.01$) korelasyon göstermektedir.

SONUÇ VE YORUMLAR

Çalışma birden fazla ölçümü temel aldığı için katılımcıların yıl sonu puanları, başarıyı yordamada en geçerli kaynaklardan biri olacağı varsayımıyla dış geçerlilik ölçütü olarak kullanılmıştır. Buna göre kadınlarda yıl sonu puanlarıyla en yüksek ilişkiyi gösteren çoktan seçmeli sınav ve uyarlanabilir sınav az bir farkla en yüksek yordayıcılığa sahipken erkeklerde az bir farkla uyarlanabilir sınav, çoktan seçmeli sınav sırasıyla en yüksek yordayıcılığa sahip olduğu bulunmuştur. Yani hem erkeklerde hem de kadınlarda temel bilgisayar eğitiminde uzaktan eğitimde kullanılabilir en uygun ölçme araçlarının uyarlanabilir sınav ve çoktan seçmeli sınav olduğu ve aralarında cinsiyete yönelik önemli bir fark bulunmadığı söylenebilir.

Temel bilgisayar eğitiminde yıl sonu puanı haricinde uygulama sınavı da pek çok kazanımın dolaylı değil de doğrudan ölçülebilmesine olanak sağladığı için dikkate alınması gereken bir diğer sınav türüdür. Uygulama sınavıyla en benzer yordayıcılığa sahip sınav türünün erkeklerde uyarlanabilir sınav, kadınlarda ise klasik tür sınav olduğu görülmektedir. Ancak kadınların bütün sınav puanlarının

uygulama sınavıyla düşük ilişkiye sahip olması yine de uygulama sınavı yerine kullanılabilir en uygun aracın yordayıcılığı hakkında cinsiyete yönelik fark bulunduğu yorumunu yapmanın uygun olmayabileceğini göstermektedir.

Araştırma bulguları ışığında uyarlanabilir sınavların hem ölçüm geçerliliği hem de her iki cinsiyete de hitap etme konusunda temel bilgisayar eğitiminde uzaktan eğitimde yaygın kullanılan çoktan seçmeli sınavlar yerine kullanılabilir en uygun ölçme aracı olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Atılgan, H. (Ed.), Kan, A., Doğan, N. (2007). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. Anı Yayıncılık, Ankara

Bozer, R. (2019). Teknoloji Okuryazarlığı ve Türkiye İstatistik Kurumu ile Yetişkin Yeterliliklerinin Uluslararası Değerlendirilmesi Programı Verileri Kapsamında Ülkemizde Teknoloji Kullanım Durumu. *Yetişkin Eğitimi Dergisi*, 2(2-3).

Brueggeman, L., Thomas, T. R., Koomar, T., Hoskins, B., Michaelson, J. J. (2020). Sex Differences in the Brain: Divergent Results from Traditional Machine Learning and Convolutional Networks. In 2020 IEEE 17th International Symposium on Biomedical Imaging (ISBI) (pp. 1-4). IEEE.

Chen, S. C., Yang, S. J., Hsiao, C. C. (2016). Exploring student perceptions, learning outcome and gender differences in a flipped mathematics course. *British Journal of Educational Technology*, 47(6), 1096-1112.

Çelik, F., Kocaman, F., Önal, A.S. (2008). Burdur ili merkez ilçe ilköğretim öğretmenlerinin bilgisayar okur-yazarlık seviyeleri. *Mehmet Akif Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15, 1-13.

Demir, Ö. (2019). Eşli Programlamada Çeşitli Bireysel Farklılıkların Grup Uyumu, Akış ve Kodlama Performansına Etkisi.(Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara

Gökdaş, İ., Kayri, M. (2005). E-öğrenme ve Türkiye açısından sorunlar, çözüm önerileri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2)

Green, B.F. (2000). "System design and operation.", *Computerized Adaptive Testing: A Primer*. (Ed. H. Wainer), Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates

Ilgaz, H. (2018). Bireysel Farklılıklar Kapsamında Çevrimiçi Öğrenme Araştırmalarına İlişkin Sistemik Bir Derleme. *Journal of Theoretical Educational Science/Kuramsal Eğitim Bilim Dergisi*, 11(4).

İşman, A. (2011). *Uzaktan eğitim 4. Baskı*. Pegem Yayınları, Ankara

Kaya, Z. (2002). *Uzaktan eğitim*. Pegem Yayınları, Ankara

Kıbrıslıoğlu Uysal, N., Gelbal, S. (2018). Pisa ve Tük Verileri Çerçevesinde Türkiye’de Eğitimde Eşitsizlik. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 26(4), 1195-1206.

Martin, A. J., Lazendic, G. (2018). Computer-adaptive testing: Implications for students’ achievement, motivation, engagement, and subjective test experience. *Journal of educational psychology*, 110(1), 27.

Nollenberger, N., Rodríguez-Planas, N., Sevilla, A. (2016). The math gender gap: The role of culture. *American Economic Review*, 106(5), 257-61.

Pandey, U. C., Indrakanti, V. (Eds.). (2018). *Open and Distance Learning Initiatives for Sustainable Development*. IGI Global.

Thissen, D., Mislevy, R.J. (2000). "Testing algorithms.", *Computerized adaptive testing: a primer*. (Ed. H. Wainer), Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Thompson, G. (2017). Computer adaptive testing, big data and algorithmic approaches to education. *British journal of sociology of education*, 38(6), 827-840.

Topkaya, E. Z., Çelik, H. (2009). Eğitimde Bireysel Farklılıklar. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 5(2), 316-321.

Vergi Uyumu ve Vergiye Uyum Sağlayan Mükelleflere Tanınan Vergi Teşvikinin Değerlendirilmesi¹

Tax Compliance and Assessment of Tax Incentives For Tax Compliant Taxpayers

Mutlu YORULDU²

ÖZET

Vergiler, vergi mükellefi olan kişilerin kullanılabilir gelirlerini azalttıkları için kişiler vergi ödeme hususunda istekli davranmayabilmektedirler. Vergi mükellefleri hissettikleri vergi yükü ve vergi baskısından dolayı vergi kaçırma, vergiden kaçınma, vergi borcunu erteletme vergi borcunu geciktirme gibi birtakım tutum ve davranışlar içerisinde bulunabilmektedirler. Yine dönem dönem yapılan kanuni düzenlemelerle getirilen mali yapılandırmalar nedeniyle vergi mükelleflerinin mükellefi oldukları vergileri usulünce ve zamanında ödememe eğilimleri artabilmektedir. Böyle bir durumda vergi uyumu yüksek olan, vergilerini düzenli bir biçimde ödeyen ve bu konuda iyi niyetini belli eden vergi mükellefleri açısından vergi adaletsizliği doğabilmektedir. Dahası, zaman zaman vergiye uyumlu kişilerin vergiye uyumsuzluk gösterme eğilimlerinin artmasına neden olabilmektedir. Bu kapsamda 27.05.2020 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanan 301 Seri Numaralı Gelir Vergisi Genel Tebliği’nde değişiklik yapan 312 Seri Numaralı Gelir Vergisi Genel Tebliği ile vergiye uyumlu olan gelir vergisi ve kurumlar vergileri mükelleflerine yıllık matrahlarından %5’lik bir indirim yapabilme imkânı tanınmıştır. Söz konusu vergi teşvikinden yararlanma şartları ise anılan tebliğ ile düzenlenmektedir. Bu çalışmada, bilimsel araştırma yöntemlerinden nitel yöntem olan betimsel araştırma yöntemi kullanılarak dokümantasyon tekniği ile analiz yapılmıştır. Çalışmada vergiye uyumlu, diğer bir ifadeyle vergiye ilişkin şekli ve maddi yükümlülüklerine uyan, mükelleflere tanınan vergi indimi tüm yönleriyle ele alınarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vergi Uyumu, Vergi Teşviki, Vergi İndirimi.

Jel Kodları: K34, H83, H29.

ABSTRACT

People may not be willing to pay taxes because taxes reduce the available income of taxpayers. Taxpayers can engage in a number of attitudes and behaviors, such as tax evasion, tax avoidance, delaying tax debt due to the tax burden and tax pressure they feel. Again, due to the financial configurations imposed by the statutory arrangements made during the period, taxpayers may have an increased tendency not to pay the taxes in the correct manner and on time. In such a case, tax injustice may arise for taxpayers who pay their taxes regularly and high in tax compliance and who have expressed good will in this regard. Moreover, over time this can lead to increased tax-compliant people's tendency to show tax incompatibility. In this context, with the Income Tax General Communiqué Serial No 312 amending the Income Tax General Communiqué with Serial Number 301 published in the Official Gazette on 27.05.2020, taxpayers of income and corporate taxes in compliance with tax were given the opportunity to make a 5% reduction from their annual tax bases. The terms of benefiting from the tax incentive are regulated by the aforementioned Communiqué. In this study, tax relief that is issued to taxpayers who comply with tax-related form and financial obligations was evaluated in all aspects.

Keywords: Tax Adjustment, Tax Incentives, Tax Deduction.

Jel Codes : K34, H83, H29.

¹ Bu çalışma 8. Uluslararası Al-Farabi Kongresinde 22/07/2020 tarihinde bildiri olarak sunulmuştur.

² Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye ABD, mutluyoruldu@gmail.com, Orcid: 0000-0002-1010-2938.

GİRİŞ

Vergiler modern devlet yapılarında kamu gelirleri içinde en büyük paya sahip iktisadi değerleri oluşturmaktadır. Devletler egemenlik güçlerini kullanarak toplumsal hizmetlerin üretimi ve sunumunda kullanılmak üzere toplumu oluşturan kişilerden kollektif bir anlayışla katkıda bulunmalarını talep ederler. Bu talep yetkisini başta ülkelerin anayasaları olmak üzere çeşitli vergi kanunlarından almaktadırlar. Vergilerin hukuki bağlayıcılığı bulunduğundan vergi ödeme görevi kişilerin insiyatifine bırakılmamıştır. Kişilerin hukuktan doğan vergi ödevlerini yerine getirmediği takdirde birtakım cezai müeyyidelerle karşılaşmaları söz konusudur. Kişiler tarafından bakıldığında ise; vergiyi rızaen vermekle ile vergiyi zorunluluktan vermek tamamen kişilerin vergi algılarına bağlıdır. Kişiler vergiyi toplumsal giderlere katılma payı, milli bir görev, fedakârlık gibi olumlayan bakış açıları ile baktıklarında vergiyi rızaen ödeyebilmektedirler. Diğer taraftan vergiyi kanunlardan doğan ve ödenmediği takdirde bir yaptırım olan zorunlu bir ödeme olarak değerlendireyorsa bu takdirde vergi kaçırma, vergiden kaçınma, vergiyi geciktirme veya ödenmemiş vergi borçları ile ilgili mali yapılandırmalar bekleme gibi tutum ve davranışları içinde olabilmektedirler.

1929 Dünya Büyük Buhranı ile birlikte ortaya çıkan modern maliye anlayışı, devletin uyguladığı maliye politikaları ile sadece ekonomiye müdahale etmesi yaklaşımını getirmemiş aynı zamanda devletin sosyal hayata müdahale edebilmesinin önünü açmıştır. Dolayısıyla devlet harcamaları, vergiler başta olmak üzere kamu gelirleri, kamu borçlanması ve devlet bütçesi devlet tarafından ekonomik ve sosyal hayata müdahale aracı olarak kullanılabilmekte ve bu araçlar vasıtasıyla devletin düzenleyici fonksiyonları yerine getirilebilmektedir. Vergi teşvikleri de bir mali teşvik aracı olarak kişilerin ekonomik ve sosyal durumlarını etkileyebilmek için tercih edilebilmektedir.

Dolaylı vergilerde yansıma mekanizması işlediğinden ve vergi mal veya hizmetin fiyatına eklendiğinden verginin tahsil edilmesi ve ödenmesi hususunda mükelleflerce bir uyumsuzluk sergilendiğini söylemek pek mümkün değildir. Vergi uyum sorunu daha çok dolaysız vergilerde kendini göstermektedir. Gelir ve kurumlar vergileri gibi beyan usulünün geçerli olduğu ve dolaysız vergi niteliğini haiz vergilerde mükelleflerin beyan ettikleri matrahlarını aşındırma ve tarh edilen vergilerini zamanında ödememe eğilimleri daha fazla olabilmektedir.

Elbette kişilerin vergiye karşı bakış açılarını vergi psikolojileri etkilemektedir. Aynı zamanda kişinin vergi ödeme gücünün seviyesi oluşan vergi psikolojilerine etki edebilmektedir. Vergi uyumu, kişilerin vergi ile ilgili yükümlülüklerini içselleştirmeleri ile doğrudan ilgilidir. Vergi uyum seviyeleri yüksek olan kişilerin vergi gayretleri yüksek olmakta ve ülkenin dönemsel vergi kapasitesine yaklaşabilmesi olanaklı hale gelmektedir.

Vergi uyumu kavramı, vergi ahlâkı ve vergi bilinci kavramları ile doğrudan ilişkilidir. Bir kişinin vergi ahlâkı ve vergi bilinci düzeyi ne denli yüksek olursa vergi uyumu da o kadar yükselmiş olur. Nihayetinde vergi ahlâkı ve vergi bilinç düzeyleri ile vergi uyumları arasında doğrusal ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu söylenebilir. Kişilerin vergi ahlâkı ve vergi bilinçlerinin şekillenmesini etkileyen faktörlerin vergi uyumlarının sağlanmasında da etkili olduğu ifade edilebilir.

Bu çalışmada vergi uyumu kavramı, vergi uyumunu etkileyen faktörler ve vergi uyumunun unsurları ile vergiye uyumlu Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi mükelleflerine belirli şartları sağlamış olmaları karşılığında tanınan bir vergi teşviki olan vergi indirimi müessesesinin analizi yapılarak değerlendirilmelerde bulunulacaktır.

1. VERGİ UYUMU KAVRAMI VE UNSURLARI

Toplumsal yaşamı düzenleyen her alanda adalet vurgusu önemlidir. İktisadi adalet kavramı da bu bağlamda değerlendirilebilir. İktisadi adalet, “bütün ekonomik etkinliklerin hakkaniyetli bir şekilde yerine getirilmesi” şeklinde açıklanabilir (Çamlı, 2019: 41). Toplumdaki vergi yükünün adil ve dengeli dağıtılması da iktisadi adaletin bir parçasını oluşturmaktadır. Vergi kanunlarının genel olarak açık ve sade bir dille ve kapsamlı biçimde hazırlanmaması ve vergi yükünün toplumda adil dağılmaması gibi durumlar vergi mükelleflerinin vergi sisteminden ve vergilerin mahiyetini

kavrayabilmelerinden uzaklaşabilmelerine neden olabilmektedir. Dolayısıyla vergi zihniyetinin düşük seviyelerde olduğu toplum yapılarında vergiye uyum veya vergiye gönüllü uyum oranlarında arzu edilen düzeye ulaşamamaktadır. Dolaylı vergiler olarak ifade edilen tüketim vergilerinin genel tahsil şekli mal ve hizmetin fiyatı ile birlikte olduğundan bu vergilerde genel olarak vergi uyumu yüksek olmaktadır. Dolaysız vergiler ise gelir ve servet üzerinden alınan vergiler olduğundan ve beyan esaslı ile vergi ödeme zamanları farklı olduğundan vergi mükelleflerinin vergi uyumları nispeten daha düşük olabilmektedir. Aşağıda öncelikle vergi uyumu kavramı açıklanmakta ve vergi uyumunun unsurlarından bahsedilmektedir.

1.1. Vergi Uyumu Kavramı

Vergi uyumu kavramı literatürde çeşitli biçimlerde açıklanmaya çalışılmıştır. Genel bir tanımlamayla vergi uyumu, vergiye ilişkin yükümlülük ve sorumlulukların vergi kanunlarına uygun bir biçimde doğru, tam ve zamanında mükellefi tarafından yerine getirilmesi olarak belirtilebilir (James ve Clinton, 2004: 27-42). Vergi uyumunu vergilendirmeye ilişkin aşamaların her birine vergi mükellefi tarafından tam anlamıyla uyulması oluşturmaktadır. Internal Revenue Servis (IRS) vergi uyumunu; “*vergi uyumu mükelleflerin beyanlarını hatasız, zamanında ve tam olarak baskı ve zorlama olmaksızın bildirmesidir* (James, 2002: 57)” şeklinde tanımlamaktadır. Diğer bir ifadeyle herhangi bir dayatma olmaksızın kişinin kendiliğinden veya gönüllü olarak vergiye ilişkin ödev ve sorumluluklarını aksatmamasıdır.

Verginin konusunun muhasebe kayıtlarına gerçeği yansıtır şekilde aktarılması, gelir kayıtlarının ve indirimi kanunen kabul edilen giderlerin kayıtlarının ve mahsubunun doğru yapılması, vergiden muaf gelirlerin doğru biçimde dikkate alınması, dönem sonunda vergi beyanının usulünce yapılması, vergi tarhiyatının doğru yapılarak kanuni vadesinde vergi borcunun ödenmesi gibi aşamaların her birinin mükellef tarafından yerine getirilmesi gerektiği söylenebilir (Roth, Scholz ve Witte, 1989).

Vergi uyumu, vergi kavramının ilk ortaya çıktığı andan itibaren kamu idaresi tarafından yönetilmesi ve iyileştirilmesi gereken bir konu olarak görülmüştür. 1215 yılında İngiltere’de yayımlanan Magna Carta Libertatum (Büyük Özgürlük Fermanı) ile modern anlamda vergi uyumunun temellerinin atıldığı ifade edilebilir. Dünya’nın yazılı tarihinde önemli bir yere sahip olan bu ferman ile birlikte vergilendirme yetkisi monark otorite olan kraldan alınmış ve milleti temsil eden konsensüsüne bırakılmıştır. Böylelikle verginin kanunsuz ve ölçüsüz olarak alındığı bir süreçten halkın vergi kanunlarına uyararak vergilerini ödedikleri döneme geçilmiştir. Dolayısıyla bireylerin vergi uyumları artmıştır.

Vergi uyumunu açıklarken kullanılan iki yaklaşım bulunmaktadır; rasyonel tercih yaklaşımı ve ahlâki duygular yaklaşımıdır (Aktan, 2006: 125-136). Allingham ve Sandmo (1972)’nin geliştirdiği rasyonel tercih yaklaşımı; vergi mükelleflerinin gelir düzeyleri, uygulanan vergi cezalarının miktarı ve vergi denetim oranları gibi faktörlere bağlı olarak vergi kaçakçılığı eğilimleri artabilir ve bu da vergi uyumsuzluğunu beraberinde getirmiş olur. Rasyonel tercih yaklaşımına yöneltilen eleştiri, vergi uyumunu sadece ekonomik kaygılarla değerlendirmesidir. Fakat vergi uyumu ekonomik koşulların yanında sosyolojik, psikolojik, siyasi, idari, demografik ve hukuki vb. pek çok koşula bağlı olabilmektedir (Aktan, 2006: 130). Vergi uyumunu mükelleflerin sadece ekonomik kaygılarına bağlamak vergi uyumunu açıklamak için tek başına yeterli görülmemektedir. Ahlâki duygular olan; dürüstlük ve utanma hissi gibi psikolojik ve sosyolojik faktörlerin de vergi uyumunu açıklarken dikkate alınması gerekmektedir. Dolayısıyla, vergi uyumu pek çok faktöre bağlı bütüncül bir davranışsal tutumdur ve vergi uyumunu açıklayabilmek için sayılan birçok faktörün eş anlı ölçülmesinin bir gereklilik olduğu söylenebilir (Torgler, 2004: 17-43).

1.2. Vergi Uyumunun Unsurları

Vergi uyumu “*yeterli kayıt tutma, vergi beyannamelerini zamanında ve doğru bildirmeyi ve vergi borcunu tam olarak ödemeyi gerektirir* (Sour, 2004: 45)”. Vergi uyumu vergi mükellefinin vergi

kanunlarınca kendisine verilen hem şekli hem de maddi ödevlere tam olarak uymasını ifade etmektedir. Mükellefin vergi kanunlarına aykırı davranması ise vergi uyumsuzluğuna yol açmaktadır. Vergi uyumunun en temel unsuru ise vergi mükellefinin vergisini tam olarak ve zamanında ödemesidir.

1.1.1. Vergi Kanunlarına Uyuma Unsuru

Vergilendirme yetkisini kullanan meclis tarafından kanun olarak çıkarılan vergiye ilişkin düzenlemelere vergi mükelleflerinin tam manasıyla uymaları beklenmektedir. Vergi kanunlarının mükelleflere yüklediği ödev ve sorumlulukların usulünce mükellef tarafından yerine getirilmesi vergi uyumunu gösteren bir davranış kalıbı olmaktadır. Kanunlarla düzenlenen vergi beyannamesinin kanuni süresinde verilmesi, fatura, makbuz gibi gelirleri belgelendiren vesikaların hem muhteviyat olarak hem de şekil olarak doğru ve gerçek olması, ödeme kaydedici cihaz kullanılması, kanunen kabul edilmeyen giderlerin matrahtan düşülmemesi ve verginin kanuni süresinde tam olarak ödenmesi gibi hususlara mükellefin uygun davranması gerekmektedir. Vergiye ilişkin söz konusu düzenlemeler devletin egemenlik gücünden meşruiyet aldığından ve cebir ögesi ile desteklendiğinden mükelleflerin bunlardan birine uygun davranmamasının karşılığında cezai müeyyideye muhatap olması kaçınılmazdır. Bunun farkında olan vergi mükellefleri herhangi bir yaptırımla karşılaşmamak için vergi kanunlarına zorunlu uyum gösterebilmektedirler. Vergi uyumunun vergi kanunlarına uymak olduğu yönünde tanımlamalar mevcuttur. Paul Webley'e göre; *"kanun ve benzeri düzenlemelerin oluşturduğu vergiye dair kurallar mevcuttur. Bu kurallara da bağlı kalmak vergi uyumunu göstermektedir (Webley, 2004: 95)"*.

1.1.2. Mali/Parasal Vergi Yükümlülüğünün Yerine Getirilmesi Unsuru

Vergi kanunlarıyla vergi mükelleflerine yüklenen görevler sadece beyanname verme, fatura düzenleme, muhasebe defter ve kayıtlarını tutma ve bildirimlerde bulunma gibi şekli ödevlerden ibaret değildir. Esasen şekli ödevlerin tam ve doğru olmasının amacı; vergi mükellefi adına doğru ve tam vergi tarhiyatının gerçekleştirilebilmesidir. Dolayısıyla esas amaç mükellefin maddi yükümlülüğü olan nezdinde vergi tarhiyatının doğru gerçekleştirilmesi ve tahakkuk eden verginin ödeme zamanı içinde eksiksiz olarak ödenmesidir. Bu esas amacı doğru biçimde yerine getiren vergi mükelleflerinin vergi uyumlarının olduğu söylenebilir.

Vergi mükelleflerinin mali/parasal vergi yükümlülüklerini etkileyen önemli faktörlerden biri vergi sistemindeki vergi oranlarıdır. Vergi oranlarının vergi mükelleflerinin gelirlerine oranla mükelleflerce yüksek algılanması ve kişisel vergi yüklerinin fazla görülmesi, mükelleflerin vergiye uyum seviyelerini düşürebilmektedir. Vergi mükelleflerinin vergi uyum seviyelerinin düştüğü sonucuna ulaştıran önemli bir çıktı ise dönemsel kayıt dışı ekonomi düzeyleridir. Aşağıda yer alan tablo 1'de Türkiye ve bazı gelişmiş ülkelere ait yıllara sâri olarak gelir vergisi, kurumlar vergisi ve katma değer vergilerindeki yüzdesel değişim verilmektedir.

Tablo 1: Türkiye ve Bazı Gelişmiş Ülkelerde Bazı Vergi Oranlarının Yıllara Göre Değişimi (%)

	Vergi Türleri	2010	2015	2020
Almanya	Gelir Vergisi	45	45	45
	Kurumlar Vergisi	29.4	29.7	30
	Katma Değer Vergisi	19	19	16
Fransa	Gelir Vergisi	41	22.5	45
	Kurumlar Vergisi	33.3	33.3	28
	Katma Değer Vergisi	19.6	20	20
İngiltere	Gelir Vergisi	50	45	45
	Kurumlar Vergisi	28	20	19
	Katma Değer Vergisi	17.5	20	20
Türkiye	Gelir Vergisi	35	35	35
	Kurumlar Vergisi	20	20	22
	Katma Değer Vergisi	18	18	18

Kaynak: tradingeconomics.com, erişim: 22.09.2020.

Tablo 1 değerlendirildiğinde, kişisel gelir vergisinin yıllara göre ortalamasının Türkiye ile kıyaslanan ülkelerde daha yüksek olduğu ifade edilebilir. Belirtilen ülkelerde istihdam oranlarının ve üretim düzeylerinin yüksek olmasına bağlı olarak üretime katılan kişilerin gelirlerinin yüksek olması nedeniyle yüksek oranlarda kişisel gelir vergisi devletler tarafından istenildiği söylenebilir. Kurumlar vergisi açısından kıyaslama yapıldığında benzer gerekçelere ilave olarak, kurum kazançlarının ulusal para birimleri cinsinden hesaplandığında yüksek olması, vergi oranının Türkiye ortalamasının üzerinde tespit edilmesine yol açmıştır denilebilir. Küreselleşme sürecinin sonuçlarına bağlı olarak dolaşımdaki sermayeyi çekmeye yönelik olarak gelir ve kurumlar vergisi oranlarında yapılan değişiklikler dolaysız vergilerin payının azalmasında önemli bir rol oynamaktadır (İnneci ve Karabulut, 2018: 280). Bu doğrultuda, İngiltere’de kurumlar vergisi oranının düşürülmesi özellikle yerli ve yabancı doğrudan sermaye yatırımlarını artırma politikasının bir yansıması olduğu belirtilebilir. Kısacası kişisel gelir vergisi ve kurumlar vergisi oranları, bu vergilerin Türkiye oranlarının üzerinde seyretmektedir. Katma değer vergisi açısından kıyaslama yapılan ülkelerdeki vergi oranları ortalamasının Türkiye ile hemen hemen aynı düzlemde olduğu ifade edilebilir.

OECD ülkelerin olan yukarı belirtilen ülkelerdeki toplam vergi yükleri ile Türkiye’deki toplam vergi yükü açısından bir kıyaslama yapıldığında; 2013 yılı itibariyle, Almanya’da toplam vergi yükü % 36,525, Fransa’da % 45,032 ve İngiltere’de % 32,932 olarak hesaplanmıştır. 2013 yılı için OECD ülkelerinin toplam vergi yükü ortalaması ise % 34, 155 olmuştur. Türkiye’nin toplam vergi yükü ise bu ortalamaların altında kalarak % 29, 267 şeklinde hesaplanmıştır (Kılıçaslan ve Yavan, 2017: 37).

Tablo 2: Türkiye ve Bazı Gelişmiş Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonominin Gelişimi (%)

	2010	2015	2019
Almanya	13-15	11-13	9-11
Fransa	11-13	11-13	9-11
İngiltere	10-12	9-11	7-9
Türkiye	30-32	22-24	22-25

Kaynak: Teyyare, E. (2018). OECD Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi ve Kurumsal Kalite İlişkisi. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 14 (1), 57.

Tablo 2’de seçilen ülkelerde belirli bir zaman serisinde ortaya çıkan kayıt dışı ekonomi büyüklükleri Türkiye ile birlikte verilmiştir. Ülkelerin kayıt dışı ekonomi büyüklüklerinin milli gelirleri içindeki oransal payı incelendiğinde, gelişmiş ülkelerde kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün birbirlerine yakın olduğu ve Türkiye ile kıyaslama yapıldığında, Türkiye’deki kayıt dışı ekonomi düzeyinin oldukça altında olduğu görülmektedir. Her ne kadar Türkiye’deki kayıt dışı büyüklüğü 2010 yılından bu yana azalma eğilimi göstermiş olsa da makro-ekonomik hedeflerin gerçekleşebilmesi açısından yeterli görülmemektedir. Literatürde yapılan bazı çalışmalar, vergi oranlarında yapılan artışların diğer bir ifadeyle vergi sisteminde vergi oranlarının yüksek olmasının kayıt dışılığı arttırdığı sonuçlarına ulaşmışsalar da (Güler ve Toparlak, 2018: 212) ekonomilerdeki kayıt dışılığın tespitinde tek başına açıklayıcı olamayacağı bir gerçektir.

Sonuç olarak vergi mükelleflerinin vergiye uyumları mali/parasal yükümlülükler açısından değerlendirme yapıldığında, Türkiye’de vergi oranlarının ve toplam vergi yüklerinin görece olarak düşük olduğu saptanmaktadır. Dolayısıyla vergi oranlarının ve vergi yüklerinin yüksek olduğu ülkelerdeki vergi mükelleflerinin genelinin vergi uyumlarının yüksekliğinin, vergi mükelleflerinin vergi ahlâkı ve vergi bilinci düzeylerinin görece yüksek olmasından kaynaklandığı belirtilebilir.

1.1.3. Zaman Unsuru

Vergi mükellefi olan bir kişinin vergiye uyumlu olarak kabul edilebilmesi için üzerine kanunlarla yüklenilmiş olan mükellefiyetleri yani ödev ve sorumlulukları kanuni, idari veya yargısal süreler içinde diğer bir ifadeyle zamanında yerine getirmesi gerekir. Vergilendirmede mükelleflerden istenilen her bir yükümlülük belirli bir süreye bağlanmaktadır. Vergi mükelleflerinin işe başlamayı, iş ve adres değişikliklerini, işi bırakma, işçi çalıştırmaya başlama gibi tüm değişiklikleri vergi idaresine zamanında bildirmeleri gerekmektedir. Aynı şekilde vergi beyannamelerinin kanunlarda belirtilen zamanlarda beyan edilmesi ve yine kanunlarla öngörülen zaman aralığında ödenmesi örnek olarak sayılabilir. Mükellef bunlar ve benzeri süreye bağlanan tüm yükümlülüklerini tam ve zamanında yerine getirdiği sürece vergi idaresi tarafında vergi uyumu olan bir mükellef olarak kabul edilebilecektir.

Türk Vergi Sisteminde de kullanılan “Pişmanlık ve Islah” müessesesi vergilendirmede sürelerin önemine binaen sisteme getirilen bir kurumdur. Vergi Usul Kanunu 371’inci maddesine göre mükellef vergi incelemesi ve ihbar olmaksızın beyana dayalı vergilerde pişmanlık dilekçesi ile birlikte vergi idaresine beyannamesini vermekte ve 15 gün içinde vergi ödemesini gerçekleştirmektedir. Geçmişten gelen beyan etmediği gelirler için vergi ziyası cezası kesilmeden 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanununda belirtilen oranlarda gecikme zammı ile vergisini ödeyerek vergi borcundan kurtulur. Bu durum vergi mükellefinin vergi uyumunu bozmamış olacaktır. Çünkü mükellef kendi rızası ile beyannamesini biraz geç de olsa vermiş olacak veya daha önce beyanına eklemediği bir hususu ilave olarak beyan etmiş olacaktır. Burada mükellefin kusurlu olduğu durum beyanını ve vergi ödemesini kanunda belirtilen zamanda yapmamış olmasıdır.

2. VERGİ UYUMU OLAN MÜKELLEFLER İÇİN VERGİ TEŞVİKİ

Vergi teşvikleri, belirli bir kazanç veya iradın vergilendirme alanının dışında bırakılması veya verginin birtakım belirli yollarla ötelenmesi şeklinde ifade edilebilir (Bildirici,1989: 15). Vergi teşvikleri verginin ekstra fiskal (mali olmayan) amaçlarını gerçekleştirmek üzere vergi alacaklısı olan vergi idaresi tarafından vergi mükelleflerine sağlanan vergi kolaylıklarından oluşmaktadır. Diğer bir ifadeyle kamu otoritesi maliye politikasının ekonomik ve sosyal amaçlarına ulaşabilmeyi sağlayabilmek için vergi teşviki uygulamalarından yararlanabilmektedir. Ekonomik anlamda; üretimi, yatırımı, tüketimi arttırmak dolayısıyla ekonomik büyüme ve kalkınmayı desteklemek, sosyal anlamda ise dar gelir gruplarının gelir durumlarını nispeten iyileştirebilmek amacıyla vergi teşvikleri sunulabilmektedir. Vergi teşvikleri, yabancı sermayeyi gerek dolaysız yatırımlar gerekse de dolaylı yatırımlar şeklinde ülkeye çekebilmek, erdemli mallar gibi bazı mal ve hizmet gruplarının

üretimi arttırabilmek, istihdamı arttırabilmek gibi çok çeşitli ekonomik ve sosyal amaç için sunulabilmektedir. Vergi teşvikleri aşağıdaki biçimlerde uygulanabilmektedir.

- Vergi muafiyetleri
- Vergi istisnaları
- Vergi indirimleri
- Düşük vergi oranları
- Vergi tatilleri
- Vergi ertelemeleri
- Vergi afları
- Vergi terkinleri
- Vergi yapılandırılmaları

25.05.2020 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanan 312 Seri Numaralı Gelir Vergisi Genel Tebliği ile vergi uyumu olan gelir vergisi ve kurumlar vergisi mükelleflerine yıllık hesaplanan vergileri üzerinden %5’lik vergi indirimi yapabilmelerine imkân tanınmıştır. 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu’nun mükerrer 121’inci maddesinde değişiklik yapılmıştır. Buna göre; gelirin unsurlarından ticari, zirai ve mesleki faaliyetleri neticesinde gelir elde ederek gelir vergisi mükellefi olanlar ile kurumlar vergisi mükellefi sayılanlardan belirli şartları haiz olanlar yıllık gelir ve kurumlar vergisi beyanlarına dayanılarak tarh edilen vergi miktarlarının %5’ini vergi indirimi olarak ödeyecekleri vergi miktarından düşebileceklerdir. Vergi uyumu gösteren gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin yararlanabilecekleri vergi indiriminin parasal üst sınırı da 1 milyon Türk lirası olarak tayin edilmiştir. Hesaplanan yıllık vergi miktarlarından her halükarda en fazla bu üst sınır kadar indirim yapılabilecektir. İndirilmek üzere hesaplanan %5’lik teşvik tutarının ödenmesi gereken vergiden fazla olması durumunda fazlalık kısım, yıllık gelir veya kurumlar vergisi beyannamesinin verilmesi gereken tarihi izleyen bir yıl içinde mükellefin tahakkuk eden diğer vergilerinden mahsup edilebilmektedir. Buradaki 1 yıllık süre hukuken hak düşürücü süre niteliğine sahip olduğu için mükellefin bu süre içinde vergi idaresinden fazlalık tutarın diğer vergilerinden mahsup edilmesi talebinde bulunması gerekmektedir. Bulunmadığı takdirde fazlalık tutar kendisine ret ve iade edilmemektedir.

Gelir vergisi mükelleflerinin yıllık kazançlarının ticari, zirai veya mesleki faaliyetlerinden doğmuş olması gerekmektedir. Gelir vergisi mükellefleri için vergi indirimi bu kazançları dikkate alınarak hesaplanacaktır. Vergi beyanlarında diğer gelir unsurlarının olması durumunda sadece ticari, zirai ve mesleki kazançları üzerinden vergi indirim tutarı belirlenecektir.

312 Seri Numaralı Gelir Vergisi Tebliği’nin 2’nci maddesinde vergi indiriminden faydalanabilecek olan gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinde aranan şartlardan bahsedilmiştir. Bu şartlar aynı zamanda mükelleflerin “vergi uyumu” olup olmadığının göstergesi olarak kabul edilmiştir.

- *“İndirimin hesaplanacağı beyannamenin ait olduğu yıl ile bu yıldan önceki son iki yıla ait vergi beyannamelerinin kanuni süresi içerisinde verilmiş³ ve indirimin hesaplanacağı beyannamenin verildiği tarih itibarıyla bu beyannameler üzerine tahakkuk eden vergilerin ödenmiş olması”,*
- *“İndirimin hesaplanacağı beyannamenin ait olduğu yıl ile bu yıldan önceki son iki yıl içerisinde haklarında beyana tabi vergi türleri itibarıyla ikmalen, re’sen veya idarece yapılmış bir tarhiyat bulunmaması”,*
- *“Vergi indiriminin hesaplanacağı beyannamenin verildiği tarih itibarıyla vergi aslı (vergi cezaları ile fer’i alacaklar dâhil) 1.000 Türk lirasının üzerinde vadesi geçmiş borcunun bulunmaması”,*

³ VUK 371’inci madde kapsamında “pişmanlık ve ıslah” kurumundan yararlanarak pişmanlık dilekçesi ile birlikte beyannamelerini verenler ve şartlarını yerine getirenler bu hükmü ihlal etmiş sayılmamaktadırlar. Ayrıca hata düzeltme dilekçesi ile ek beyanda bulunanlar içinde aynı koşul geçerli olmaktadır.

- “*Vergi indiriminin hesaplanacağı beyannamenin ait olduğu yıl ile önceki dört takvim yılında Vergi Usul Kanununun (VUK) 359 uncu maddesinde sayılan fiillerin işlenmemiş olması*”.

Vergi uyumu sağlayan gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin vergi indiriminden yararlanabilmesi için indirim hesaplanacağı yılın vergi beyannamesi de dâhil olmak üzere son üç yıla ait gelir veya kurumlar vergisi beyannamelerini kanuni süresi içinde vermiş olması gerekmektedir. Ayrıca en son vergi beyannamesinin verilebileceği en son tarihe kadar da geçmiş iki yıla ait tahakkuk eden vergi borçlarını ödemiş olmaları gerekmektedir.

İndirimin yapılacağı yıl dâhil olmak üzere son üç yıl içinde gelir vergisi ve kurumlar vergisi mükelleflerinin beyanlarını tam ve doğru biçimde vermiş olmaları ve vergilerinin re’sen, ikmalen veya idarece tarhiyat konusu olmamış olması gerekmektedir. Kısacası herhangi bir nedenle vergi incelemesine girdiklerinde eksik beyan tespit edilmemiş olması şartı aranmaktadır.

Vergi indiriminden yararlanmak isteyen mükelleflerin geçmiş dönemlere ait vergi aslı, vergi cezaları ve gecikme faizi ve gecikme zammı gibi fer’i vergi alacakları toplamının 1.000 Türk lirasının üzerinde olmaması yani vergi borçlarını zamanında ödüyor olması lazımdır.

Gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin söz konusu vergi teşvikinden faydalanabilmeleri için son dört vergilendirme döneminde Vergi Usul Kanunu 359’uncu maddesinde sayılı vergi kaçakçılığı oluşturan fiilleri işlememiş olmaları gerekmektedir. Söz konusu fiiller aşağıdaki gibidir.

- “*Defter ve kayıtlarda hesap ve muhasebe hileleri yapmak*”,
- “*Gerçek olmayan veya işlemlerle ilgisi bulunmayan kişiler adına hesap açmak*”,
- “*Defterlere kaydı gereken hesap ve işlemleri vergi matrahının azalması sonucunu doğuracak şekilde tamamen veya kısmen başka defter, belge veya diğer kayıt ortamlarına kaydetmek*”,
- “*Defter, kayıt ve belgeleri tahrif etmek veya gizlemek veya muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge düzenlemek veya bu belgeleri kullanmak*”,
- “*Defter, kayıt ve belgeleri yok etmek veya defter sayfalarını yok ederek yerine başka yapraklar koymak veya hiç yaprak koymamak*”,
- “*Belgelerin asıl veya suretlerini tamamen veya kısmen sahte olarak düzenlemek ile bu belgeleri kullanmak*”,
- “*Maliye Bakanlığı ile anlaşması bulunan kişilerin basabileceği belgeleri izinsiz basmak*”.

Vergi kaçırmaya yönelik olarak “kasıt” unsuru ile yukarıda sayılan fiillerinden birini veya birkaçını, vergi indiriminin yapılacağı yıl dâhil son dört yıl içinde işleyerek vergi suçunu işlemiş olan ve vergi ziyana sebebiyet vermiş olan gelir ve kurumlar vergisi mükellefleri vergi indiriminden yararlanamayacaklardır. Vergi kaçakçılığı suçu vergi ceza hukuku kapsamında ağır bir suç olduğundan ve hürriyeti bağlayıcı cezayı da gerektirdiğinden vergi indiriminin kapsamı dışında bırakılmıştır.

3. SONUÇ

Teşvik edici vergi politikalarının amacı ekonomik amaçlar olabileceği gibi sosyal amacı sağlamaya yönelik de olabilir. Kaynak tahsisinde etkinliğin sağlanması, ekonomik istikrarın gerçekleşmesine katkı sunulması, ekonomik büyüme ve kalkınmaya destek sağlanması gibi ekonomik amaçların dışında toplumdaki gelir dağılımının adil hale getirilmesi için de kullanılabilir. Daha çok devletin özel kesime bazı gerekçelerle ve bazı amaçları gerçekleştirmeye yönelik sunduğu vergi teşvikleri çoğunlukla vergi mevzuatında ve uygulamada muafiyetler, istisnalar ve indirimler biçiminde yer almaktadır. Vergi teşviklerinin vergi sistemi içinde ağırlığının nispeten artmasının vergi etkinliğini bozabildiği yönünde görüşler olmakla birlikte vergilerin tek amacının mali olmadığı yani devlet hazinesine kaynak sağlama amacı olmadığı bu yüzden ekonomik ve sosyal hayata müdahale ve düzenleme aracı olarak da kullanılması gerektiği yönünde görüşler de mevcuttur. Bu

nedenlerle vergi teşviklerinin mali amacın dışında diğer amaçları gerçekleştirmek ve ekonomide ve gelir dağılımında bir denge aracı olarak kullanılması yerinde olmakla birlikte verilen teşviklerin kapsamının olabildiğince dar ve selektif olarak uygulanması etkinliğini arttıracaktır.

Vergi uyumu gösteren gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerine yukarıda bahsedildiği gibi yıllık tarh edilen vergi miktarının %5'i düzeyinde vergi indirimini sağlanması vergisini düzenli ve kanunlara uygun şekilde ödeyen vergi mükellefleri için bir ödül etkisi oluşturacaktır. Netice itibarıyla vergisini düzenli ve tam ödeyen vergi mükellefi kişilerle vergi matrahını bir biçimde erozyona uğratan veya zihniyet anlamında böyle bir eğilime sahip olan kişilerin durumlarının ayrılması gerekmektedir. Söz konusu indirim teşviki gelir ve kurumlar vergilerini yani dolaysız vergilerini düzenli ve tam olarak ödeyen mükelleflere avantaj sağlamak ve vergi uyumu tutumlarını aynı şekilde sürdürmeleri için onları motive etmektedir.

Diğer taraftan vergi ödeme zamanlarını kaçıran, geç ödeyen veya hiç ödemeyen, beyanname vermeyen veya eksik beyanda bulunan kişiler vergi indiriminden yararlanma şartlarını haiz olmadıklarından bu teşvikten yararlanamamaktadırlar. Bu kişiler getirilen vergi indirimi düzenlemesinden yararlanabilmek için zamanla düzenli, tam ve usulünce vergi ödemelerini yapma eğilimi içine girebilirler. Böyle bir durumda hem bu kişilerin vergi uyumları artmış olacaktır hem de toplumsal olarak vergi uyum seviyesi iyileşerek toplumsal vergi gayretinde artış olabilecektir.

Vergi indirimi düzenlemesi motive edici ve vergi uyumunu arttırıcı bir özelliğe sahip olmakla birlikte tek başına yeterli görülmemelidir. Vergi sisteminde zaman zaman rastlanan vergi yapılandırmaları ve vergi afları gibi düzenlemelerin sıklıkla çıkarılmaması ve muafiyet ve istisnalar gibi vergi adaletini bozucu niteliği haiz uygulamaların kapsamının olabildiğince ve vergi adaletini bozmayacak biçimde daraltılması da gereklidir. Bu gereklilik, toplumda düzenli vergi ödeme alışkanlığının kazanılması ve vergi ahlak ve vergi bilinci düzeyinin yükseltilmesi ve toplumsal vergiye gönüllü uyumun sağlanabilmesi açılarından oldukça önemli görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aktan, C.C. (2006). **Vergi Psikolojisinin Temelleri ve Vergi Ahlakı**, C.C. Aktan, D. Dileyici ve İ.Y. Vural, (Der.), Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Bildirici, Z. (1989). **Çeşitli Ülkelerde ve Ülkemizde Yatırımları Özendirici Vergi Teşvikleri**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Çamlı, A. Y. (2019). İktisadi Adalet Açısından Osmanlı Hukuk Sisteminin Ticaret Politikalarına Etkisi, **Aydın İktisat Fakültesi Dergisi**, 4 (2), 41.
- Güler, H. ve Toparlak, E. (2018). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Ölçümü ve Avrupa Birliği Ülkeleriyle Karşılaştırılması, **Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 11 (1), 212.
- İnneci, A. ve Karabulut, Ş. (2018). Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Vergi Politikaları ve Vergi Gelirlerinin Bileşimindeki Değişim, **Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 8 (2), 280.
- James, S. (2002). *Taxation, Critical Perspectives on the World Economy*, Routledge, London and New York.
- James, S. ve Clinton, A. (2004). “Tax Compliance, Self- Assessment and Tax Administration”. **Journal of Finance and Management in Public Services**.
- Kılıçaslan, H. ve Yavan, S. (2017). Türkiye’de Vergi Yükünün Değerlendirilmesi: OECD Ülkeleri İle Karşılaştırma, **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 13 (3), 37.
- Roth, A.J., Scholz, J.T. ve Witte, A.D. (1989). **Taxpayer Compliance**. An Agenda for Research: University of Pennsylvania Press.

Sour, L. (2004). An Economic Models of Tax Compliance with Individual Morality and Conformity, **Economia Mexicana**,13(1).

Teyyare, E. (2018). OECD Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi ve Kurumsal Kalite İlişkisi. **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, 14 (1), 57.

Torgler, B. (2004). “Cross-Culture Comparison of Tax Morale and Tax Compliance: Evidence from Costa Rica and Switzerland”. **International Journal of Comparative Sociology**.

Webley, P. (2004). **Tax compliance by businesses**. In Hans Sjögren & Göran Skogh (Eds). *New Perspectives on Economic Crime*, Cheltenham: Edward Elgar.

193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu

213 Sayılı Vergi Usul Kanunu

312 Seri Numaralı Gelir Vergisi Genel Tebliği

After COVID 19 Air Transportation COVID 19 Sonrasında Havayolu Taşımacılığı

Selminaz ADIGÜZEL¹

ABSTRACT

After Covid 19, international trade traffic changed direction, air transportation remained in the background compared to other modes of transport. Air transport is a fast growing mode of transport among other modes of transport in the world. This mode of transportation, which serves nationally and internationally, has an important role in the economic, social and cultural areas of the countries and regions. This is a rapidly growing mode of transport. Turkey, a country linking Asia with Europe and air transport, it is not at the desired level. Airline, which is an indispensable element of modern life, is the engine of development in the global business world, health education and tourism. Flight cancellation, late departure (flight delay) or delays due to failure to arrive at the time of arrival, false information about the flight, accident loss or baggage damage, disabled passenger denial and limited mobility are the disadvantages of airline transportation. Airline transportation, which is preferred due to its rapid access to its disadvantages, is experiencing a troubled period due to covid 19, which affected the world in 2020. The COVID-19 outbreak that started in Wuhan, China at the end of 2019 affected the whole world. With the spread of the epidemic, economic activities related to global trade declined and air transport operations declined. Countries use the airline to protect against the contagious effect of COVID-19 in line with the recommendations of the World Health Organization. Airline companies stopped most of their flight activities by first restricting transportation and then closing their borders. This situation caused a decrease in the revenues of the aviation industry, an increase in financial losses and an increase in other sectors related to the aviation sector. In this study, one of the measures taken in the aviation sector within the scope of COVID-19 was mentioned and the economic impact of the epidemic on the sector was examined. In addition, assessments of the current situation of Turkey's aviation sector has been based on the indicators. This article aims to provide business leaders with an insight into the evolving COVID-19 situation and its implications for their companies.

Keywords: COVID-19, Air Transport, International Trade Traffic, World Health Organization

ÖZET

Covid 19'dan sonra uluslararası ticaret trafiği yön değiştirdi, hava taşımacılığı diğer ulaşım modlarına göre arka planda kaldı. Hava taşımacılığı, dünyadaki diğer ulaşım modları arasında hızla büyüyen bir nakliye modudur. Ulusal ve uluslararası düzeyde hizmet veren bu ulaşım şekli, ülke ve bölgelerin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarında önemli bir role sahiptir. Bu, hızla büyüyen bir ulaşım şeklidir. Türkiye, Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlayan bir ülkedir ve hava taşımacılığı, istenen seviyede değildir. Modern yaşamın vazgeçilmez unsuru olan havayolu, küresel iş dünyasında, sağlık eğitiminde, turizmde kalkınmanın lokomotifidir. Uçuş iptali, geç kalkış (uçuş gecikmesi) veya varış anında gelememe nedeniyle yaşanan gecikmeler, uçuş hakkında yanlış bilgi, kaza kaybı veya bagaj hasarı, engelli yolcu reddi ve sınırlı hareketlilik havayolu taşımacılığının dezavantajlarıdır. Dezavantajlarına hızlı erişim sağlaması nedeniyle tercih edilen havayolu taşımacılığı, 2020 yılında dünyayı etkisi altına alan covid 19 nedeniyle hava yolu taşımacılığı sıkıntılı bir dönem yaşamaktadır. 2019'un sonunda Çin'in Wuhan kentinde başlayan COVID-19 salgını tüm dünyayı etkiledi. Salgının yayılmasıyla birlikte küresel ticaretle ilgili ekonomik faaliyetler azaldı ve hava taşımacılığı operasyonları geriledi. Ülkeler, Dünya Sağlık Örgütü'nün tavsiyeleri doğrultusunda COVID-19'un bulaşıcı etkisinden korunmak için hava yolunu kullanmaktadır. Hava yolu şirketleri, uçuş faaliyetlerinin çoğunu önce ulaşımı kısıtlayarak sonra da sınırlarını kapatarak durdurdu. Bu durum havacılık sektörünün gelirlerinin düşmesine, mali kayıplarının artmasına ve havacılık sektörü ile ilgili diğer sektörlerin artmasına neden oldu. Bu çalışmada COVID-19 kapsamında havacılık sektöründe alınan önlemlerden birine değinilmiş ve salgının sektöre olan ekonomik etkisi incelenmiştir. Ayrıca Türkiye havacılık sektörünün mevcut duruma ilişkin değerlendirmeler, göstergelere dayalı olarak yapılmıştır. Bu makale, iş liderlerine gelişen COVID-19 durumu ve şirketleri için etkileri hakkında bir bakış açısı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, hava yolu taşımacılığı, uluslararası ticaret trafiği, Dünya Sağlık Örgütü

1. THE EFFECT OF COVID-19 ON AIR TRANSPORTATION

COVID-19 crossed an inflection point during the week of February 24, 2020. Cases outside China exceeded those within China for the first time, with 54 countries reporting cases as of February 29. As of 25 May 2020, 347 697 deaths resulting from 5 392 654 laboratory-confirmed infectious cases

¹ Assist Professor Harran University Siverek Faculty of Applied Sciences, International Trade and Logistics Department, sadiguzel@harran.edu.tr, ORCID NUMBER 0000-0002-6808-2888

of coronavirus disease (COVID-19) had been reported. 1,2 Global travel contributed to the rapid growth of cases in Wuhan, China and internationally, including other Asian countries, Europe and the United States of America. (Shoi Shi, 2020. The outbreak is most concentrated in four transmission complexes China (centered in Hubei), East Asia (centered in South Korea and Japan), the Middle East (centered in Iran), and Western Europe (centered in Italy). In total, the most-affected countries represent nearly 40 percent of the global economy. The daily movements of people and the sheer number of personal connections within these transmission complexes make it unlikely that COVID-19 can be contained. The situation in China has stabilized with the implementation of extraordinary public-health measures, new cases are also rising elsewhere, including Latin America (Brazil), the United States (California, Oregon, and Washington), and Africa (Algeria and Nigeria). The US Centers for Disease Control and Prevention has set clear expectations that the United States will experience community transmission, and evidence is emerging that it may be happening already.

The shutdown affected a population of about 60 million, including 11 million in Wuhan. Although this radical move was questioned by many people due to the high economic (and other) costs associated, this approach appeared to be vindicated as the curve for the spread of the disease outside. On March 14, 2020, only Wuhan was classified as a high-risk area and the rest of the province was medium- or low-risk (Yahua Zhanga, Anming Zhangb, Jiaoe Wang, 2020) Compared to the previous year, the global aviation industry's freight load factor (FLF) recovered despite the coronavirus outbreak in December 2019. The freight load factor (FLF) for airlines in the Asia Pacific region increased by 12 percent in July 2020. Despite the slowdowns in the air freight levels since 2020, countries imposed less strict measures on air freight cargo compared to the passenger aviation, which is estimated to experience a 314 billion U.S. revenue loss in 2020. As the cross-border transportation is banned in many countries, air freight cargo may become an alternative to transport goods until the COVID-19 has been contained. Besides, since the beginning of 2020, the air freight rates between Hong Kong and Europe, and Hong Kong and North America have declined presumably due to a reduction in total demand

Table 1 Year-on-year freight load factor (FLF) change in July 2020, by region

	FLF growth/loss
Africa	15.8%
North America	13.4%
Asia Pacific	12%
Total market	11.5%
Latin America	11.1%
Europe	11%
Middle East	7.7%
(Mazareanu, 2020) Source	

2. Literature

Various studies have considered the link between the movement of people and the imported cases of COVID-19. (Zhao, , 2020.) found that the number of air passengers from Wuhan and local population can be used to explain the number of cases in the infected cities. (Ai, 2020) reported a significant and positive relationship between population movement and the number of COVID-19 cases. They argued that some cases could be avoided and prevented if the city closure was implemented earlier. However, most of these studies only consider one transport mode or the total movement of people regardless of the transport means (Yahua Zhanga, Anming Zhangb, Jiaoe Wang, 2020).

COVID-19 at a global level, owing largely to the growing availability of affordable air travel. The risk of transmission of respiratory infections on airplanes was a major concern to the public and airline industry. Some studies suggested that air transport is a mode that contributes to the accelerating and amplifying influenza propagation, as such transmission can occur in the flight or at the airports (see a comprehensive survey by (Bowen Jr., 2006.) However, other studies on the ventilation systems and patient outcomes showed that the dissemination of pathogens during the flight occurs rarely (see a good survey by (Leder, 2005)). For example, quite a few studies suggested that in-flight transmission of SARS was not common. (Wilder Smith, 2003.) Wil- der-Smith et al. (2003) reported that in-flight transmission occurred in one of the three flights with SARS patients on board. The authors note that the risk of in-flight transmission is lower than that reported for influenza, but may increase if süper spreaders are on board. However, while the transmission risk in the flight may be low, flights can carry people with the virus to new places. Bowen Jr and Laroe (2006) attempted to examine the link between air transport accessibility and the speed of SARS diffusion.

Yahua Zhanga, Anming Zhangb, Jiaoe Wang, cities with airport or HST stations tend to be large or at least medium-sized cities, and thus have higher GDP. The correlation matrix of all the independent variables suggest that moderate correlations exist between some variables, but none of them are greater than 0.6.

Yahua Zhanga, Anming Zhangb, Jiaoe Wang, examined the role that each transport mode played in diffusing the cases of COVID-19. They nvestigated the factors influencing the number of imported cases from Wuhan and the spread speed and pattern of the pandemic. The gravity model is used with a consideration of the factors of the frequencies of high-speed train (HST), coach and air ser- vices (flights) between Wuhan and the other domestic cities.

According to Zhanga, Zhangb, Wang,'s examine results cities without airports or HST stations recorded an average of 30.7 cases, while those with airports or HST stations reported an average of 87.7. The difference is not statistically significant at a significance level of 5% if equal variances are assumed. Interestingly, if unequal variances are assumed, the difference is statis- tically significant. This is also the case when the February 1, 2020 data are used. Therefore, it seems that the link between the presence of an airport or HST station and the number of cumulative confirmed cases is not very strong based on the *t*-test. For the arrival day (ARRDAY) variable, they find that cities with air- ports or HST stations recorded its first case of COVID-19 within a significantly shorter time (17.7 days) calculated from January 10, 2020, than those without such facilities (24.8 days) at the level of 1%. It seems that a transport infrastructure such as airport or HST station can speed up the spread of the virus. Yahua Zhanga, Anming Zhangb, Jiaoe Wang, found significant links between flight and HST frequencies out of Wuhan and the number of COVID-19 cases in the destination cities. The presence of an airport or HST station at a city is significantly related to the speed of the pandemic spread, but its link with the number of total confirmed cases is weak. The farther the distance from Wuhan, the lower number of cases in a city and the slower the dissemination of the pandemic. The longitude and latitude values don't have a significant relationship with the number of total cases, but can increase the speed of the COVID-19 spread.

Most of these studies only consider one transport mode or the total movement of people regardless of the transport means (Yahua Zhanga, Anming Zhangb, Jiaoe Wang, 2020, s. 37).

Shoi Shi, Shiori Tanaka, Ryo Ueno, Stuart Gilmour, Yuta Tanoue, Takayuki Kawashima, Shuhei Nomura, Akifumi Eguchi, Hiroaki Miyata & Daisuke Yoneoka have shown that the impact of travel restrictions was limited for most air- ports, with almost zero (median) change in risk of virus importation. The degree of travel restriction was assumed to be a 75% reduction in the flight volume. As a result, almost all airports would have observed a minor relative change in risk. To investigate the effect of passenger volume on the relative change in risk, they changed the passenger volume reduction from 75% to 50% or 25%. They observed a volume-dependent in- crease in risk in several

areas including North America, part of Europe and the Russian Federation. Notably, when evaluating the effect of cancelling only 25% or 50% of flights (as opposed to 75% in the original assumption), the overall geographical distribution of the relative change in risk was similar, suggesting that passenger volume has a nonlinear effect on risk and the optimal volume reduction may depend on the particular airport and its network. From results, they can conclude that travel restrictions based on reductions in passenger volume would only make a minor contribution to the prevention of virus importation among countries (Shoi Shi, 2020) (Shoi Shi, 2020, s. 518). Researchers list the countries that introduced travel restriction policies and/or experienced importation of the virus. A total of 28 countries had cases of COVID-19 as at 26 February 2020. A total of 21 of these countries imported the virus before implementing travel restrictions and seven countries imported the virus after the introduction of travel restrictions. The arrival time of the virus ranged from 39 to 80 days since the first case was identified in Wuhan on 8 December 2019.

Chinazzi et al. (2020) constructed a global meta- population disease transmission model to project the impact of travel limitations on the national and international spread of COVID-19; the results show that the travel quarantine of Wuhan delayed the overall epidemic progression by 3–5 days in mainland China. Chinazzi et al. (2020) also estimated that a reduction of 90% or more in travel to and from China would extend the period during which the importation of cases is greatly reduced. Other important studies include Bogoch et al. (2020), Gilbert et al. (2020), Lai et al. (2020), and Haider et al. (2020). Bogoch et al. (2020) analyzed international airline passenger trips from ten Chinese cities: Wuhan, Beijing, Shanghai, Kunming, Chengdu, Xiamen, Haikou, Guangzhou, Shenzhen and Hong Kong, and the results show that Taipei, Bangkok, Tokyo, Seoul and Singapore received the highest number of passengers from the aforementioned cities. Gilbert et al. (2020) and Lai et al. (2020) also used air travel data of departures from airports in the affected provinces in China. Gilbert et al. (2020) focused especially on Africa and estimated the risk of importation into each African country and the results show that Egypt, Algeria, and South Africa were the countries at highest importation risk from airport risk of importation and exportation of the COVID-19 pandemic. (Managi, 2020)

Fig. 1. Population, airport locations, and confirmed global cases of COVID-19 until March 14, 2020

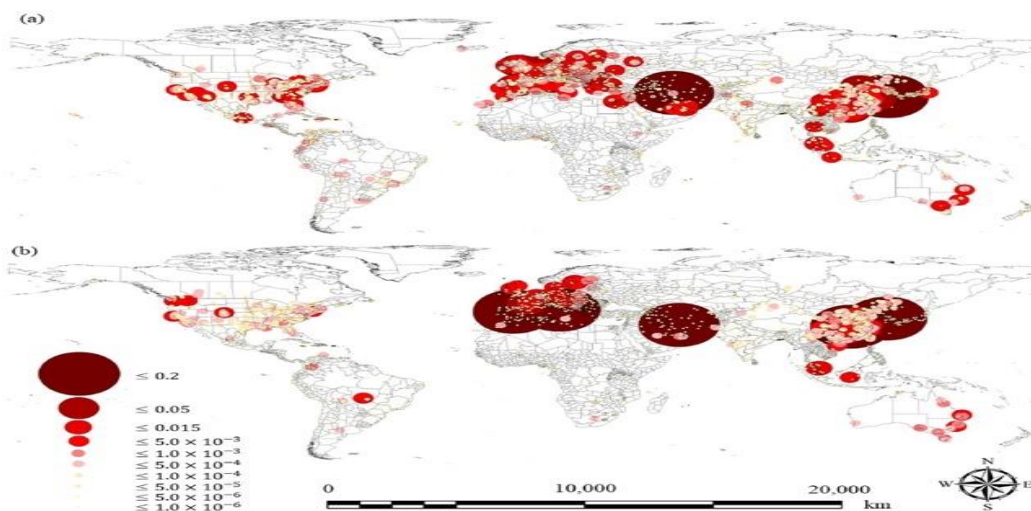
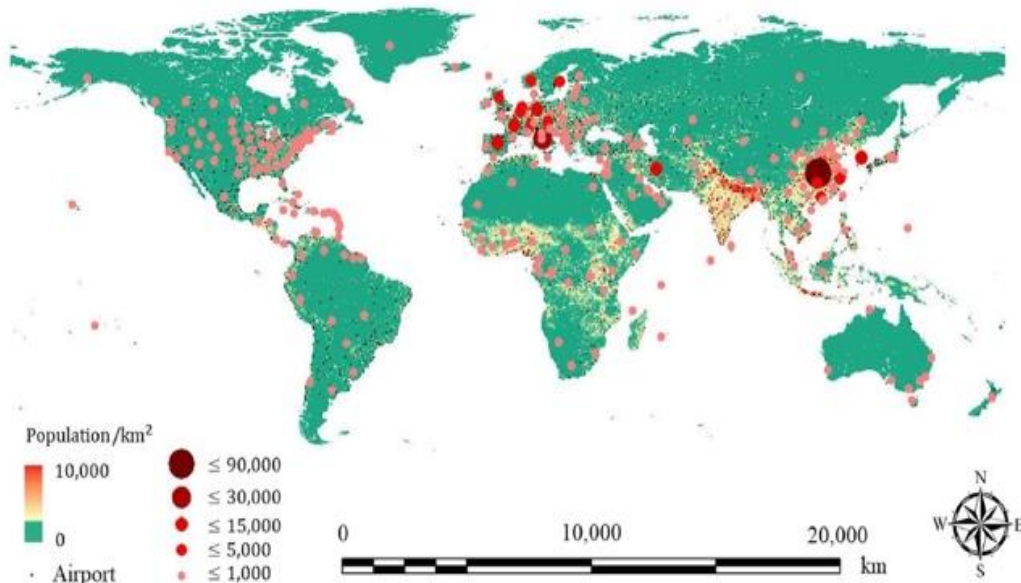

Fig. 2. Relative risk of importation (a) and exportation (b) (Unit: %). 42

Source (Hiroki Nakamura)

However, due to the travel bans imposed by several countries, it is still useful to consider some scenarios to analyze the counter measures for the spread of the COVID-19 pandemic through airport and airline travel restrictions. when air travel from an airport in the high cumulative incidence area is reduced by a larger percentage, the risk flow decreases gradually. However, even when the strictest reduction counter measure is implemented, the risk flow of importation and exportation in China, Iran, the U.S., and some countries in Europe still exists. However, as many countries can reduce the risk flow of importation and exportation, the pandemic disease still prevails in some areas. This means that it is more indispensable for these countries to undertake counter measures for COVID-19 such as home quarantine . This indicates the necessity of reducing air travel as much as possible; specifically, more than a 90% reduction is necessary in areas of high cumulative incidence. Therefore, flights must be minimized and politics should play a significant role in restricting travel to benefit individual countries as well as global health. Figs. show the results of the risk flow and the relative risk of importation and exportation of COVID-19 via airports. Fig. 1 , 2 shows the relative risk of importation and exportation of each airport and Fig. 2 shows the summarized values for each country. And some airports, including in China and Iran, have a higher risk of both importation and exportation than other airports, while some airports in Europe, especially Italy, have a higher risk of exportation than of importation. Moreover, the U.S. seems to have more airports with a relative risk of importation than with relative risk of exportation. This means that although the U.S. didn't show a high number of cumulative confirmed cases relative to the population on March 14, 2020, it has potential relative risk to import the pandemic disease (Hiroki Nakamura).

3. Covid 19 and Airline Measures

World Health Organization, Ministry of Health, Public Health Directorate, ICAO and IATA recommendations and regulations explains in detail in the line. In this context, the health status of the passengers entering the country was tried to be analyzed using thermal cameras at the airports. Medical personnel took care of the passengers with high fever symptoms; In case of doubt, passengers are banned or restricted from entering the country. In some countries, passengers have been asked to

carry health certificates indicating that they are well or have no discomfort. Since the entry of passengers and citizens from some countries with high patient density is prohibited, the flights are reduced and the spread of the disease has been tried to be prevented.

Very significant portion of cargo (70-80%) in air transportation is carried in the lower compartments of passenger aircraft, and due to the cancellation of passenger flights there has been a significant decrease in the volume of cargo transported in passenger aircraft which has resulted in an increased demand for cargo aircraft. Airlines have started to organize their passenger aircraft quickly and are now using them for cargo transportation due to increasing cargo demands which fill the void caused by the drastic decrease in passenger demand.

In some countries, passengers have been asked to carry health certificates indicating that they are well or have no discomfort. Since the entry of passengers and citizens from some countries with high patient density is prohibited, the flights are reduced and the spread of the disease has been tried to be prevented.

Very significant portion of cargo (70-80%) in air transportation is carried in the lower compartments of passenger aircraft, and due to the cancellation of passenger flights There has been a significant decrease in the volume of cargo transported in passenger aircraft which has resulted in an increased demand for cargo aircraft. The number of passenger flights canceled in this current situation is so high that the demand for airlines is many times more than the current supply. At this point, airlines that charged 80 percent of the cost of passenger aircraft to passengers and 20 percent to cargo were suddenly obliged to charge the full cost of the aircraft to cargo alone. Airlines have started to organize their passenger aircraft quickly and are now using them for cargo transportation due to increasing cargo demands which fill the void caused by the drastic decrease in passenger demand. As the transmission and spread of the disease is accelerated in airports where human activity is intense, taking precautions in aircrafts, cancellation of flights, the safety of pilots and other employees, has increased the concern and hesitation towards the aviation sector. World Health Organization's flights to protect public health. It has the power to restrict and stop. the International

Civil Aviation Organization (ICAO), International Air Transport Association (IATA), Airports Council International (ACI), Europe Aviation Crisis Coordination Center (EACCC), European Aviation Safety Agency (EASA), Organizations such as the Centers for Disease Prevention and Control (CDC), the Federal Aviation Administration (FAA) information sharing, cooperation within The WHO. For passenger safety and flight crew safety with the work of international organizations. The procedures to be followed have been prepared. Isolating the suspected patient

The procedures for the procurement of medical supplies are discussed (CAAC, 2020). Guideline for Airports (the 2nd Version), Erişim Tarihi: 23.03.2020, <https://www.iata.org/airport-> (CAAC, 2020a).

In Turkey, by The Directorate General of Civil Aviation Safety Flight Operations The Bulletin was issued on 24.03.2020 within the scope of COVID-19. To protect public health, to minimize the risk of transmission, to increase the health safety of aviation personnel a bulletin with a set of rules, rules, suggestions and recommendations; After the body temperature of all carriers is determined by thermal cameras from the entrance of the airport, the necessary disinfection procedures are performed to ensure flight safety. The ventilation, cleaning, security, etc. issues of the airport buildings are covered in detail. Air Transport Operations, Terminal Operations, Ground Handling Agencies and Representation, Supervision and Management organizations It covers all related units and personnel. Flight Operations Safety Bulletin, COVID-19 The procedures required to be implemented in the conduct of aviation activities within the scope of; World Health Organization, Ministry of Health, Public Health Directorate, ICAO and IATA recommendations and regulations explains in detail in the line. In this context, the health status of the passengers entering the country was tried to be analyzed using thermal cameras at the airports. Medical personnel took care of the passengers with high fever symptoms; In case of doubt, passengers are banned or restricted from entering the country.

Covid-19 predicts the damage caused by the pandemic as \$ 314 billion on a global scale. According to IATA's April 2020 Survey, 86 percent of the sector representatives don't foresee a recovery before 6 months. Moreover, the prolongation of this process means that the burden on airline companies becomes even heavier. US airlines expect government support.

Cargo shipped on the special flights included essential medical supplies, pharma and personal protective equipment, and routes served included US hubs and key international destinations. In 2010 the European Commission fined 11 air cargo carriers nearly €1 billion for operating a worldwide cartel that affected cargo services within the European Economic Area (EEA). The carriers coordinated their action on surcharges for fuel and security without discounts over a six-year period. The European Commission's fines on the air cargo carriers were reduced by 50 percent in relation to sales between the EEA and third countries to take into account the fact that the harm of the cartel fell outside of the EEA's jurisdiction. International maritime transport has also regularly been a target of enforcement: in 2018 the European Union levied \$ 458 million in fines on four maritime carriers for customer allocation and price-fixing for deep-sea transport of vehicles.

Turkish Airlines Cargo currently provides service with 26 cargo aircraft and MNG Airlines with 8 cargo aircraft in order to fulfill all demands at maximum capacity. However, due to the sharp decrease in the capacity of passenger aircraft, and the high cost of carrying cargo with cargo aircraft, an increase in air freight in the coming period is inevitable.

Air France KLM Martinair Cargo (AFKLMP) has formed a taskforce to define the steps needed to help ship Covid-19 vaccines. Working in close consultation with the pharma industry and related forwarders, the airline has assessed specific requirements for shipping Covid-19 vaccines when they become available.

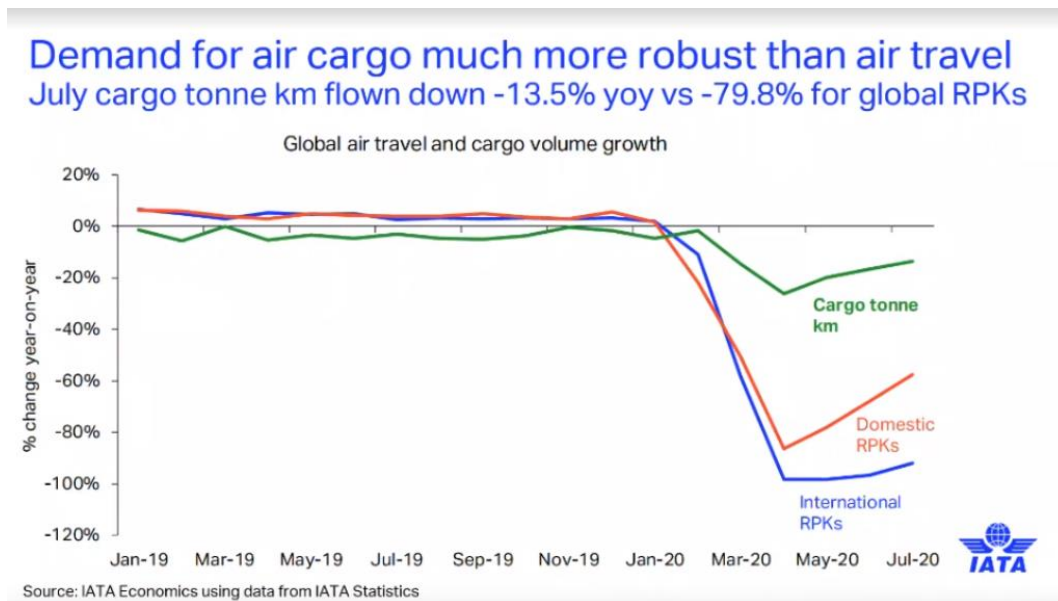
<https://www.aircargonews.net/sectors/pharma-logistics/afklmp-creates-vaccine-shipment-taskforce/>.

AFKLMP has operated over 5,500 cargo-only flights since the start of the corona crisis. United Airlines Cargo has flown its 5,000th cargo-only passenger aircraft flight since it began operating them in March. During that time, the carrier has transported almost 170m tonnes of airfreight on these cargo-only flights alone, which are operated with some of its Boeing 777s and 787 aircraft.

Since the start of the pandemic, United Cargo has also transported 48,538m tonnes of medical supplies to aid in the fight against coronavirus using a combination of cargo-only flights and the bellyhold of passenger flights.

According to World Bank global air Cargo volumes were hit much less than the passenger business. By July, we saw cargo tonne km (CTKs) just over 13% lower than a year earlier. Air cargo has been driven as governments have unlocked their economies.

Figure 3 Global Air Cargo Volumes

Cargo is following a fairly typical recession recovery cycle, unlike the air passenger business which clearly has been hit by an unprecedented shock. In a recovery period for the world economy, typically companies turn to air as their preferred mode of transport to get inventory, components, production and facilities going as quickly as possible to supply recovering demand”.

Cargo flights and transactions in warehouses are being carried out under challenging conditions as all airline companies strive to conduct cargo flights without stop-overs, and flight crews perform their duties by staying in self isolation at hotels. According to the latest announcement, Sabiha Gokcen Airport has been closed to flights for one month as from April 1st. Air cargo agencies that continue to perform their activities at both Ataturk and Istanbul Airports, face financial difficulties due to the decline in their business volumes. Despite this, the rental payments of the offices at both airports continue even though the air cargo volume has decreased significantly and these offices have become almost nonfunctional. For this reason, UTİKAD has made a request to the IGA for Istanbul Airport and for Turkish Airlines, and to the DHMI for Ataturk Airport, to temporarily suspend the rental payments of the offices at these airports <https://www.aviationturkey.com/en/content/utikad-analysis-covid-19-impact-on-the-logistics-sector-320https>

WTO members have highlighted the negative impact of the COVID-19 pandemic on the participation of developing countries in world trade. At a meeting of the Committee on Trade and Development on 7 July dedicated to Aid for Trade, members noted that developing countries' exports of goods and services have been badly affected by a global decline in demand and disruptions in production chains.

At the meeting, WTO members agreed to extend the period for implementing the current Aid for Trade work programme, "Empowering Connected, Sustainable Trade", and to schedule the next Global Review for 2022. They also agreed to work towards reflecting the impact of the COVID-19 pandemic in the work programme, possibly through an addendum (h, 2020).

Many airline bosses cling to the hope that global passenger numbers will follow the same trajectory as in the wake of previous disruptions, such as the terrorist attacks of September 11th 2001 or the global financial crisis of 2007-09 (see chart 2). After a few months of disarray, travel patterns then

reverted to normal and growth resumed. Despite the slowdowns in the air freight levels since 2020, countries imposed less strict measures on air freight cargo compared to the passenger aviation, which is estimated to experience a 314 billion U.S. revenue loss in 2020. As the cross-border transportation is banned in many countries, air freight cargo may become an alternative to transport goods until the COVID-19 has been contained. Besides, since the beginning of 2020, the air freight rates between Hong Kong and Europe, and Hong Kong and North America have declined presumably due to a reduction in total demand.

(<https://www.statista.com/statistics/415013/freight-load-factor-by-region/#statisticContainer>, 2020).

Lufthansa is talking to European governments about financial support. That may require relaxing EU state-aid rules. Mr Trump's vague talk of assistance to stricken industries, including airlines, remains just that for now.

British Airways is set to cut up to 12,000 jobs from its 42,000-strong workforce due to a collapse in business because of the coronavirus pandemic. The impact of the virus outbreak on group revenues. In the first three months of 2020 revenues fell 13% to €4.6bn (£4bn). Worse is to come warned Stephen Gunning, IAG's chief financial officer.

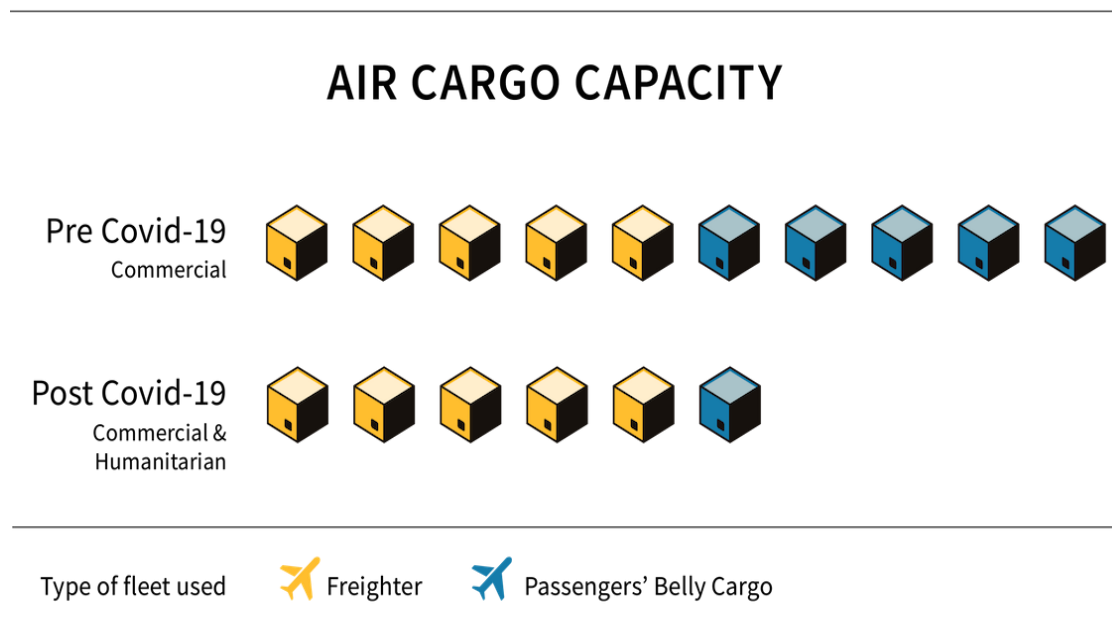
In the UK, EasyJet has laid off its 4,000 UK-based cabin crew for two months. And Sir Richard Branson has appealed to the government to help bail out his Virgin Atlantic airline with a loan thought to be up to £500m.

Elsewhere, Qantas has put 20,000 staff on leave, while Air Canada has done the same for about 15,200 employees. Norwegian Air has said it could run out of cash by mid-May. At American Airlines, about 4,800 pilots have agreed to take short-term leave on reduced pay and more than 700 are taking early retirement.

The airline can survive on its financial reserves for the moment - and take advantage of the government's job retention scheme to furlough employees for a short period. Government support of this kind is very short term. With a quick recovery it might be enough to save a large number of jobs (<https://www.bbc.com/news/business-52462660>, 2020)

Some companies are actively benchmarking their efforts against others to determine the right policies and levels of support for their people. Leaders must communicate with employees with the right level of specificity and frequency (http://www.amcham-egypt.org/bic/pdf/corona1/McKinsey_Co%20-%20COVID-19-Implications%20For%20Business.pdfA).

Figure 4 After Covid Air Cargo

Source <https://www.aircargonews.net/airlines/iata/iata-outlook-cargo-is-fo>

Figure 4 shows post Covid 19 passengers level at Belly Cargo have decreased

Compounding is the trend toward economic protectionism that was evident before the current pandemic. There is growing concern that some leading economies might soon move to develop trade policies with the goal to secure certain supply chains (e.g., pharmaceuticals, medical supplies, lithium-ion batteries) to meet their needs with domestic production. This potential supply chain evolution warrants further study and engagement by relevant stakeholders.

The International Civil Aviation Organization (ICAO), the United Nations' (UN) specialized agency for civil aviation, is collaborating with other UN organizations, including the World Health Organization (WHO), for a coordinated global response to the pandemic and to help to restore global air traffic operations.

Under Title IV, Economic Stabilization and Assistance to Severely Distressed Sectors of the United States Economy, Congress approved \$500 billion in federal assistance to severely distressed sectors of the economy as part of the larger \$2 trillion stimulus package. The approved programs include \$61 billion to the aviation sector. The Act provides support to the airline industry through loans, loan guarantees, and grants. The Act also provides relief for certain federal excise taxes, such taxes on airline passenger tickets, cargo, and aviation fuel.

Where state-level intervention is required, air cargo stakeholders, which include air carriers and freight forwarders, have asked ICAO to work with regulators and encourage:

Extension of expiring licenses, certifications or approvals e.g. pilot licenses, and dangerous goods recurrent training;

Facilitation of charter flights operating essential services, providing them greater operational and financial flexibility, as well as hoping that airlines will allocate some cargo capacity for scheduled services;

Flexibility on rules regulating transport of crews, curfews, slot amendments, etc.; and
Temporary granting of additional traffic rights (e.g., seventh freedom for cargo flights).

RESULTS

The transportation and logistics industry perform one of the most vital services of the modern globalized and interconnected world. Since the beginning of 2020, more and more countries across the globe shut down their borders and limited transportation and travel to contain the coronavirus (COVID-19) outbreak, thus, creating impediments for international trade and transportation.. As a consequence of the coronavirus outbreak, important supply chains in the logistic and transportation industry are hampered, though differently across air, freight and sea sectors. Year-on-year freight load factor (FLF) change in July 2020, by region Air freight is a crucial means of transport of goods for industries that perform under restricted timespan. Its operations enable a firm to realize a transportation within a few hours instead of days or weeks. Nonetheless, it is the least cost-effective for most of the industrial organizations. Between 2009 and 2019, air freight traffic continued to recover back to its pre-2008 crisis level. The global air freight market size is forecasted to increase between 2019 and 2022 exponentially, reaching 37 million metric tons.

The COVID-19 crisis has been emotionally challenging for many people, changing day-to-day life in unprecedented ways. For companies, business as usual isn't an option. They can start by drawing up and executing a plan to support employees that is consistent with the most conservative guidelines that might apply and has trigger points for policy changes. Governments must act to implement more liberal economic regulatory frameworks, which may be the surest way to ensure air cargo carriers can develop robust operations and fleets, as well as have the flexibility to respond to crisis situations, like the current one.

Some states have already responded to these needs. For example, the Chinese government will support air cargo operators needing to lease or to purchase freighters. Further, it will direct support toward express delivery firms to help them support expanded air services and overseas operations.

REFERENCES

- Administration, U. D. (2020). *Methods of Payment in International Trade*. <https://www.export-u.com/DOWNLOADS/Payment-Terms-Summary.pdf>.
- Ai, S. Z. (2020). Population Movement, City Closure and Spatial Transmission of the 2019-nCoV Infection in China. medRxiv.
- Bowen Jr., J. L. (2006.). Airline networks and the international diffusion of severe acute respiratory syndrome (SARS). *Geogr. J.* 172 (2), 130–144.
- CAAC. (2020a). Preventing Spread of Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) Guideline for Airports (the 2nd Version), Erişim Tarihi: 23.03.2020, <https://www.iata.org/airport-preventing-spread-of-coronavirus-disease-2019.pdf> CAAC (2020b) Preventing Spread of C.
- Hiroki Nakamura, S. M. (tarih yok). Airport risk of importation and exportation of the COVID-19 pandemic. (*Transport Policy journal homepage: http://www.elsevier.com/locate/tranpol*).
- Leder, K. N. (2005). Respiratory infections during air travel. *Intern. Med. J.* 35 (1), 50–55.
- Managi, H. N. (2020). Airport risk of importation and exportation of the COVID-19 pandemic . *Transport Policy journal homepage: http://www.elsevier.com/locate/tranpol* .
- Mazareanu, E. (2020). Statistics on "Coronavirus: impact on the aviation industry worldwide". *Aviation industry - monthly freight load factor by region 2020* .

Shoi Shi, a. S. (2020). Travel restrictions and SARS-CoV-2 transmission: an effective distance approach to estimate impact Bull World Health Organı 98:518–52).

Wilder Smith, A. P. (2003.). Low risk of transmission of severe acute respiratory syndrome on airplanes: the Singapore experience. Trop. Med. Int. Health 8 (11), 1035–1037.

Yahua Zhanga, Anming Zhangb, Jiaoe Wang. (2020). *Exploring the roles of high-speed train, air and coach services in the spread of COVID-19 in China.*

Zhao, X. L. (, 2020.). Tracking the spread of novel coronavirus (2019-nCoV) based on big data. medRxiv.

<https://www.bbc.com/news/business-52462660>. (2020, 09 10).

<https://www.statista.com/statistics/415013/freight-load-factor-by-region/#statisticContainer>. (2020).

(2020, 09). https://www.wto.org/english/news_e/news20_e/devel_09sep20_e.htm.

2019). Akademisyen yayıncılık Ekonomik Araştırmalar 1.

(2020). <https://www.fundalina.com/2020-yili-global-dijital-raporu/>. adresinden alındı

(2020). Maritime Transportation: <https://www.ipl.org/essay/Marine-Transportation-The-Problem-Of-Maritime-Transportation-FKTMKCP7EAJPR> adresinden alındı

(2020).<http://acikerisim.deu.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/20.500.12397/10879/253601.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

(2020, 08 07). <http://armatorlerbirligi.org.tr/gemi-tipleri>. adresinden alındı

Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Algıları ile Cinsel Tutumlarının İncelenmesi

Sema ÜSTGÖRÜL¹, Hıdır ÖNÜR², Huriye TEKİN ÖNÜR³

ÖZET

Bu araştırma, Ege bölgesinde bulunan bir üniversitenin Sosyoloji bölümü öğrencilerinin toplumsal cinsiyet algısı ile cinsel tutumlarının değerlendirilmesi amacıyla yapılmıştır. Çalışmanın evrenini 2019-2020 eğitim öğretim yılında bu üniversitenin Sosyoloji bölümünde kayıtlı 235 öğrenci oluşturmuştur. Öğrencilerin tümüne ulaşılması hedeflenmiş ve örneklem hesabına gidilmemiştir. Tanımlayıcı tipte olan bu araştırma gönüllü olarak katılan ve anket formlarını eksiksiz olarak dolduran 184 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada üç soru formu kullanılmıştır. Bu formlardan ilki yazarlar tarafından oluşturulmuş olup öğrencilerin tanıtıcı özelliklerini saptamaya yöneliktir. İkinci soru formu Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği ve üçüncüsü de Hendrick Cinsel Tutum Ölçeğidir. Araştırmanın verileri SPSS 20.0 istatistik programında analiz edilmiştir. Analizde sayı, yüzde ve normallik testi, Kruskal Wallis ve Mann Whitney U testi, korelasyon testi kullanılmıştır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin %87'si kadın, %93'ü 18-23 yaş aralığında, %95,7'si bekar; çoğunluğunun ailesinin toplam aylık geliri 3000 TL ve altındadır. Öğrencilerin %73,3'ü demokratik aile yapısına sahip olduğunu, %44'ü kendisini çok dindar/dindar olarak tanımladığını belirtmiştir. Öğrencilerin %38'i annesi ile, %79,3'ü babası ile cinsellik hakkında asla konuşmadıklarını; yarısından daha azı (%42,4) cinsel bilgi düzeyini yeterli bulduğunu belirtmiş; yaklaşık %70'i cinsel sağlık dersinin okullarda zorunlu ders olarak verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ölçeklerden alınan puana göre son sınıfta okuyan kadın öğrencilerin daha ideal, dengeli ve sağlıklı cinsel tutuma ve daha olumlu toplumsal cinsiyet algısına sahip oldukları saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet algısı, Cinsel tutum, Üniversite öğrencileri

ABSTRACT

This research was carried out in order to evaluate the gender perception and sexual attitudes of the students of the Sociology department of a university in the Aegean region. The population of the study was 235 students enrolled in the Sociology department of this university in the 2019-2020 academic year. It was targeted to reach all students and no sample account was used. This descriptive research was carried out with 184 students who voluntarily participated in the research and filled the questionnaire forms completely. Three questionnaires were used in the research. The first of these forms was created by the authors and aimed to determine the introductory features of the students. The second questionnaire is the Gender Perception Scale and the third is the Hendrick Sexual Attitude Scale. The data of the research were analyzed in SPSS 20.0 statistics program. In the analysis, number, percentage and normality test, Kruskal Wallis and Mann Whitney U test, correlation test were used.

In the study, 87% of the students participating are women, 93% are between the ages of 18-23, 95.7% are single; the total monthly income of the family of the majority of students is 3000 TL and below. 73.3% of the students stated that they have a democratic family structure, 44% stated that they define themselves as very religious / religious. 38% of the students stated that they never talked about sexuality with their mother and 79.3% with their father; less than half (42.4%) stated that they found the level of sexual knowledge sufficient; approximately 70% stated that sexual health lessons should be given as compulsory lessons in schools. According to the score from the scales; it was found that female students studying in the senior year have more ideal, balanced and healthy sexual attitude and more positive gender perception.

Keywords: Gender perception, Sexual attitude, University students

¹ Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, sema84car@hotmail.com, ORCID no: 0000-0002-8163-726X

² Manisa Celal Bayar Üniversitesi, hidir.onur@cbu.edu.tr, ORCID no: 0000-0001-6470-2595

³ Manisa Celal Bayar Üniversitesi, huriye.onur@cbu.edu.tr, ORCID no: 0000-0002-6957-9124

Giriş

Toplumsal cinsiyet, biyolojik olan kadın ve erkek cinsiyetinin toplum tarafından nasıl algılandığını, nasıl düşünüldüğünü ve nasıl davranmalarını beklediğine ilişkin kadınlık ve erkeklik değerleri, yargıları ve rolleri açıklamaya yönelik çok boyutlu bir kavramdır (Altınova-Duyan, 2013: 9; Esen, 2017: 47). Kadının ve erkeğin sosyal olarak belirlenen rol ve sorumluluklarını ifade eden ve sosyal yapılanma sonucu oluşan toplumsal cinsiyet kavramı, tarihsel süreç içerisinde toplumlar arasında ve zaman içinde farklılık göstermekte, değişebilmekte ve değiştirilebilmektedir (Altınova-Duyan, 2013: 10).

Toplumsal cinsiyet rolleri ise; geleneksel olarak cinsiyetlere yönelik toplum tarafından belirlenen özellikler ve davranışlar olarak tanımlanmaktadır. Bireylerin biyolojik farklılıkları içinde yaşadıkları topluma ait kadına ve erkeğe uygun görülen haklar, statü ve kişilik özellikleri ile şekillenip toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına dönüştürülmekte ve nesilden nesile aktarılmaktadır (Aydın, vd. 2016: 225). Literatürde kadın ve erkek cinsiyetine özgü toplumsal cinsiyet kalıp yargıları incelendiğinde erkeklerin korkusuz, güçlü, güvenli, saldırgan ve soğukkanlı; kadınların ise şefkatli, duygusal, hassas, narin, bağımlı, boyun eğen, bakım veren gibi özelliklerle tanımlandığı görülmektedir (Çelik, vd. 2013: 182; Altuntaş-Altınova 2015; Esen, vd. 2017). Aile ortamı başta olmak üzere toplumsal yaşamın birçok alanında kadına ve erkeğe yüklenen kalıp yargılar, kadınlar aleyhine bir ayrımcılık yaratarak toplumsal cinsiyet eşitsizliğine neden olmaktadır (Çelik, vd. 2013: 182; Kahraman, vd. 2014: 815). Bu eşitsizlik, cinsiyete dayalı çeşitli ayrımcılık ve engellemelerle güçlenmekte; sadece kadınların değil, tüm toplumun ekonomik, siyasal, kültürel gelişmesi önünde ciddi bir engel haline gelmektedir. Kadın ve erkeklere eşit olanaklar sunulmayan bir toplumda, demokrasinin varlığından söz edilemeyeceği belirtilmektedir (Özaydınlık, 2014: 108). Dünya Ekonomik Forumu'nun (WEF) Küresel Toplumsal Cinsiyet Açığı Endeksi 2020'de yaptığı araştırmaya göre Türkiye toplumsal cinsiyet eşitsizliğinde 153 ülke arasında 130. sırada yer aldığı ifade edilmektedir (<http://bianet.org/english/women>). Bu bağlamda Dünya Sağlık Örgütü, kadınların eğitiminin artırılması, güçlendirilmesi ve her iki cinsiyete dair toplumsal cinsiyet kalıp yargıları ile mücadele edilmesini toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin azaltılması için en önemli hedef politika olarak kabul etmektedir (www.who.int/gender-equity-rights/en/ son erişim tarihi: 24.06.2020).

Cinsellik kavramı insanın sadece bedensel değil; duygusal, düşünsel ve toplumsal bütünlüğünü sağlayan, kişilik gelişimi, iletişim ve sevginin paylaşımını olumlu yönde zenginleştiren sağlıklı olma hali olarak tanımlanmaktadır (Duman, 2019: 25). Bununla birlikte cinsellik, kişinin hem üreme yeteneği ile türünün devam etmesini sağlayan hem de kendi içsel ve bedensel arzularla denge içinde varlığını ve sosyalizasyonunu sürdüren pozitif bir güç olarak kabul edilmektedir (Evcili-Gölbaşı, 2017: 30). Cinsel sağlık ise, tüm yaş gruplarındaki bireylerin cinsel tutum ve davranışlarını içeren (Gültürk, vd. 2018: 64), cinsellikle ilgili fiziksel, zihinsel ve sosyal refah durumu olup, cinsellik ve cinsel ilişkilere olumlu ve saygılı bir yaklaşımın yanı sıra zorlama, ayrımcılık ve şiddetten uzak, zevkli ve güvenli cinsel deneyimlere sahip olma olasılığı olarak tanımlanmıştır (WHO, 2020). Cinsel davranışlar bireylerin değerlerinden, inanışlarından, duygularından, kişiliklerinden, tutumlarından, fiziksel görünüşleri ve içinde yaşadıkları toplumlardan etkilenmektedir (Bal-Şahiner, 2015: 224). Dolayısıyla cinselliğin algılanması ve cinselliğe yüklenen anlam toplumdaki topluma ve aynı toplum içinde bireyden bireye farklılıklar gösterebilmektedir (Özsoy-Bulut, 2017: 55).

Toplumların önemli sağlık sorunları arasında yer alan cinsel yolla bulaşan enfeksiyonlar, aile planlaması eksikliği, cinsel istismar ve adolesan gebeliği gibi birçok toplumsal problem, bireyin cinselliği ile bağlantılı olup, bireylerin cinsel tutum ve davranışlarından doğrudan etkilenmektedir. Kişilerin cinsel tutumları ve bu tutumlarda etkili olan faktörlerin tanımlanması, yapılacak olan cinsellik ile ilgili çalışmalarda araştırmacılara yön gösterecek ve bireylerin cinsel sağlığını yükseltmek için gerekli girişimler planlanacaktır. Türkiye'de cinsel tutum ve davranışlar ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde bunların genellikle tıp, hemşirelik ve ebelik alanlarında ve öğrenci grupları üzerinde yürütüldüğü, bununla birlikte sosyal bilimler alanında bu tür araştırmaların fazla yapılmadığı veya genellikle kadın bedeni ile sınırlandırıldığı görülmektedir. Halbuki toplum bir bütün olarak ele alındığında cinsel tutum ve algıların kültürel yapı içinde önemli bir yer oluşturduğu

söylenbilir. Dahası kadına yönelik cinsel şiddet, taciz, tecavüz, cinsel yönelim bozukluğu gibi pek çok sorunun temelinde yetersiz ve sağlıklı cinsel sosyalleşme olduğu bilinmektedir. Cinselliğin konuşulmaması gereken bir konu, bir tabu olarak görülmesi ve kulaktan dolma bilgilerle bu alanın inşa edilmiş olması söz konusu sosyalleşme problemlerinin ilk akla gelen nedenleri arasında olduğu söylenebilir. O nedenle bu çalışmada sosyolog adayları olarak değerlendirilebilecek olan sosyoloji bölümü öğrencilerinin toplumsal cinsiyet algıları ile cinsel tutumlarının incelenmesinin yerinde olacağı, akademik alandaki boşluğun giderilmesine katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Bu çalışmanın ilgili alanda bir durum tespiti niteliğinde olması, temel problemlerin saptanması ve olası çözüm önerilerinin geliştirilmesi bakımından önem taşımaktadır.

GEREÇ VE YÖNTEM

Araştırmanın Tipi

Bu araştırma tanımlayıcı ve kesitsel tipte bir araştırma olup nicel araştırma yöntemi kapsamında anket tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini 2019-2020 eğitim öğretim yılında Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde kayıtlı tüm öğrenciler (235 öğrenci) oluşturmaktadır. Bu çalışmada örneklem hesabına gidilmemiş ve tüm öğrencilere ulaşılması hedeflenmiştir. Araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden ve anket formlarını eksiksiz tamamlayan 184 öğrenciyle araştırma gerçekleştirilmiştir.

Veri Toplama Araçları ve Yöntemi

Araştırma verileri araştırmacılar tarafından geliştirilmiş olan Öğrencilerin Tanıtıcı Özellikleri Soru Formu, Altınova ve Duyan (2013) tarafından geliştirilmiş olan Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği ve Hendrick Cinsel Tutum Ölçeği kullanılarak toplanmıştır.

Öğrencilerin Tanıtıcı Özellikleri Soru Formu: Araştırmacılar tarafından hazırlanan bu form 18 sorudan oluşmaktadır. Bu formda öğrencilerin yaş, cinsiyet, medeni durum, algılanan dindarlık düzeyi, yaşamının çoğunlukla geçtiği yer, ailesinin aylık toplam gelir düzeyi, anne ve babasının eğitim durumları, aile tipi ve niteliği, cinsel eğitim alıp almadıkları ve cinsel eğitim konusunda ne düşündükleri gibi sorular yer almaktadır.

Hendrick Cinsel Tutum Ölçeği (HCTÖ) : Hendrick ve arkadaşları tarafından (2006) cinsel tutumları belirlemek amacıyla geliştirilmiş olan bu ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması Karaçam ve arkadaşları (2012) tarafından yapılmıştır. Ölçek dört alt boyuttan oluşmakta ve toplam 23 madde içermektedir. Her bir madde 1-5 puan arasında değerlendirilmektedir. Ölçeğin doğum kontrolü ve paylaşım alt boyutundaki sorular ters puanlanmakta olup, ölçeğin toplam puanı değerlendirme için uygun görülmemektedir. Ölçeğin alt boyutları *onaylayıcılık* (1-10. madde), *doğum kontrolü* (11-13. madde), *paylaşım* (14-18. madde) ve *araç* (19-23. madde) olarak isimlendirilmektedir. Bunlardan *onaylayıcılık* gelişigüzel cinselliği; *doğum kontrolü* sorumlu ve hoşgörülü cinselliği; *paylaşım* idealist cinselliği; *araç* ise biyolojik ve faydacı cinselliği ifade etmektedir. Ölçeğin *onaylayıcılık* ve *araç* alt boyutlarından alınan yüksek puanlar bireyin ideal, sağlıklı ve dengeli cinsel tutum içerisinde olduğunu, ters kodlanan *doğum kontrolü* ve *paylaşım* alt boyutlarından alınan yüksek puanlar ise bireyin kendini merkeze alan cinsel yaşam içerisinde olduğunu ve idealden uzak cinsel tutuma sahip olduğunu göstermektedir (Hendrick, vd. 2006: 76-86; Karaçam, v. 2012: 138-144).

Cronbach alfa katsayısı Onaylayıcılık alt boyutu için 0,86; doğum kontrolü alt boyutu için 0,84; paylaşım alt boyutu için 0,66; araç alt boyutu için 0,69 olarak bulunmuştur (Karaçam, vd. 2012: 138-144). Bu çalışmada ise cronbach alfa katsayısı onaylayıcılık alt boyutu için 0,87; doğum kontrolü alt boyutu için 0,85; paylaşım alt boyutu için 0,75; araç alt boyutu için ise 0,72 olarak saptanmıştır.

Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği (TCAÖ): Bireylerin toplumsal cinsiyete yönelik algılarını değerlendirmek amacıyla Altınova ve Duyan (2013) tarafından geliştirilen, tek boyutlu ve 25 maddelik bir ölçektir. 5'li Likert tipinde (1= kesinlikle katılmıyorum, 5= kesinlikle katılıyorum) puanlanan bu ölçekte yer alan maddelerin bir kısmı ters girişli olup ölçekten alınabilecek en düşük puan 25, en yüksek puan ise 125'tir. Ölçekten alınan yüksek puanlar toplumsal cinsiyet algısının olumlu (eşitlikçi) olduğunu ifade etmektedir. Ölçeğin geçerliğini test etmek amacıyla yapılan açıklayıcı faktör analizinde ölçeğin tek boyuttan oluştuğu belirlenmiş ve Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı 0,87 olarak bulunmuştur (Altınova-Duyan, 2013: 9-22). Bu araştırmada ölçeğin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı 0,89 olarak saptanmıştır.

Verilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi

Veriler, 2019-2020 eğitim öğretim yılı güz yarıyılında (15 Kasım-15 Aralık) araştırmacılar tarafından öğrencilerin ders sonrası zamanlarına denk gelecek şekilde toplanmıştır. Veriler toplanmadan önce öğrencilere çalışmanın amacı hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmaya katılımda gönüllülüğün esas olduğu, verecekleri yanıtların gizli tutulacağı ve yalnızca bilimsel veri olarak değerlendirileceği, soruların rahatsızlık vermesi durumunda anketi doldurmaktan istedikleri zaman vazgeçebilecekleri, kimlik bilgilerinin gizli kalması açısından verilen formlar üzerine isim yazılmaması gerektiği konularında açıklama yapılmıştır.

Verilerin toplanması ve değerlendirilmesinde, araştırmanın raporlanmasında tüm araştırmacılar eşit düzeyde sorumluluk üstlenmiştir.

Toplanan araştırma verileri SPSS 20.0 istatistik programına girilmiş ve sayı, yüzde ve normallik testi, Kruskal Wallis ve Mann Whitney U testi, korelasyon testi kullanılarak analiz edilmiştir.

Bulgular

Öğrencilerin HCTÖ toplam puan ortalaması 80,95±9,2; onaylayıcılık alt boyut puan ortalaması 36,9±8,1; doğum kontrolü alt boyut puan ortalaması 12,8±2,4; paylaşım alt boyut puanı ortalaması 15,0±4,2 ve araç alt boyut puanı ortalaması 16,3±4,1 olarak belirlenmiştir. Öğrencilerin TCAÖ toplam puanı ise 111,8±11,4 olarak saptanmıştır. Ölçeklerin toplam puan ortalamaları ve cronbach alfa değerleri Tablo 1'de belirtilmiştir.

Tablo 1. Öğrencilerin HCTÖ Alt Boyutlarından Aldıkları Toplam Puan Ortalamaları ile TCAÖ Toplam Puan Ortalamaları ve Cronbach Alfa Katsayılarının Dağılımı (n=184)

Ölçekler	Madde sayısı	Ortalama ± Std.Sapma	Cronbach alfa	
Hendrick Cinsel Tutum Ölçeği Alt Boyutları	Onaylayıcılık	1-10	36,9±8,1	0,87
	Doğum kontrolü	11-13	12,8±2,4	0,85
	Paylaşım	14-18	15,0±4,2	0,75
	Araç	19-23	16,3±4,1	0,72
	Toplam	1-23	80,95±9,2	0,67
Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği	1-25	111,8±11,4	0,89	

Araştırmaya katılan öğrencilerin büyük çoğunluğu (%87,0) kadın cinsiyetine sahip olup, hemen hemen yarısı (%49,5) 21-23 yaşları arasındadır. Öğrencilerin tamamına yakını (%95,7) bekar, %84,2'si çekirdek aile yapısına sahip ve %62,5'inin yaşamı çoğunlukla metropol/ şehirde geçmiştir. Öğrencilerin dörtte üçü (%73,3) demokratik aile yapısına sahip olduğunu ifade etmiştir. Öğrencilerin %44'ü Manisa veya çevresinde ailesiyle birlikte ikamet etmekte, %44'ü de öğrenci yurtlarında kalmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunluğu (44,1) kendisini dindar veya çok dindar olarak nitelemektedir. Anne ve babalarının çoğunluğu lise mezunu olup annesi üniversite mezunu

olan öğrencilerin oranı %9,8; babası üniversite mezunu olan öğrencilerin oranı ise %20,1 düzeyindedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunluğunun ailesinin toplam aylık geliri 3000 TL ve altındadır. Öğrencilerin %38,0'ı annesi ile, %79,3'ü ise babası ile asla cinsellik hakkında konuşmadığını belirtmiştir. Öğrencilerin %55,4'ü daha önce cinsellik hakkında bilgi almış olduğunu belirtmiş olmasına rağmen, cinsel bilgi düzeyinin yeterli olduğunu düşünen öğrencilerin oranı %42,4'tür. Öğrencilerin büyük çoğunluğu(%66,9) cinsel sağlık dersinin zorunlu ders olması gerektiğini ifade etmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Öğrencilerin Tanıtıcı Özelliklerinin Dağılımı

Öğrencilerin tanıtıcı özellikleri	N	%	Öğrencilerin tanıtıcı özellikleri	N	%	Öğrencilerin tanıtıcı özellikleri	N	%									
Cinsiyet			Hayatının geçtiği yer			Anneniz ile cinsellik hakkında konuşuyor musunuz?											
									Kadın	160	87,0	Köy/kasaba	12	6,5	Asla konuşmuyorum	70	38,0
									Erkek	23	12,5	İlçe/küçük il	57	31,0	Bazen konuşuyorum	83	45,1
									Diğer	1	0,5	Şehir/metropol	115	62,5	Sıklıkla konuşuyorum	16	8,7
															Her zaman konuşuyorum	15	8,2
Yaş			Anne eğitim durumu			Babanız ile cinsellik hakkında konuşuyor musunuz?											
									18 yaş altı	2	1,0	Okuryazar değil/Okuryazar	18	9,8	Asla konuşmuyorum	146	79,3
									18-20 yaş	80	43,5	İlkokul	55	29,9	Bazen konuşuyorum	34	18,5
									21-23 yaş	91	49,5	Ortaokul	36	19,5	Sıklıkla konuşuyorum	1	0,5
									24 ve üzeri	11	6,0	Lise	57	31,0	Her zaman konuşuyorum	3	1,6
			Üniversite	18	9,8												
Sınıfı			Baba eğitim durumu			Cinsellik hakkında daha önce bilgi aldınız mı?											
									1.sınıf	51	27,7	Okuryazar değil/Okuryazar	10	5,5	Evet	102	55,4
									2.sınıf	47	25,5	İlkokul	39	21,2	Hayır	82	44,6
									3.sınıf	47	25,5	Ortaokul	44	23,9			
									4.sınıf	39	21,2	Lise	54	29,3			
			Üniversite	37	20,1												
Medeni durum			Aile yapısı			Size göre cinsel bilgi düzeyiniz nasıldır?											
									Evli	4	2,2	Baskıcı	38	20,7	Yeterli	78	42,4
									Bekar	176	95,7	Demokratik	135	73,3	Kararsızım	76	41,3
									Nişanlı/sözlü	3	1,6	İlgisiz	11	6,0	Yetersiz	30	16,3
Boşanmış	1	0,5															
Aile tipi			Yaşadığı yer			Cinsel sağlık eğitimi sizce kim vermeli?											
									Aile								
									Yalnız								
									Yurt			81	44,0	Uzman hekim	130	70,7	
									Hemcinsleri ile beraber evde			6	3,3	Hemşire-ebe	11	6,0	
									Çekirdek	155	84,2	Karşı cinsten arkadaşları ile evde	12	6,5	Öğretmen/Öğretim elemanı	21	11,5
Geniş	20	10,9	Akrabaları ile	2	1,1	Aile	15	8,2									
Parçalanmış	9	4,9				Alanında uzman/ seksolog	7	3,8									
Ailenin aylık geliri			Dindarlık algısı			Cinsel sağlık dersi zorunlu olmalı mı?											
									3000TL ve altı	84	45,7	Çok dindarım/ Dindarım	81	44,1	Evet	123	66,9
									3001-6000TL	64	34,8	Fikrim yok	37	20,1	Emin değilim	54	29,3
									6001-10.000TL	36	19,6	Dindar değilim	47	25,5	Hayır	7	3,8
												Hiç dindar değilim	19	10,3			

Tablo 3. Öğrencilerin Tanıtıcı özelliklerinin Hendrick Cinsel Tutum Ölçeği ve Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği ile ilişkisi

Öğrencilerin tanıtıcı özellikleri		Hendrick Cinsel Tutum Ölçeği								Toplumsal Cinsiyet Algısı toplam puanı	
		Onaylayıcılık		Doğum kontrol		Paylaşım		Araç		Ort±SS	Test
		Ort±SS	Test	Ort±SS	Test	Ort±SS	Test	Ort±SS	Test		
Cinsiyet	Kadın	37,7±7,7	X ² =11,159	12,8±2,5	X ² =3,167	14,9±4,2	X ² =2,251	16,6±4,0	X ² =10,080	114,3±9,0	X ² =31,399
	Erkek	31,4±8,7	df=2	12,6±2,2	df=2	16,2±4,0	df=2	13,6±4,2	df=2	95,9±14,6	df=2
	Diğer	26,0±8,1	p=0,04	9,0±0,0	p=0,205	15,0±0,0	p=0,325	15,0±0,0	p=0,006	108,0±0,0	p=0,000
Yaş	18 yaş altı	36,5±6,4		15,0±0,0		16,5±3,5		21,0±2,8		100,5±29,0	
	18-20 yaş	36,9±8,7	X ² =0,608	12,7±2,3	X ² =3,313	14,8±3,9	X ² =1,617	15,6±4,5	X ² =7,451	111,5±11,2	X ² =0,763
	21-23 yaş	37,0±7,9	df=3	12,8±2,7	df=3	15,0±4,5	df=3	16,8±3,9	df=3	112,6±11,8	df=3
	24 ve üzeri	35,4±6,1	p=0,894	13,1±1,4	p=0,346	16,5±3,5	p=0,656	15,6±2,8	p=0,059	112,4±9,0	p=0,858
Sınıfı	1.sınıf	37,1±9,0		12,7±2,3		15,2±4,5		15,2±4,7		109,9±11,5	
	2.sınıf	36,6±8,2	X ² =2,081	12,7±2,2	X ² =6,743	15,6±4,1	X ² =8,357	16,0±3,8	X ² =9,708	111,8±12,4	X ² =3,745
	3.sınıf	37,8±8,2	df=3	12,2±3,3	df=3	13,5±4,3	df=3	17,4±3,9	df=3	112,9±10,5	df=3
	4.sınıf	35,7±6,7	p=0,556	13,7±1,6	p=0,081	16,0±3,4	p=0,039	16,6±3,8	p=0,021	113,7±11,7	p=0,290
Aile yapısı	Baskıcı	38,8±7,9	X ² =3,735	12,1±2,9	X ² =6,271	14,0±4,5	X ² =5,611	17,1±4,1	X ² =2,676	112,1±8,9	X ² =1,084
	Demokratik	36,6±8,0	df=3	12,8±2,3	df=3	15,1±4,1	df=3	16,1±4,2	df=3	111,5±12,2	df=3
	İlgisiz	33,7±8,6	p=0,155	14,3±1,2	p=0,043	17,5±3,3	p=0,060	15,1±3,0	p=0,262	114,9±8,6	p=0,582
Anne eğitim durumu	Okuryazar değil/Okuryazar	39,8±7,5		12,8±3,1		15,6±4,5		15,5±4,3		110,7±12,8	
	İlkokul	38,9±7,4		12,7±2,3		14,8±3,9		16,1±3,5		110,4±11,7	
	Ortaokul	35,9±7,4	X ² =8,618	12,5±2,8	X ² =1,415	14,5±3,9	X ² =2,369	17,0±4,5	X ² =2,380	111,3±11,8	X ² =2,575
	Lise	35,5±8,7	df=3	13,1±2,2	df=3	15,4±4,6	df=3	16,4±4,4	df=3	113,3±10,7	df=3
	Üniversite	33,9±8,5	p=0,035	12,8±2,3	p=0,702	15,3±4,1	p=0,499	15,5±4,3	p=0,497	114,0±10,6	p=0,462
Baba eğitim durumu	Okuryazar değil/Okuryazar	34,4±10,1		13,6±1,7		16,2±5,3		16,4±4,9		107,4±14,5	
	İlkokul	39,2±7,8		11,6±3,0		14,4±4,6		16,7±3,4		110,7±11,0	
	Ortaokul	37,8±7,2	X ² =6,351	13,3±2,2	X ² =12,050	14,7±3,9	X ² =0,988	16,7±4,5	X ² =1,090	111,9±11,5	X ² =1,897
	Lise	35,6±7,9	df=3	12,8±2,2	df=3	15,1±3,9	df=3	15,9±4,2	df=3	111,9±11,4	df=3
	Üniversite	35,6±8,9	p=0,096	13,1±2,5	p=0,007	15,7±4,2	p=0,804	15,8±4,3	p=0,780	113,7±11,3	p=0,594
Dindarlık algısı	Çok dindarım/ Dindarım	40,5±6,9		12,5±2,5		14,0±4,3		17,0±4,6		110,5±11,2	
	Fikrim yok	38,1±7,1	X ² =26,600	12,9±2,2	X ² =1,885	15,6±3,7	X ² =6,480	16,4±3,9	X ² =4,716	111,0±12,9	X ² =5,078
	Dindar değilim	33,3±7,1	df=2	12,9±2,7	df=2	15,7±4,3	df=2	15,2±3,6	df=2	114,5±9,4	df=2
	Hiç dindar değilim	27,9±6,8	p=0,000	13,4±2,0	p=0,390	16,7±4,0	p=0,039	15,3±3,1	p=0,095	112,5±13,3	p=0,079

Tablo 3 devamı. Öğrencilerin tanıtıcı özelliklerinin Hendrick Cinsel Tutum Ölçeği ve Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği ile ilişkisi

Öğrencilerin tanıtıcı özellikleri	Hendrick Cinsel Tutum Ölçeği								Toplumsal Cinsiyet Algısı toplam puanı	
	Onaylayıcılık		Doğum kontrol		Paylaşım		Araç		Test	Test
		Test		Test		Test		Test		
Annemiz ile cinsellik hakkında konuşuyor musunuz?										
Asla konuşmuyorum	37,6±8,1		12,5±2,5		15,0±4,1		16,7±4,1		109,9±12,1	
Bazen konuşuyorum	37,2±8,2	X ² =4,067	12,7±2,6	X ² =4,037	14,7±4,4	X ² =1,455	16,2±4,4	X ² =3,360	112,1±10,9	X ² =7,489
Sıklıkla konuşuyorum	33,1±9,1	df=3	13,8±1,5	df=3	16,4±3,4	df=3	16,3±3,8	df=3	114,4±13,4	df=3
Her zaman konuşuyorum	35,7±6,7	p=0,254	13,0±2,1	p=0,257	15,7±4,1	p=0,693	14,6±3,3	p=0,339	116,9±6,0	p=0,058
Babanız ile cinsellik hakkında konuşuyor musunuz?										
Asla konuşmuyorum	37,5±8,0		12,6±2,6		14,8±4,3		16,5±4,2		112,4±10,2	
Bazen konuşuyorum	34,8±7,5	X ² =5,168	13,2±1,8	X ² =2,060	15,7±3,4	X ² =5,092	15,5±4,0	X ² =2,706	110,8±14,5	X ² =3,173
Sıklıkla konuşuyorum	38,0±0,0	df=3	15,0±0,0	df=3	21,0±0,0,	df=3	18,0±0,0	df=3	74,0±13,0	df=3
Her zaman konuşuyorum	26,7±14,5	p=0,160	13,7±2,3	p=0,560	18,3±4,0	p=0,165	14,7±5,7	p=0,439	110,0±11,4	p=0,366
Cinsellik hakkında daha önce bilgi aldınız mı?										
Evet	36,8±8,1	MWU=4120,5	13,1±2,4	MWU=3463,0	15,3±4,1	MWU=3832,0	16,4±4,1	MWU=3956,0	113,2±10,9	MWU=3403,0
Hayır	36,9±8,2	p=0,864	12,4±2,4	p=0,036	14,7±4,2	p=0,328	16,0±4,2	p=0,528	110,2±11,8	p=0,030
Size göre cinsel bilgi düzeyiniz nasıldır?										
Yeterli	34,6±8,1	X ² =10,428	12,9±2,4	X ² =1,004	15,7±4,0	X ² =6,512	15,7±3,8	X ² =2,817	109,3±12,8	X ² =5,133
Kararsızım	38,5±7,8	df=2	12,8±2,3	df=2	15,0±4,4	df=2	16,5±4,2	df=2	113,5±10,7	df=2
Yetersiz	38,7±7,4	p=0,005	12,3±3,0	p=0,605	13,5±4,1	p=0,039	17,1±4,7	p=0,244	114,3±7,8	p=0,077
Cinsel sağlık dersi zorunlu olmalı mı?										
Evet	36,6±7,6	X ² =0,787	13,0±2,3	X ² =3,453	15,5±4,1	X ² =4,094	16,5±3,9	X ² =4,429	113,3±11,0	X ² =8,886
Emin değilim	37,2±8,9	df=2	12,4±2,5	df=2	14,1±4,2	df=2	15,5±4,6	df=2	109,6±10,9	df=2
Hayır	38,1±10,8	p=0,675	11,6±4,1	p=0,178	15,0±5,2	p=0,129	18,0±4,4	p=0,109	103,3±17,2	p=0,012

Öğrencilerin tanıtıcı özelliklerinin Hendrick Cinsel Tutum Ölçeği alt puanları ile ve Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği toplam puanı arasındaki ilişki Tablo 3'te gösterilmiştir. Kadın cinsiyetine sahip, anne eğitim seviyesi düşük olan ve kendini çok dindar/dindar olarak ifade edenlerin Hendrick Cinsel Tutum Ölçeğinin onaylayıcılık alt boyut toplam puanı istatistiksel olarak yüksek bulunmuştur. İlgisiz aile yapısına sahip olan öğrencilerin Hendrick Cinsel Tutum Ölçeğinin doğum kontrol alt boyut puanı istatistiksel olarak yüksek iken, baba eğitim seviyesi ilköğretim olan öğrencilerin istatistiksel olarak düşük bulunmuştur. Öğrencilerin dördüncü sınıfta okuyanları ile kendini hiç dindar değilim diye ifade edenlerin Hendrick Cinsel Tutum Ölçeğinin paylaşım alt boyut toplam puanı istatistiksel olarak anlamlı ve yüksek bulunmuştur. Kadın cinsiyetine sahip olan öğrencilerin Hendrick Cinsel Tutum Ölçeğinin araç alt boyut toplam puanı istatistiksel olarak yüksek olup, birinci sınıfta okuyanları istatistiksel olarak düşük bulunmuştur. Öğrencilerin yalnızca erkek cinsiyetine sahip olanların Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği toplam puanı istatistiksel olarak anlamlı ve düşük bulunmuştur (Tablo 3 ve Tablo 3 devamı). Öğrencilerin aile yapısı, aylık gelir durumu, yaşadığı yer ve medeni durumu ile ölçek toplam puanları arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır (tabloda verilmedi).

Tablo 4. Toplumsal Cinsiyet Algısı Toplam Puanı ile Hendrick Cinsel Tutum Ölçeği Alt Boyutları Toplam Puanları Arasındaki Korelasyonun Dağılımı

Ölçekler		Onaylayıcılık	Doğum kontrol	Paylaşım	Araç
Onaylayıcılık	r				
	p				
	n				
Doğum kontrol	r	-0,166*			
	p	0,024			
	n	184			
Paylaşım	r	-0,465**	0,333**		
	p	0,000	0,000		
	n	184	184		
Araç	r	0,427**	-0,131	-0,450**	
	p	0,000	0,076	0,000	
	n	184	184	184	
TCA toplam puanı	r	0,076	0,166*	-0,063	0,287**
	p	0,303	0,024	0,396	0,000
	n	184	184	184	184

Ölçeklerin korelasyon dağılımı incelendiğinde; onaylayıcılık alt boyutu ve doğum kontrol alt boyutu arasında negatif yönde zayıf; onaylayıcılık alt boyutu ile paylaşım alt boyutu arasında negatif yönde orta düzeyde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır ($p < 0,05$). Onaylayıcılık alt boyutu ile araç alt boyutu arasında ise pozitif yönde ve orta düzeyde bir ilişki belirlenmiştir ($p < 0,05$). Doğum kontrol alt boyutu ile paylaşım alt boyutu arasında pozitif yönde ve zayıf, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır ($p < 0,05$). Paylaşım alt boyutu ile araç alt boyutu arasında negatif yönde, orta düzeyde ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki belirlenmiştir ($p < 0,05$).

TCA toplam puanı ile doğum kontrol ve araç alt boyutları arasında pozitif yönde, zayıf ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır ($p < 0,05$). TCA toplam puanı ile HCT ölçeğinin yalnızca paylaşım alt boyutu arasında zayıf ve negatif bir ilişki belirlenmiştir (Tablo 4).

Tartışma

Bu çalışmada Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü öğrencilerinin toplumsal cinsiyet algısı ile cinsel tutumları değerlendirilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin büyük çoğunluğu (%93,0) 18-23 yaş arasında, kadın cinsiyetine sahip (%87), ve çekirdek aile yapısına (%84,2) sahiptir. Öğrencilerin %20,7'si baskıcı bir ailede yetiştiğini belirtmiş

olup hemen hemen yarısı (%44,0) ailesi ile yaşamakta, bir o kadarı da öğrenci yurdunda kalmaktadır. Öğrencilerin dindarlık algısı sorulduğunda dörtte biri (%25,5) “dindar değilim” ifadesini kullanmıştır. Çalışmaya katılan öğrencilerin %55,4’ü daha önce cinsellik hakkında bilgi almış olup, cinsel bilgisini yeterli bulanların oranı %42,4’tür. Söz konusu bilginin örgün eğitim kurumlarında doğrudan ders olarak verilmediği, ancak farklı dersler içinde kısmen değinildiği dikkate alınırca üniversite düzeyine gelmiş öğrencilerin halen cinsel bilgilerinin yetersiz bulmalarını anlamak zor olmayacaktır. Kaldı ki, araştırmaya katılan öğrencilerin %66,9’u cinsel sağlık dersinin zorunlu dersler arasında olması gerektiği düşünülmektedir. Bu bulgu konu hakkındaki bilgi eksikliği ve isteğini yansıtmaması bakımından önemlidir. Araştırmanın bu bulgusu sağlık bilimleri alanında ebellek ya da hemşirelik öğrencileri üzerinde yapılan diğer araştırma bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Nitekim ebellek ve hemşirelik bölümü öğrencilerinde daha önce cinsel sağlık eğitimi aldığını belirtenlerin oranı %41,0- %73,3 arasında değişmektedir (Pınar, vd. 2009: 105-113; Erenoğlu-Bayraktar 2017: 1748-1750). Yapılan literatür incelemesinde üniversite öğrencilerinin üniversite eğitimleri kapsamında cinsel sağlık dersini almak isteme durumları incelendiğinde bu oranın Erenoğlu ve Bayraktar’ın araştırmasında (2017) %81,8; Süt ve arkadaşlarının araştırmasında (2015) %73,0; Ayyıldız ve arkadaşlarının araştırmasında (2012) %81,9; Pınar ve arkadaşlarının araştırmasında (2009) %84,2 olarak saptandığı görülmüştür.

Veri toplama aracı olarak kullanılan HCTÖ’nde; onaylayıcılık alt boyutunun “gelişigüzel cinsellik”, doğum kontrolü alt boyutunun “sorumlu ve hoşgörülü cinsellik”, paylaşım alt boyutunun “idealist cinsellik”, araç alt boyutunun ise “biyolojik ve faydacı cinsellik” olarak nitelendirildiği daha önce de ifade edilmişti. Ölçeğin “onaylayıcılık” ve “araç” alt boyutlarından alınan yüksek puanlar bireyin ideal, sağlıklı ve dengeli cinsel tutum içerisinde olduğunu, ters kodlanan “doğum kontrolü” ve “paylaşım” alt boyutlarından alınan yüksek puanlar ise bireyin kendini merkeze alan cinsel yaşam içerisinde olduğunu ve idealden uzak cinsel tutuma sahip olduğunu göstermektedir. Araştırmaya katılan kadın öğrencilerin onaylayıcılık ve araç alt boyut puanları yüksek bulunmuştur ki bu bulgu öğrencilerin ideal, sağlıklı ve dengeli cinsel tutum içerisinde olduğunu göstermektedir. Öte yandan, araştırmaya katılan erkek öğrencilerin ise daha fazla gelişigüzel, kendilerini merkeze alan ve geleneksel olarak toplum tarafından kabul edilen cinsel tutumlara sahip oldukları anlaşılmaktadır. Ulusal literatürde yer alan diğer araştırma (Gürsoy ve Arslan, 2014: 149-159; Süt, vd. 2015: 315-323; Birlik, vd. 2019: 430-437) bulgularıyla benzerlik gösteren bu bulgu, kültürümüzde kadın cinselliğinin namus olarak görülmesine karşılık erkek cinselliğine soyun devamı olarak daha fazla değer atfedilmesini akla getirmektedir.

Araştırmada yaşı küçük olanların, son sınıf öğrencilerinin, kendini “hiç dindar değilim” olarak ifade edenlerin ve daha önce cinsellik hakkında bilgi alanların doğum kontrolü ve paylaşım alt boyutlarından alınan puanları daha yüksek bulunmuş ve bireyin kendini merkeze alan cinsel yaşam içerisinde olduğu, idealden uzak cinsel tutuma sahip olduğu belirlenmiştir. Üniversite öğrencileri ile yapılan diğer çalışmalarla (Süt, vd. 2015: 315-323; Aşçı, vd. 2016: 245-253; Erenoğlu-Bayraktar, 2017: 1745-1756) bu araştırma sonuçları paralellik göstermektedir. Genç yaşlardaki deneyimsizlik, dindar yaklaşım, toplumsal baskı, cinsellik hakkında bilgi yetersizliği nedenleriyle idealden uzak cinsel tutum sergiledikleri düşünülmekte ise de bu düşüncenin test edileceği daha geniş kapsamlı araştırmalara ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

Bu araştırmada öğrencilerin toplumsal cinsiyet algıları incelendiğinde; öğrencilerin TCAÖ toplam puan ortalaması $111,8 \pm 11,4$ olarak belirlenmiş olup, kadın cinsiyetine sahip olan, cinsellik hakkında daha önce bilgi alan ve cinsel sağlık dersinin zorunlu ders olması gerektiğini ifade eden öğrencilerin TCAÖ toplam puanları istatistiksel olarak anlamlı ve yüksek bulunmuştur ($p < 0,05$). Uçtu ve Karahan’ın (2016: 2882-2905) çalışmasında öğrencilerin TCAÖ toplam puan ortalaması $94,76 \pm 17,26$ olarak saptanmış ve kadın cinsiyetine sahip öğrencilerin TCAÖ toplam puanı ($97,74 \pm 15,23$) erkek öğrencilerin TCAÖ toplam puanından ($79,65 \pm 15,06$) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Literatürdeki diğer araştırmalarda da benzer sonuçlar elde edildiği saptanmıştır (Çelik vd. 2013: 181-186; Öcal Yüceol, 2016: 40-47). Toplumsal cinsiyete yönelik elde edilen bu sonuçlar kadınların erkeklere göre daha eşitlikçi toplumsal cinsiyet algısına sahip olduklarını göstermektedir.

Bununla birlikte son sınıf öğrencilerin, anne babası üniversite eğitime sahip olanların kendini “dindar değilim” diye ifade edenlerin diğerlerine göre TCAÖ toplam puanı yüksek bulunmuştur ($p<0,05$). Bireylerin eğitim düzeylerinin artması ile daha açık fikirli oldukları, içinde yaşadıkların toplumun kültürel özelliklerinden daha az etkilendikleri, toplumsal cinsiyet rollerine ilişki daha eşitlikçi bir tutum sergiledikleri düşünülmektedir. Bu bağlamda hem kendi eğitim düzeyi yüksek olan hem de eğitim seviyesi daha yüksek aile ortamında yetişen bireylerin daha olumlu toplumsal cinsiyet algısı sergiledikleri söylenebilir. Öte taraftan, toplumsal cinsiyet eşitliği ile dindarlık düzeyi arasındaki negatif ilişkiye dayanarak dindarlık algısının dayandığı temel kabuller ve din eğitiminde kadın-erkek eşitliği düşüncesinin yer alma biçimi üzerine yeni araştırmalar yapılması gerektiği düşünülebilir.

Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak kadın cinsiyetine sahip, cinsellik hakkında bilgi almış olan ve son sınıfta okuyan sosyoloji öğrencilerinin daha olumlu toplumsal cinsiyet algısının olduğu ve bu öğrencilerin ideal, sağlıklı ve dengeli cinsel tutum içerisinde buldukları belirlenmiştir. Genel olarak, yapılan literatür incelemesinde gençlerin daha donanımlı cinsel sağlık bilgisi almaya istekli oldukları görülmektedir. Yaşa uygun verilecek kapsamlı bir cinsel eğitim ile bireylerin ileriki yaşamlarında cinsel konularda daha az sorun yaşaması, yanlış inanışların/mitlerin yok edilmesi ve daha mutlu bir cinsel yaşam sürdürmeleri mümkündür. Bunun yanı sıra toplumsal cinsiyet algısı ve rollerine yönelik geleneksel bakış açısını eşitlikçi bakış açısına dönüştürebilmek için üniversite öğrencilerine yönelik üreme sağlığı ve toplumsal cinsiyet eşitliği gibi konularda eğitim programları düzenlenebilir. Araştırma sonuçlarından yola çıkarak erkek cinsiyetine sahip öğrencilerin kadınlar öğrencilere göre daha az olumlu toplumsal cinsiyet algısına sahip oldukları dikkate alınarak özellikle erkek çocuklarına ve gençlere yönelik daha geniş kapsamlı eğitim planları oluşturulabilir. Erkek öğrencilerin toplumsal cinsiyet algılarını etkileyen faktörlerin nitel araştırma yöntemleri kullanılarak derinlemesine incelenmesi, eğitimle desteklenmesi önerilebilir. Üniversite öğrencilerinde olumlu toplumsal cinsiyet algısı ve cinsel tutum geliştirmek, farkındalık yaratmak üzere alanında uzman kişilerce seminer, panel, sempozyum gibi akademik etkinlikler düzenlenebilir.

Kaynakça

- Altınova, H. H. ve Duyan, V. (2013). Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeğinin Geçerlik Güvenirlik Çalışması. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 24(2): 9-22.
- Altuntaş, O. ve Altınova, H. H. (2015). Toplumsal Cinsiyet Algısı ile Sosyo-Ekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(6): 83-100.
- Aşci, Ö., Gökdemir, F., Kanbay, Y. (2016). Examination of Sexual Attitudes of Students in a University in Turkey. *International Journal of Health Sciences & Research*, 6(6): 245-253.
- Aydın, M., Bekar, E. Ö., Gören, Ş. Y., Sungur, M. A. (2016). Hemşirelik Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1): 223-242.
- Ayyıldız, T. K., Sener, D. K., Akar, E., Günay, G., Yaka, T., Kılıç, D., & Reyhanogulları, K. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Cinsellik ve Üreme Sağlığı ile İlgili Bilgi ve Yaklaşımları. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 7(20): 1-16.
- Bal, M.D., Şahiner, N.C. (2015). Turkish Nursing Students' Attitudes and Beliefs Regarding Sexual Health. *Sexuality and Disability*, 2: 223-31.
- Birlik, T., Engin, E., Öztürk Turgut, E. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Cinsel Tutumlarının İncelenmesi. *Journal of International Social Research*, 12(64): 430-437.

- Çelik, A. S., Pasinlioğlu, T., Tan, G. ve Koyuncu, H. (2013). Üniversite Öğrencilerinin Cinsiyet Eşitliği Tutumlarının Belirlenmesi. *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 21(3): 181-186
- Duman, B.N. (2019). *Cinsel Sağlık*. Nobel Tıp Kitapevi, Ankara.
- Erenoğlu, R., Bayraktar, E. (2017). Hemşirelik Bölümü Öğrencilerinin Cinsel Tutumları ve Etki Eden Faktörler. *Journal of Human Sciences*, 14(2): 1745-1756.
- Esen, E., Soylu, Y., Siyez, D.M., ve Demirgürz, G. (2017). Üniversite Öğrencilerinde Toplumsal Cinsiyet Algısının Toplumsal Cinsiyet Rolü ve Cinsiyet Değişkenlerine Göre İncelenmesi. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 8 (1): 46-63.
- Evcili, F., Gölbaşı, Z. (2017). Cinsel Sağlık Bilgi Testi: Geliştirme, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *ACU Sağlık Bil Derg*, (1): 29-33
- Gültürk, E., Akpınar, A., Şen, Ş. R., & Balcı, H. (2018). Cinselliğin Değerlendirilmesi: Hemşirelerin Cinsellikle İlgili Tutum ve İnançları. *İstanbul Bilim Üniversitesi Florence Nightingale Tıp Dergisi*, 4(1): 63-70.
- Gürsoy, E., Arslan, Ö. H. (2014). Turkish Youth's Perception Of Sexuality / "Honor" in Relation To Women. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 5(3): 149-159.
- Hendrick C, Hendrick SS, Reich DA. (2006). The Brief Sexual Attitudes Scale. *J Sex Res*. 43: 76-86. 17.
- <http://bianet.org/english/women/217269-Turkey-ranks-130th-in-wef-gender-gap-index>, Son erişim tarihi: 01.07.2020
- Kahraman, L., Kahraman, A. B., Ozansoy, N., Akıllı, H., Kekillioğlu, A. ve Özcan, A. (2014) Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet Algısı Araştırması. *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9 (2): 811-831,
- Karaçam, Ö., Totan, T., Korkmaz, Y.B., Koyuncu, M. (2012). Hendrick Cinsel Tutum Ölçeği Kısa Formunun Türkçe 'Ye Uyarlanması, Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*. 13: 138-144.
- Öcal Yüceol, S.E. (2016). Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumlar ile İlişki Doyumu ve Romantik İlişkilerde Akılcı Olmayan İnançlar Arasındaki İlişkiler. *Master's Thesis*, İstanbul Bilim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özaydınlık, K. (2014). Toplumsal Cinsiyet Temelinde Türkiye'de Kadın ve Eğitim. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 14 (33): 93-112.
- Özsoy, S., Bulut, S. (2017). Cinsel Sağlık Bilgisi Dersinin Hemşirelik Öğrencilerinin Cinsel Mitleri Üzerine Etkisi. *Kadın Sağlığı Hemşireliği Dergisi*, 3(2): 54-67.
- Pınar, G., Doğan, N., Ökdem, Ş., Algıer, L., Öksüz, E. (2009). Özel Bir Üniversitede Okuyan Öğrencilerin Cinsel Sağlıkla İlgili Bilgi Tutum ve Davranışları. *Tıp Araştırmaları Dergisi*, 7 (2): 105-113.
- Süt, H. K., Aşçı, Ö., Gökdemir, F. (2015). Hemşirelik Bölümü Yaz Okulu Öğrencilerinin Cinsel Tutumları ve Etki Eden Faktörler. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 14(4): 315-323.
- Uçtu, A.K, Karahan, N. (2016). Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinin Cinsiyet Rollerini, Toplumsal Cinsiyet Algısı ve Şiddet Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 5(8): 2882-2905.
- World Health Organization / https://www.who.int/topics/sexual_health/en/ (erişim tarihi: 20.04.2020).
- www.who.int/gender-equity-rights/en, son erişim tarihi: 24.06.2020.